



Marginalia Historica

Ročník 14
číslo 1/2023

Marginalia Historica

Časopis pro dějiny
vzdělanosti a kultury



1/2023

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

MARGINALIA HISTORICA je odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou ve středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně tiskem i online (open access).

MARGINALIA HISTORICA is a peer-reviewed academic journal focused on broadly defined history of education (including schooling and adult education) as well as on culture history viewed as complementary to it. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and a wider European context. It is issued twice a year in print and online (open access).

Předsedkyně redakční rady – Editor-in-chief: Ivana Čornejová

Zástupce předsedkyně redakční rady – Deputy Editor-in-chief: Jiří Hnilica

Výkonná redakce – Executive editors: Jitka Bílková (vedoucí redaktorka), Kristýna Tietz Bernardová, Vojtěch Čurda, Bohuslav Rejzl

Redakční rada – Editorial Board: Christoph Boyer (Universität Salzburg), Božena Czwojdrak (University of Silesia in Katowice), Milan Ducháček (Faculty of Science, Humanities and Education, Technical University of Liberec), Lukáš Fasora (Faculty of Arts, Masaryk University, Brno), Kateřina Charvátová (Faculty of Education, Charles University, Prague), Tomáš Kasper (Faculty of Science, Humanities and Education, Technical University of Liberec), Jiří Knapík (Silesian University, Faculty of Philosophy and Science in Opava), Tomáš Knoz (Faculty of Arts, Masaryk University, Brno), Jiří Křesfan (National Archives, Prague), Robert Luft (Collegium Carolinum, München), Elena Mannová (Institute of History, Slovak Academy of Sciences, Bratislava), Antoine Marès (Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne), Robert Novotný (Centre for Medieval Studies, Prague), Tomáš Pavlíček (Literary Archive, Museum of Literature, Prague), Stanisław Pijaj (Instytut Historii, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie), Jiří Pokorný (Faculty of Education, Charles University, Prague), Jan Šindelář (Praha), Martina Šmejkalová (Faculty of Education, Charles University, Prague), Vít Vlnas (Catholic Theological Faculty, Charles University, Prague)

Kontaktní adresa – Contact address: marginalia@seznam.cz

Marginalia Historica, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu
Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Pokyny pro autory a další informace naleznete na webových stránkách časopisu:

Instructions for authors and further information can be found on the journal website:

<https://karolinum.cz/casopis/marginalia-historica/>

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Published by Charles University, Karolinum Press

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1, Czech Republic

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Sazba a tisk Nakladatelství Karolinum

Typeset & printed by Karolinum Press

ISSN 1804-5367 (Print)

ISSN: 3029-8393 (Online)

MK ČR E 19664

© Charles University, 2025

MARGINALIA HISTORICA is licensed under a Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. The authors of the articles herein published are responsible for their contents.

Obsah

STUDIE

- 9 Druhý život církevního protinacistického odboje v katolicky orientovaném tisku třetí Československé republiky
ONDŘEJ MAŘÍK

DIDAKTICKÉ STUDIE

- 35 Jak lépe porozumět lidem, kteří žili v minulosti?
Dobové perspektivy ve starších dějinách,
koncepty historického myšlení a velká revize RVP ZV
RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ
- 65 Test historického myšlení
VÁCLAV KAŠKA – PETR SEDLÁK – PETER SOKOL

RECENZE A ZPRÁVY

- 119 Stefan Zwicker, „Národní mučedníci“: Albert Leo Schlageter
a Julius Fučík: Hrdinský kult, propaganda a kultura vzpomínání
KRISTÝNA TIETZ BERNARDOVÁ
- 123 Martin Groman, *Kriegel: Voják a lékař komunismu*
VOJTĚCH ČURDA
- 127 Lenka Krátká – Pavel Mücke (eds.), *Za hranice služebně:
pracovní cesty z Československa do zahraničí v letech 1945 až 1989*
FILIP JIROUŠEK
- 130 Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka – František Záruba a kol.,
Dvory a rezidence v proměnách času
MATĚJ PROS

DIDAKTIKA

- 137 Zpráva z konference *Dějepis. Dějepis? Dějepis!!!*
PAVLA SÝKOROVÁ

KRONIKA

- 145 Předkové a potomci státně socialistických elit.
Osudy rodin v českých zemích v dlouhém 20. století
VÁCLAV NÁJEMNÍK
- 148 Zpráva z letní školy *Medieval Manuscripts: From Digital to Material*
ANNA MICHALCOVÁ – JITKA FILIPOVÁ
- 150 E. B.
DAVID HERTL

STUDIE

Druhý život církevního protinacistického odboje v katolicky orientovaném tisku třetí Československé republiky

Ondřej Mařík

Abstract: Portraying the Church Anti-Nazi Resistance by Catholic Press in Postwar Czechoslovakia

The article investigates various Roman Catholic periodicals of the postwar Czechoslovak Republic (1945–1948) period for what their publishing authors' views were of the wartime anti-Nazi resistance by the members of the clergy. The texts mainly from the *Katolík* and *Obzory* magazines are analyzed inside out to show how the second life of the resistance movement was to be engaged as a political tool.

Keywords: anti-Nazi Church resistance; Catholic periodicals; Czechoslovakia (1945–1948); postwar politics; Adolf Kajpr; Josef Beran; Štěpán Trochta

DOI: 10.14712/30298393.2025.1

V historických pracích, jež se zabývají poválečnými dějinami římskokatolické církve v Československu, se pravidelně objevuje tvrzení, že česká (nikoli československá) římskokatolická církev vyšla z druhé světové války s mimořádně posíleným společenským kreditem,¹ a to díky zapojení duchovních i laiků do protinacistického odbojového hnutí.² Přesto se v týchž pracích při analýze událostí po komunistickém převratu píše, že „*byl nastolen režim církvi nepřátelský.*“³ A v následujících letech došlo k církevním procesům, v nichž byli k vysokým trestům odsouzeni i lidé, které věznil nacistický režim protektorátu Čechy a Morava.⁴

Bylo by naivní tvrdit, že církev mohla před komunistickou perzekucí ochránit větší reklama na její válečné hrdiny, ale výše nastíněné skutečnosti nutně odvádějí naši pozornost od obou totalitních režimů k období mezi nimi a k otázce, jak bylo se společenským kreditem církve naloženo. Cílem této studie je tedy popsat druhý život jejího odboje, díky němuž získala po druhé světové válce prestiž, se zřetelem na jeho intenzitu a případné politické využití. Samotná existence druhého života jakékoli události je samozřejmostí, není-li zcela zapomenuta, a jedná se o „*stále probíhající proces, jehož uzavření [...] není možné.*“⁵

Pro některé osoby činné v církevním odboji (a zřejmě i členy jiných odbojových skupin) byla typická tendence své zásluhy zbytečně nestavět na odív,⁶ a proto se nabízí otázka, zda církev vůbec využila kreditu, jež získala během druhé světové války. Odpověď vyplývající z výzkumu vybraných pramenů je jednoznačně kladná, neboť výskytů nejrůznějších připomínek bylo nalezeno nepřehledné množství. Ač bylo velkým tématem i připomínání laických mučedníků a příkladů ze zahraničí, lze české

1) Václav VAŠKO, *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*, Praha 1990, s. 20.

2) Petr KOURA, *Diktatura versus naděje: pronásledování římskokatolické církve v Československu v letech 1948–1989*, Praha 2014, s. 13.

3) Tamtéž, s. 9.

4) Např. jezuita Adolf Kajpr a premonstrát Augustin Machalka v procesu Machalka a spol. Viz Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 297.

5) Petr KOURA, *Druhý život protektorátu Čechy a Morava: Lidice, pomníky, hrdinové: příspěvek k české vzpomínkové kultuře*, Praha 2019, s. 14.

6) Např. Štěpán Trochta si nikdy nepodal žádost o příznání výhod, na něž měl jako odbojář dle nově přijatého zákona nárok. Viz Petr KOURA, *Protinacistická odbojová činnost Štěpána Trochty*, in: *Osobnost v církvi a politice: čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Jiří Hanuš – Pavel Marek (eds.), Brno 2006, s. 423.

případy (římskokatolických) duchovních považovat za dominantní projev druhého života církevního odboje v československém tisku, a proto je možné o nich v omezeném rozsahu tohoto článku pojednat samostatně.⁷

Problematika druhého života církevního protinacistického odboje je dosud zcela neanalyzována, ale totéž neplatí pro jeho „první život“. Perzekuce církve za druhé světové války byla do značné míry zpracována již za třetí republiky, o čemž bude pojednáno níže, i v období komunistického režimu, který sice církevním dějinám jako takovým příliš nepřál, ale k této problematice vyšlo hned několik titulů.⁸ Z poslední doby jsou tomuto tématu věnovány kvalifikační práce Kristýny Bernardové,⁹ martyrologium Jana Stříbrného,¹⁰ ale do značné míry i publikace zaměřené na obecné církevní dějiny¹¹ či jejich specifická období.¹²

Prameny k této studii jsou dva týdeníky (*Katolík*¹³ a *Obzory*¹⁴) a čtveřice deníků (*Lidová demokracie*,¹⁵ *Národní obroda*,¹⁶ *Osvobozený Našinec*¹⁷ a *Hlas*¹⁸). Oba týdeníky jsem zkoumal po celou dobu jejich vydávání během trvání třetí Československé republiky, ale jelikož v roce 1945, v němž

7) Obdobně by však bylo možné samostatně pojednat i o katolických laicích. Pro širší vzhled do dané problematiky viz Ondřej MAŘÍK, *Druhý život církevního protinacistického odboje v katolicky orientovaném tisku třetí Československé republiky*, Praha 2023. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.

8) Např. Alois TYLÍNEK, *Ecce homo: Otče Náš v koncentračním táboře*, Praha 1959. Nejznámější však bude zřejmě Josef BENEŠ, *Kaine, kde je tvůj bratr? Medailonky českých katolických kněží obětí fašismu*, Praha 1971.

9) Kristýna BERNARDOVÁ, *Gestapo proti církvím a náboženským společnostem v protektorátu Čechy a Morava*, Praha 2021. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy; Kristýna BERNARDOVÁ, *Perzekuce římskokatolické církve v Protektorátu Čechy a Morava zejména na příkladu řeholních řádů*, Praha 2015. Bakalářská práce. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy.

10) Jan STŘÍBRNÝ, *Mučedníci a oběti pro Krista: martyrologium katolické církve v českých zemích ve 20. století*, Praha 2023.

11) Např. Bohumil Zlámal věnuje perzekuci církve za protektorátu zvláštní kapitolu: Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin VII. Doba československého katolicismu (1918–1949)*, Olomouc 2010.

12) Pro tuto studii je zásadní nedávno vydaná kniha věnovaná církevním dějinám třetí Československé republiky: Michal PEHR, *Katolická církev v Československu 1945–1948. Katolíci mezi nacismem a komunismem: Lenin či Kristus*, Brno 2023.

13) *Katolík*, Praha 1936–1948.

14) *Obzory*, Praha 1945–1948.

15) *Lidová demokracie*, Praha 1945–1994.

16) *Národní obroda*, Brno 1945–1948.

17) *Osvobozený Našinec*, Olomouc 1945–1948.

18) *Hlas*, Moravská Ostrava 1945–1948.

lze očekávat bezprostřední připomínky odboje, vycházely jen omezeně (*Obzory* od srpna a *Katolík* vyšel jen jednou), připojil jsem k nim ještě deníky, které jsem s výjimkou *Lidové demokracie*, již jsem jakožto ústřední deník Československé strany lidové (dále jen ČSL) zkoumal ještě pro první měsíce roku 1946, prošel pouze do konce roku 1945. Tento výběr vychází ze stručného přehledu lidoveckého tisku třetí republiky podle Jana Rennera¹⁹ (ale nezpracoval jsem zmíněný týdeník *Vývoj*, protože názorově je podobný *Obzorům*, jen zaměřený spíše kulturně než politicky), který jsem obohatil o deník *Hlas* pro širší záběr na lokální periodika.²⁰

Vyjma časopisu *Katolík*, který je základním pramenem k církevním dějinám této doby,²¹ se jedná převážně o tisk ČSL. Katolicitu *Katolika*, který vycházel s podtitulem *List pro kulturu a život v víry* není třeba obhajovat, ale neuškodí ji podtrhnout pomocí prvního poválečného čísla, kde se píše: „*Jsmo křesťané a to křesťané katoličtí. [...] Jasně a nesmlouvavě zní i náš název ‚Katolík‘. Jest vyznáním víry. Jest programem. Jest závazkem.*“²² Titul každého čísla byl doprovázen vyobrazením kříže, od konce roku 1946 titulní stranu vyplňovala z menší části i obrazová příloha a mezi drobnými poznámkami na poslední straně se spolu s nakladatelskými údaji nacházelo prohlášení: „*Vychází s církevním schválením.*“

Vydavatelem listu byl spolek katolických mužů Svatováclavská liga, což byl spolek navazující na Výbor pro oslavu tisícího výročí smrti sv. Václava, který vydával i jiné časopisy, například *Přehled*,²³ a redakci řídil jezuita P. Adolf Kajpr. Do 28. září 1946 vycházel *Katolík* jako čtrnáctideník a od 6. října téhož roku jednou týdně; až na výjimky obsahoval čtyři tiskové strany. Obsahově list sestával především z článků s náboženskou tematikou, ale i v jejich rámci se často dotýkal soudobé politiky a některé pravidelné rubriky (jako *Z domova a z ciziny*) referovaly formou krátkých zpráv o nejrůznějších událostech. I proto vyšlo 29. února 1948 jeho poslední číslo,

19) Jan RENNEN, *Československá strana lidová 1945–1948*, Brno 1999, s. 43–48.

20) Tisk ČSL v letech 1945–1948 je mnoha badateli významně oceňován především pro své výjimečné „úsilí vzdorovat nástupu komunistické diktatury“, jak už v roce 2000 napsal Milan Drápala v úvodní studii k antologii textů z nejvýznamnějších lidoveckých periodik: Milan DRÁPALA, *Na ztracené vartě západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*, Praha 2000.

21) Existovala i jiná katolická periodika, ale *Katolík* bývá zmiňován na prvním místě. Viz V. VAŠKO, *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*, s. 188.

22) Bohuslav JAROLÍMEK, *Úvodem*, *Katolík* 1, 1945, s. 1.

23) Tomáš KUBÍČEK, *Řád tvaru*, Brno 2020, s. 198.

neboť *Katolík* patřil mezi tzv. reakční tisk, pro který nebyl po „vítězném únoru“ vydán papír.²⁴

Druhým nedenním periodikem, z jehož analýzy tato práce vychází, je *Týdeník pro politiku a kulturu: Obzory* vydávaný Výkonným výborem československé strany lidové v nakladatelství Lidová demokracie v Praze. Obsah čísla byl vždy rozdělen na dvě rubriky: *Co se děje ve světě* a *Kultura ve světě i u nás*. Pozici odpovědného redaktora zastával nejprve Jan Strakoš, vášnivý literární polemik činný před válkou v tradicionalistickém časopisu *Akord*,²⁵ jehož před rokem 1947 vystřídal Bedřich Partaj. Ovšem šéfredaktory listu byla dvojice Ivo Ducháček a Pavel Tigríd. Oba patřili mezi členy ČSL, Ivo Ducháček za ni dokonce vykonával jeden poslanecký mandát a Pavel Tigríd založil týdeník *Vývoj*, obdobně laděný jako *Obzory*.

Příslušnost *Obzorů* k ČSL nebyla pouze formální, což samo o sobě v této době časopis řadí mezi katolicky orientovaný tisk. Náboženská témata jednoznačně nejsou hlavní náplní listu, jedná se o politicky a kulturně zaměřené periodikum, které se však ve svém prvním čísle hlásí jak k ideálům demokracie a svobody, tak víry.²⁶ Křesťanských narážek se na stránkách *Obzorů* dá nalézt bezpočet a politický komentátor Pavel Tigríd vidí východisko ze soudobých problémů v „*nastolení autority neměnných, vrcholných zásad křesťanských*“.²⁷

Kromě dvou týdeníků, jejichž vydávání jsem analyzoval pro celou dobu trvání třetí republiky, představují prameny k této práci ještě čtyři deníky zkoumané pouze do konce roku 1945 (v případě *Lidové demokracie* s krátkým přesahem do roku 1946). Jejich společným znakem je příslušnost k ČSL, tím pádem i do značné míry deklarovaná katolicita, a mnohdy podobný obsah či dokonce přetiskování článků mezi sebou.²⁸ Všechny listy si připomínaly v tentýž den narozeniny Jana Šrámka, všechny podaly zprávu o smrti Mořice Hrubana,²⁹ významného politika ČSL na Moravě,

24) Alena KRIVÁNKOVÁ - Josef VATRÁL, *Dějiny československé žurnalistiky*, Praha 1989, s. 89n.

25) T. KUBÍČEK, *Řád tvaru*, s. 102.

26) O víru, *Obzory* 1, 1945, s. 1.

27) Pavel TIGRID, *Jak se mi zlíbí*, *Obzory* 13, 1946, s. 200.

28) Např. *Lidová demokracie* otiskla článek o Alfredu Fuchsovi z *Osvobozeného Našince*. *Výročí hrdinské smrti dr. Alfreda Fuchse*, *Lidová demokracie* 40, 1946, s. 2.

29) Většinou šlo o krátkou zprávu *Dr. Mořic Hruban mrtev* z 18. září 1945, ale *Osvobozený Našinec* v tentýž den přidal i zamýšlení jeho stranického kolegy: František SVĚTLÍK, *Za dr. Hrubanem*, *Osvobozený našinec* 101, 1945, s. 1.

a všechny informovaly o totožné domněnce, že prezident USA Truman navštíví papeže Pia XII.³⁰ I z těchto důvodů netvoří výchozí pramennou základnu této práce, ale spíše její regionálně zaměřený doplněk, neboť rozdílem mezi jednotlivými deníky je především místo jejich vydávání.

Nejméně lokálně uzavřeným deníkem byla *Lidová demokracie* vycházející s podtitulem *Orgán Československé strany lidové*. Jejím vydavatelem byl Výkonný výbor Československé strany lidové v Nakladatelství Lidová demokracie v Praze. Nahradila předválečný ústřední deník ČSL *Lidové listy* a Jan Renner o ní píše jako o nejdůležitějších novinách lidové strany během třetí republiky.³¹ Jejím šéfredaktorem se stal Josef Doležal, který do redakce získal nejlepší předválečné novináře ze zrušených periodik jako *Národní listy* či *Národní politika* (například Vladimíra Síse a Václava Mixu). Spolu s *Obzory* šlo o jediné periodikum publikující kritické zahraniční komentáře k situaci v Československu.³² Vycházel každý den po čtyřech až šesti stranách se střídou obrazovou přílohou, a to i po roce 1948, ale jeho vydavatelem se 29. února stal Akční výbor Československé strany lidové a redakce se přizpůsobila novému režimu.³³

Další tři deníky vydávaly místní krajské výbory strany a měly spíše lokální význam. Nejprovinciálnějším ze zkoumaných listů byl *Hlas. List Československé strany lidové* vydávaný v Moravské Ostravě. Jeho šéfredaktorem byl Alois Gillig, odpovědným redaktorem B. J. Moravec. List vycházel od 11. května 1945 do 25. února 1948. *Hlas* se orientoval na zprávy ze Slezska a Těšínska,³⁴ uveřejňoval básně Petra Bezruče³⁵ a z hlediska připomínání církevního odboje je významný informováním o válečném dění na lokálních poutních místech či v kláštřech,³⁶ ale zároveň se jedná o pravděpodobně nejméně věrohodný deník, jehož zprávy jiné listy posléze uváděly na pravou míru. Typicky o klášteře Teplá *Hlas* referoval jako o nacistickém doupěti,³⁷ zatímco *Obzory* později upozorňovaly na nesrovnalosti

30) Vyjma *Osvobozeného Našince* o tom psaly dokonce ve stejný den, a to 13. července 1945. *Truman navštíví papeže?*, *Lidová demokracie* 55, 1945, s. 1; *Hlas* 49, 1945, s. 1; *Národní obroda* 54, 1945, s. 2; *Osvobozený Našinec* 46, 1945, s. 2.

31) J. RENNER, *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 46.

32) *Tamtéž*, s. 47.

33) Viz nakladatelské údaje z 29. února 1948. *Lidová demokracie* 50, 1948, s. 8.

34) B. MORAVEC, *Ty krásné chaloupky slezské...*, *Hlas* 173, 1945, s. 3.

35) *78 let národního básníka Petra Bezruče*, *Hlas* 104, 1945, s. 3.

36) *Tajemství chotyřského klášteře*, *Hlas* 30, 1945, s. 2.

37) *Nacistické doupě v tepelském klášteře*, *Hlas* 102, 1945, s. 2.

v prohlídce, kterou zde Sbor národní bezpečnosti provedl³⁸ a jejíž závěry *Hlas* nekriticky převzal.

Brněnský deník *Národní obroda* začal vycházet 9. května 1945 jako *Ústřední orgán Československé strany lidové*, ale brzy byl podtitul změněn na *Deník Československé strany lidové*. Od konce roku 1945 ho vydával Výkonný výbor Československé strany lidové stejně jako *Lidovou demokracii*, ale vycházel pouze v Brně a odpovědným redaktorem se stal Josef Šnajdr. Jeho šéfredaktor Vladimír Kučera spolupracoval s řadou univerzitních profesorů a Jan Renner tento deník považuje za jeden z nejkompetentnějších a nejsilnějších protikomunisticky laděných z období třetí republiky,³⁹ přestože květnová čísla z roku 1945 jsou často zkratkovitá a emočně vypjatá.⁴⁰

Olomoucký deník *Osvobozený Našinec* měl ze zkoumaných periodik nejdelší tradici, v roce 1945 otevíral již svůj 78. ročník a na rozdíl od *Lidové demokracie* navazující na *Lidové listy* si udržel pokračující číslování, přestože dříve vycházel pod názvem *Našinec*. Od 17. do 30. května byl ještě vydáván se starým podtitulem *List pracujících katolického lidu* a později jako *Deník Československé strany lidové*. Přestože byl tedy navázán na orgány ČSL a vydávaly ho Lidové závody v Olomouci, v některých věcech byl podobnější časopisu *Katolík* než ostatním stranickým listům. Častěji referoval o ryze církevních záležitostech, ve společenských otázkách více zohledňoval křesťanské mravní hledisko,⁴¹ v politice nadřazoval katolický pohled lidoveckému⁴² a byl až překvapivě socialisticky zaměřený.⁴³

Svědectví českých duchovních

Dějiny církevního odboje v Československu začínají se vznikem protektorátu Čechy a Morava. Již v březnu roku 1939 probíhalo masové zatýkáání příslušníků politické levice, jež se tradičně nazývá akce *Mříže*, ale jak název, tak rozsah akce byly zpochybněny.⁴⁴ Téhož roku proběhla i akce

38) S. L., *Jak je tomu s klášterem Teplá?*, *Obzory* 18, 1946, s. 277.

39) J. RENNER, *Československá strana lidová 1945–1948*, s. 47.

40) „Vidíme, že vedle Němců se nedá žít, nýbrž jen umírat.“ *Viz T., Kde domov můj... bouří osvobozeným Brnem, Národní obroda* 3, 1945, s. 1.

41) AU., *Velké mravní posláni mezi pracovníky paží i ducha, Osvobozený Našinec* 12, 1945, s. 1.

42) *Vatikán dal směrnic k volbám, Osvobozený Našinec* 111, 1945, s. 1.

43) *Kapitalismus investoval do nacismu, Osvobozený Našinec* 55, 1945, s. 2.

44) Ivo PEJČOCH a kol., *Okupace, kolaborace, retribuice*, Praha 2010, s. 23.

Albrecht der Erste, během níž byli zatčeni i první katoličtí a evangeličtí duchovní,⁴⁵ o nichž za třetí republiky referoval tisk ČSL.⁴⁶ Formálně protektorátní úřady náboženský život nijak nezměnily,⁴⁷ ale Církev československá se musela přejmenovat na Církev českomoravskou⁴⁸ a vznikl Referát pro církevní záležitosti při bezpečnostní službě Sicherheitsdienst a gestapu v Praze.⁴⁹

Církev od samého vzniku protektorátu tvořily platformu pro manifestaci národního odporu. Dělo se tak na poutích, z nichž v sekundární literatuře je nejvíce zmiňována ta ke „sv. Vavřinečku“ u Domažlic, kde vlastenecky kázal P. Bohumil Stašek,⁵⁰ ale také například na pohřbu Jana Opletala, kde manifestovala Církev československá (českomoravská) hutsitská.⁵¹ Jeden z vedoucích církevního referátu gestapa, Kurt Oberhauser, zastával názor, že je třeba církvím zabránit ve vystupování na veřejnosti, zatímco státní sekretář a později německý státní ministr pro Čechy a Moravu, Karl Hermann Frank, chtěl církev zapojit do okupační a protibolševické propagandy.⁵² Veřejným manifestacím církví mimo kazatelny bylo úspěšně bráněno od roku 1940, ale vlastenecké projevy se pouze přesunuly do kostelů a přešly do alegorického tónu.⁵³ Frankovo úsilí se setkalo s úspěchem roku 1943, kdy čeští biskupové vydali protibolševický pastýřský list,⁵⁴ ale například snaha donutit olomouckého arcibiskupa Prečana suspendovat v zahraničí činného P. Jana Šrámka skončila neúspěchem.⁵⁵

45) Jan STRÍBRNÝ, *Církevní politika v protektorátu*, in: *Krize, válka a nový začátek: Československo a Rakousko v letech 1933–1948*, Miroslav Kunštát – Jaroslav Šebek – Hildegard Schmoller (eds.), Praha 2017, s. 125.

46) *Československá zpráva o nacistickém teroru*, Lidová demokracie 40, 1946, s. 1.

47) J. STRÍBRNÝ, *Církevní politika v protektorátu*, s. 123.

48) Tamtéž, s. 124.

49) K. BERNARDOVÁ, *Perzekuce římskokatolické církve v Protektorátu Čechy a Morava zejména na příkladu řeholních řádů*, s. 25.

50) Tamtéž, s. 18.

51) J. STRÍBRNÝ, *Církevní politika v protektorátu*, s. 128.

52) Tamtéž, s. 126.

53) Tamtéž, s. 129.

54) Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 2019, s. 466.

55) Jaroslav ŠEBEK, *České země a Vatikán po roce 1918 (1918–2013)*, in: *Papežství a české země v tisíciletých dějinách*, Tomáš Černušák (ed.), Praha 2017, s. 376.

Válečná činnost kněží a jejich perzekuce měly za následek značné zlepšení jejich pověsti v české společnosti a někteří pamětníci své věznění tímto způsobem interpretovali: „A přece nelituji, že jsem tam byl. Vykonal jsem mnoho dobrého; naši činnost posoudil jeden z vynikajících vězňů slovy: Rehabilitovali jste v očích českého člověka katolickou církev.“⁵⁶ Katolicky orientovaný tisk se po válce snažil tento narativ upevňovat a na odboj duchovních pohlížel právě skrze tento jeho důsledek, tedy rehabilitaci katolické církve mezi Čechy. Katoličtí publicisté velmi popudlivě reagovali na jakýkoli útok proti církvi, který se nějak opíral o válečné události či symboliku. Když se například v *Kulturní politice* Emila Františka Buriana objevila karikatura preláta s hákovým křížem, v *Katolíku* mu hned připomínali, že jako koncentračník se s duchovními mohl setkat.⁵⁷

Tento legitimační účinek katolická církev intenzivně cítila už v prvních poválečných dnech, kdy se z našeho pohledu započal druhý život československého církevního odboje a kdy církev začala svého nabytého kreditu využívat. Již 2. června 1945 byl v *Lidové demokracii* (a později i v dalších listech) zveřejněn *Manifest katolického duchovenstva*, v němž se katoličtí duchovní přidávají k všeobecným díkům všem, kdo mají podíl na obnovení Československa.⁵⁸ V roce 1946 byly publikovány hned dva přehledy obsahující i rozsáhlou statistiku perzekuce kněží.⁵⁹ Celkem bylo perzekvováno tři sta sedmdesát jedna kněží, z toho dvě stě šedesát v koncentračních táborech, kde jich padesát osm zemřelo, a osm kněží bylo popraveno.⁶⁰

Pro úplnost, o niž však zkoumané prameny neusilovaly, je vhodné zmínit i jednoho kněze z „opačné strany barikády“, převora maltézských rytířů Franze Wernera Bobeho, který působil v Praze jako konfident gestapa a roku 1947 byl popraven.⁶¹ Nekatolická periodika o tom

56) P., *Kněží v Terezíně*, *Lidová demokracie* 39, 1946, s. 3.

57) Josef ZVĚŘINA, E. F. *Buriane*, *Katolík* 4, 1946, s. 3.

58) *Manifest katolického duchovenstva*, *Lidová demokracie* 20, 1945, s. 3; *Národní obroda* 25, 1945, s. 2.

59) Bedřich HOFFMANN, *A kdo vás zabije: život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*, Přerov 1946; František LUDVÍK, *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek: dokumenty – projevy – směrnice*, Praha 1946. Tyto statistické přehledy jsou v sekundární literatuře používány dodnes.

60) F. LUDVÍK, *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*, s. 11.

61) K. BERNARDOVÁ, *Gestapo proti církvím a náboženským společnostem v protektorátu Čechy a Morava*, s. 78–89.

informovala až bulvárním způsobem s podtituly jako *Kněz, který udal arcibiskupa dr. Kašpara a Zavínil smrt kaplana Dr. Petřka*,⁶² zatímco ve zkoumaných týdenících o něm není ani zmínka.

Přestože hned v roce 1946 byly vydány již zmíněné statistiky perzekuce katolického duchovenstva, v průběhu třetí republiky se v tisku objevovaly i jiné počty. Štěpán Trochta na návštěvě u papeže Pia XII. odhadoval počet vězňených v koncentračních táborech na „hodně přes 400“.⁶³ Největších nepřesností se však dopouštěli zahraniční pozorovatelé, jejichž články zde zkoumaný tisk přebíral, například americký *New York Herald Tribune* psal o zhruba stu popravených kněží.⁶⁴ Pravděpodobně nejvýraznějším výstupem druhého života odboje duchovních však nebylo zveřejňování vyčíslení kněžských ztrát, ale zakládání nejrůznějších organizací sdružujících bývalé politické vězně. Kněží se jednak zařadili do ústředních odbojářských sdružení a založili v nich vlastní zájmové skupiny,⁶⁵ jednak vytvářeli vlastní instituce,⁶⁶ a to i mezinárodní.⁶⁷ O těchto organizacích bylo v tisku referováno nejen kvůli jejich založení, ale i kvůli akcím, jež pořádaly pro širší veřejnost.⁶⁸

Vzhledem ke katolickému charakteru zkoumaného tisku se nebudu šířeji zmiňovat o zobrazování odboje nekatolických křesťanů, tuto problematiku pro pravoslavnou církev a Církev československou husitskou obsáhle zkoumal Martin Jindra.⁶⁹ Navíc už počet perzekvovaných kněží napovídá, že ani v případě katolické církve nebudu v této statí vypisovat veškeré zmínky ve zkoumaném tisku, ale pouze případy a tendence, jež pokládám za dominantní a z nichž lze vyčíst zákonitosti utváření druhého života odboje katolických duchovních. Nejprve nastíním formy odboje kněží, jak byly připomínány ve zkoumaném tisku, poté ty zmínky, jež

62) *Převor-udavač odsouzen k smrti*, Obrana lidu 90, 1947, s. 4. Není bez zajímavosti, že tento list Československé armády článek ani v nejmenším nekoncepčuje jako výpad vůči české církvi, ba naopak, Bobeho obětmi byli sami čeští kněží, kteří jsou v článku vyzdvihováni.

63) Štěpán TROCHTA, *Bůh sám vám bude žehnat*, Katolík 5, 1946, s. 1.

64) *Američan o českých katolících*, Obzory 21, 1946, s. 327.

65) NŠ, *Kněží, bývalí politici vězňové*, Katolík 2, 1946, s. 4.

66) Adolf KAJPR, *Sjezd osvobozených kněží*, Katolík 27, 1946, s. 1.

67) *Kněžím osvobozeným vězňům*, Katolík 20, 1946, s. 3n.

68) *Pouť osvobozených politických vězňů*, Katolík 21, 1947, s. 4.

69) Martin JINDRA, *Česká pravoslavná církev od Mnichova po obnovu v roce 1945*, Praha 2015; TÝŽ, *Sáhnout si do ran tohoto světa: perzekuce a rezistence Církve československé (husitské) v letech 1938–1945*, Praha 2017.

lze systematicky třídit (například řeholní řády), a nakonec nezařaditelné a často lokální individuality.

Formy odboje

Skutečnost, že válečné zásluhy katolických kněží vyzdvihovali lidovečtí politici, je samozřejmostí,⁷⁰ ale kněží byli po válce často chváleni i nelidoveckými politiky (někdy dokonce i komunisty)⁷¹ za poskytnutí útočiště na farách osobám pronásledovaným gestapem bez ohledu na jejich vyznání.⁷² Ukrývání odbojáře či partyzánů bylo jednou z nejběžnějších forem odboje farářů a připomínalo se jak obecně, tak i na konkrétních příkladech.⁷³ V tomto ohledu byly často chváleny řeholnice, pročež si některé získaly i přídomek „partyzáanky“. Po válce aktivní politik za sociální demokracii Josef Novotný o nich prohlásil: „*Když hnutí za svobodu se ukrylo v nemocnici, mělo jistotu, že všude tam, kde byly řádové sestry, náš pracovník nebude prozrazen.*“⁷⁴

Velmi často opakovaným motivem je „odboj z kazatelny“.⁷⁵ Pod tento pojem spadala především vlastenecká kázání a o kazatelkách se po válce psalo, že v době okupace se „*staly tribunami, s nichž katoličtí duchovní, hlavně faráři a kaplani, hlásali vroucí lásku k ujařmené vlasti*“.⁷⁶ Povzbuzování duchovních mnohdy směřovalo i k aktivnímu boji proti nacismu. „*Kdo naslouchal katolickým kázáním – a v té době plnily se kostely i nevěřícími – odcházal duševně posílen a šel rovnou k nám, kteří organisovali národní odboj.*“⁷⁷ Podobné nadsázky jsou však spíše výjimkou, oblíbenější byly naopak takové maličkosti, jakože se v kostelích kázalo a zpívalo česky, neboť „*na úřadech [bylo – pozn. autora] zakázáno česky mluvit*“.⁷⁸

Kazatelství bylo společně se skutečností, že katolický kněz není pouze soukromou osobou, ale také zástupcem papežství, jež „*stojí v nejostřejším*

70) ŘH., *Duchovní přínos dvouletce*, Obzory 48, 1946, s. 763.

71) *Ministr zemědělství Jul. Ďuriš o katolických kněžích*, Národní obroda 73, 1945, s. 2.

72) *Lidovci v československém národním odboji*, Národní obroda 169, 1945, s. 2.

73) František NOVOTNÝ, *Jak jsme utkali za hranice*, Národní obroda 22, 1945, s. 4.

74) *Duchovenstvo a řádové sestry v národním odboji*, Osvobozený Našinec 161, 1945, s. 2.

75) *K dějinám domácího odboje*, Obzory 38, 1946, s. 596.

76) *Lidovci v československém národním odboji*, Národní obroda 169, 1945, s. 2.

77) Tamtéž.

78) *Jak se posilovala severní Morava za hrůzovlády*, Osvobozený Našinec 14, 1945, s. 3.

protivenství vůči národnímu socialismu“;⁷⁹ hlavním důvodem, pro něž bylo kněžstvo stíháno gestapem. *Obzory* na toto téma 13. dubna 1946 zveřejnil dokument úředníka gestapa, v němž je postup proti kněžím odůvodňován mnoha příklady jejich protiříšského kázání, jeden kněz například „mluvil o bustě presidenta Masaryka, shozené udánlivě německými studenty, a [...] hodnotil tento čin jako vraždu“.⁸⁰ Kromě vlastního kázání se kněží dopouštěli ilegální činnosti i tím, že přes zákaz ukazovali encykliku *Mystici Corporis*.⁸¹ Po válce nebylo za záslužné považováno jen to, co ilegálního kněží dělali, ale i co nedělali. Například že nekázali proti nepřatelům říše, ač k tomu byli nabádáni.⁸² Ač pronášené v uzavřené kostelní budově, jakékoli kázání bylo věcí veřejnou, protože hrozilo, že je vyslechne konfident německých bezpečnostních složek. O takových osobách zkoumaný tisk po válce také informoval.⁸³

Významnou formou odboje kněží bylo jejich přímé zapojení v zahraniční armádě. Duchovní služba při armádě zanikla v protektorátu spolu s československou armádou, a aby nedošlo k diskreditaci vojenských duchovních, nebyla obnovena pro nové vládní vojsko podřízené německému velení.⁸⁴ Ale v zahraniční československé armádě při londýnském centru působilo čtrnáct vojenských duchovních.⁸⁵ I přesto obnova vojenské duchovní služby po válce byla značně nejistá a řešila se s poukazem na zásluhy kněží i ve zkoumaném tisku.⁸⁶ Během třetí republiky došlo k její reorganizaci a po roce 1950 pak k její faktické likvidaci.⁸⁷ Kromě obecných konstatování o existenci vojenské duchovní služby v zahraničí⁸⁸ se s oblibou psalo o kněžích působících přímo se zbraní v ruce. S velkou slávou byl přivítán katolický kněz a příslušník Royal Air Force P. Antonín Veselý⁸⁹ a vícekrát byl zmíněn P. Josef Pojar,⁹⁰ a to buď jako vůdce české menšiny ve

79) *Gestapo o katolickém duchovenstvu*, *Obzory* 15, 1946, s. 238.

80) Tamtéž.

81) Artur PAVELKA, *Autorita pro katolíka nedotknutelná*, *Katolík* 2, 1946, s. 1.

82) Hynek RŮŽIČKA, *České kněžstvo se osvědčilo*, *Osvobozený Našinec* 35, 1945, s. 1.

83) *Muž, který udával vlastenecké kazatele*, *Osvobozený Našinec* 117, 1945, s. 2.

84) Martin FLOSMAN, *S orlem i lvem*, Praha 2019, s. 260.

85) Tamtéž, s. 262.

86) *Co je s duchovní službou v armádě?*, *Katolík* 2, 1946, s. 4.

87) M. FLOSMAN, *S orlem i lvem*, s. 408.

88) *Katol. duch. služba v zahraniční armádě*, *Národní obroda* 53, 1945, s. 2.

89) ANICA, *Vítáme kněze – leteckého hrdinu*, *Národní obroda* 40, 1945, s. 4.

90) BFK, *Kňaz – parašutista*, *Národní obroda* 114, 1945, s. 2.

Vídni,⁹¹ či jako parašutista (proto také sloužil mše za padlé výsadkáře).⁹² Přestože se v odborné literatuře lze setkat i s případy duchovních zapojených do organizací domácího odboje, jako byla Obrana národa⁹³ či ÚVOD,⁹⁴ ve zkoumaném tisku je takových zmínek minimum, což lze zdůvodnit výjimečností takových aktivit.

Kněží a Československá strana lidová

Speciální skupinu mezi připomínanými duchovními tvoří ti, kteří se politicky angažovali v ČSL. Nejvýznamnější mezi nimi byl Msgre. Jan Šrámek, předseda strany od jejího založení až do roku 1948, který stál spolu s Edvardem Benešem v čele londýnského zahraničního odboje jako předseda exilové vlády. Se svým nejbližším spolupracovníkem a generálním sekretářem strany P. Františkem Hálou byl ve stranickém tisku předmětem obdivu téměř nepřetržitě. Byly zde publikovány jeho projevy, při příležitosti jeho pětasedmdesátých narozenin vyšlo rozšířené číslo deníků,⁹⁵ upozorňovalo se i na výročí jeho emigrace⁹⁶ a i při připomínání jiných kněží byl Šrámek znovu zmíněn na prvním místě.⁹⁷

Šrámkova odbojová činnost byla vyzvedávána prostřednictvím jeho zásluh, z nichž na první místo byla stavěna československo-sovětská smlouva uzavřená v roce 1943⁹⁸ či anulace mnichovské dohody.⁹⁹ Když *Obzory* informovaly o obnovení spojenecké smlouvy mezi Československem a Francií v roce 1947, napsaly také: „*Když dnes všechen tisk všech stran Národní Fronty oslavuje návrat k naší alianci s demokratickým západem, je dobře si připomenout jména oněch mužů, kteří tomuto návratu a spojeneckému*

91) František CHUDÁREK, *Česká menšina ve Vídni*, Lidová demokracie 21, 1946, s. 1.

92) *Parašutista celebroul v chrámu sv. Víta*, Hlas 91, 1945, s. 3.

93) Andrea SVATOŠOVÁ, *Odbojová činnost farářů Antonína Marka a Václava Slavička. Život na Libčanskú a Všestarsku v době okupace a 2. světové války*, in: Královéhradecko: historický sborník pro poučenou veřejnost 4, Hradec Králové 2007, s. 414.

94) P. KOURA, *Protinacistická odbojová činnost Štěpána Trochty*, s. 423.

95) *Osvobozený Našinec* 71, 1945; *Hlas* 75, 1945; *Národní obroda* 79, 1945.

96) F. M. ŽAMPACH, *Po šesti letech*, *Národní obroda* 53, 1945, s. 2.

97) F. M. ŽAMPACH, *Lidová strana v nové republice*, *Národní obroda* 5, 1945, s. 1.

98) *Šrámkova vláda a smlouva s SSSR*, *Obzory* 50, 1946, s. 785.

99) *Čtvrté výročí Mnichova*, *Obzory* 8, 1947, s. 114.

opětnému shledání dali základ.“¹⁰⁰ Ač se mluví o mužích v množném čísle, převaha Šrámkova jména vypovídá o tom, že článek je o jediném muži.

Vhodnou záminkou pro připomenutí těchto zásluh bylo udělení čestného občanství v mnoha městech, kterého se dostalo jak Šrámkovi,¹⁰¹ tak Hálovi,¹⁰² nebo udělení ocenění od prezidenta Beneše.¹⁰³ Zjevný nepoměr ve zmiňování zásluh Jana Šrámkova mezi lidoveckým tiskem a *Katolíkem* lze uspokojivě vysvětlit tím, že Jan Šrámek vystupoval více jako politik než katolický kněz, nicméně *Obzory* se pokusily i tuto stránku jeho osobnosti předat čtenářům a při té příležitosti bylo vysloveno přesvědčení, že „o jeho všedních dnech budou jednou mluvit dějiny a bude to zase jedna ze slavných jejich kapitol“.¹⁰⁴

Mimo Jana Šrámkova a Františka Hály byli často zmiňováni jejich spolustraníci Bohumil Stašek a Alois Tylínek, kteří oba zůstali v protektorátu a pro vlastenecká kázání byli v prvních měsících války zatčeni a až do konce války vězněni v koncentračních táborech. Jejich návrat byl v tisku často reflektovanou událostí¹⁰⁵ a posléze bylo jejich utrpení připomínáno při rozličných příležitostech nejrůznějším způsobem. Když například jeden z bývalých vězňů koncentračního tábora jakoby mimochodem vzpomíná: „v koncentráku v Dachau hovořil jsem s *Msgre Tylínkem o nesmírné hrdinnosti českých žen*,“¹⁰⁶ tak dosvědčuje, jak známá informace o Tylínkově věznění byla. Ovšem významnější byly okamžiky, kdy bývalý vězeň získal nějakou funkci, jako v případě P. Staška, o kterém se, když se stal vyšehradským proboštem, psalo: „*Už teď ho zná takřka každé dítě. Ať už jako politika, nebo ohnivého kazatele od sv. Vavřínečka [...] znají ho studenti z listopadových bouří r. 1939, s nimiž snášel břímě dne a horka v Oranienburgu, a zná ho velmi dobře Dachau, neboť jen tam prožil více než čtyři léta svého života. I oko tam ztratil, ale neztratil tam chuť do práce.*“¹⁰⁷

Členy lidové strany byli také často příslušníci tělocvičné jednoty Orel, kteří si intenzivně připomínali svého „vychovatele“ Augustina Schuberta,

100) Čtvrté výročí Mnichova, *Obzory* 8, 1947, s. 114.

101) *Msgre. dr. Šrámek občanem pražským*, *Obzory* 46, 1946, s. 724.

102) *Ministr Hála čestným občanem Ivanovic*, *Osvobozený Našinec* 25, 1945, s. 2.

103) *Vynikající práce Msgra Dra Jana Šrámkova pro obnovení ČSR*, *Národní obroda* 82, 1945, s. 1.

104) Julius FÜRTH, *Šrámkova neděle*, *Obzory* 1, 1945, s. 9.

105) *Opět mezi námi*, *Lidová demokracie* 13, 1945, s. 1.

106) ZDK, *Památník českým ženám*, *Lidová demokracie* 18, 1946, s. 3.

107) Adolf KAJPR, *Nový probošt na staroslavném Vyšehradě*, *Katolík* 12, 1947, s. 4.

jenž se účastnil orelského odboje a zahynul roku 1942 v táboře Dachau.¹⁰⁸ Za účelem jeho uctění dokonce vznikl Kruh přátel Dr. A. Schuberta¹⁰⁹ a na jeho rekviem kázal další vězněný kněz, lidovec a člen Orla, Karel Fanfrdla.¹¹⁰ O tom všem se v lidoveckém tisku vytrvale informovalo a v regionálních denících bylo takových případů pochopitelně zmiňováno ještě více.

Kněží a biskupové

Během války se uprázdnilly tři biskupské stolce v protektorátu (pražský, brněnský a českobudějovický) a za jejího trvání nebyly Vatikánem obsazeny.¹¹¹ Nestalo se tak, protože nebylo v dané době možné vyloučit vměšování nacistů, za toto prodlévání byl po válce Vatikán pochválen i prezidentem Benešem.¹¹² Zbývající biskupové byli v tisku za třetí republiky zmiňováni, ale co se odboje týče, zřetelně byli upřednostňováni běžní kněží.¹¹³ Po smrti olomouckého arcibiskupa Leopolda Prečana v roce 1947 byl zveřejněn dopis ministra informací Václava Kopeckého, v němž vzpomněl „jeho dojemné účasti na našem domácím odboji“,¹¹⁴ a o pražském arcibiskupovi Karlu Kašparovi se psalo, že „odmítl vykonat návštěvu říšskému protektoru Neurathovi, neváhal tolikrát odsoudit zlé nacistické činy a povzbuzovat národ k hrdinnému vzdoru“.¹¹⁵ K tomu se údajně mezi lidmi udržovala domněnka, „že byl za svůj nebojácný postoj gestapáky zmučen a týrán“,¹¹⁶ která sice nemá oporu v pramenech, ale jasně vypovídá o arcibiskupově autoritě.

Se smrtí kardinála Kašpara v roce 1941 však souvisela vlna pronásledování metropolitních kanovníků v Praze, která byla v tisku zmiňována především skrze muže, o nichž se spekulovalo jako o příštích arcibiskupech. Z dvanácti kanovníků byli čtyři posláni do koncentračních táborů, včetně

108) Jiří HANUŠ, *Malý slovník osobností českého katolicismu 20. století s antologií textů*, Brno 2005, s. 134.

109) NSL, *Orelstvo uctí oběti nacismu*, Hlas 95, 1945, s. 2.

110) *Vděk Orelstva vítězné ochránkyni Moravy*, Lidová demokracie 92, 1945, s. 2.

111) Stanislav BALÍK – Jiří HANUŠ, *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno 2013, s. 63n.

112) Marek ŠMÍD – Tomáš PETRÁČEK, *Vatikán a druhá světová válka*, Brno 2021, s. 84.

113) I pomocí nenápadných formulí jako „hlavně faráři a běžní kněží“. *Lidovci v československém národním odboji*, Národní obroda 169, 1945, s. 2.

114) *Z domova a z ciziny*, Katolík 12, 1947, s. 4.

115) J. KRLÍN, *Nemusí se stydět*, Hlas 28, 1945, s. 1.

116) Tamtéž.

obou kandidátů na arcibiskupský stolec – Antonína Bořka-Dohalského a Otty Lva Stanovského¹¹⁷ – a jednoho kanovníka německé národnosti (Antonína Geberta).¹¹⁸

P. Dohalského a jeho smrt v Osvětimi roku 1942 zmiňoval poválečný tisk v souvislosti s requiem konaným na jeho památku 16. listopadu 1947¹¹⁹ a ve spojení s jeho promluvami na pobožnostech ke svaté Anežce České, v nichž padla „*vlastenecká slova víry v obnovení republiky a svobody*“.¹²⁰ P. Stanovský zemřel až v prosinci 1945 a ve zprávách o tom informujících bývá jeho úmrtí interpretováno jako „*následek to těžkých útrap, jež prelát Stanovský prožil v německých žalářích*“.¹²¹ Čtvrtým uvězněným kanovníkem byl Otakar Švec, který válku přežil a byl zmiňován spíše v širších seznamech vracejících se kněží.¹²²

Uprázdňená biskupství byla obsazena až po válce a není náhodou, že dva z nově jmenovaných biskupů byli bývalí vězňové koncentračních táborů. Jedná se o Josefa Berana a Štěpána Trochtu, dvě zásadní jména poválečné církve, jejichž věznění bylo zmiňováno o to častěji, oč významnější funkci v rámci katolické církve biskupským svěcením získali. Dá se tak říci, že reprezentují širokou škálu kněží, na jejichž odboj a utrpení bylo v tisku vzpomínáno, ale v této stati se na ně z důvodu omezeného rozsahu nedostane. Jak poznamenal Adolf Kajpr při příležitosti jmenování Josefa Berana pražským arcibiskupem, povýšení koncentračníka do takové funkce bylo událostí pro všechny kněze, politické vězně, „*protože každý z nich v onom jmenování cítil do jisté míry své vlastní vyznamenání, uznání, vyslovené Hlavou křesťanstva všem, kdož trpěli a kdož odporovali satanskému Hitlerovu režimu*“.¹²³

Po jmenování Josefa Berana pražským arcibiskupem v listopadu 1946 se v tisku jeho válečné osudy zmiňovaly poměrně často. V rámci takové zprávy Adolf Kajpr píše, že Beran „*žil půl třetího roku ve velkém mezinárodním*

117) K. BERNARDOVÁ, *Perzekuce římskokatolické církve v Protektorátu Čechy a Morava zejména na příkladu řeholních řádů*, s. 22.

118) Tamtéž, s. 24.

119) Adolf KAJPR, *Dies irae – Den hněvu*, *Katolík* 47, 1947, s. 1.

120) *Msgr. Tylínek promluví v Praze*, *Hlas* 90, 1945, s. 1.

121) BKA, *Prelát Dr. Otto Leo Stanovský*, *Osvobozený Našinec* 169, 1945, s. 2.

122) *Návštěvou u Msgr. Staška*, *Lidová demokracie* 15, 1945, s. 2.

123) Adolf KAJPR, *Sjezd osvobozených kněží*, *Katolík* 27, 1946, s. 1.

kněžském společenství v Dachau“.¹²⁴ O svém věznění v tisku referoval i sám Beran ve svém prvním pastýřském listě¹²⁵ a také se o něm zmiňovali jeho spoluvězni, mimo jiné další po válce jmenovaný biskup Štěpán Trochta.¹²⁶ Tento salesián byl na litoměřického biskupa vysvěcen až v listopadu 1947, ale jako politický vězeň byl zmiňován i dříve. Psalo se již o jeho návratu v červnu 1945¹²⁷ a za důvod jeho zatčení byla považována jeho činnost mezi mládeží, pro niž byl znám.¹²⁸

Řeholní řády

Štěpán Trochta kromě toho, že spolu s Josefem Beranem reprezentuje poválečné ocenění vězňených kněží, zastupuje také svou salesiánskou řeholi. Všechna řeholní společenství po válce těžila prestiž ze „svých“ koncentráčnicků. Podobným způsobem zastupoval Karel Fanfrdla augustiniány,¹²⁹ Heřman Tyl premonstráty¹³⁰ a všichni vězňení kněží, jejichž řádová příslušnost byla v tisku přiznána, další řády. Ale pro druhý život řádového odboje jsou důležitější, a mají větší výpovědní hodnotu, zprávy věnované přímo odboji a perzekuci konkrétních řádů. Někdy se jednalo o pronásledování více řeholníků daného řádu, jindy o zabírání budov či rušení celé organizace na území protektorátu.

Perzekuce řeholních řádů byla často motivována majetkově, zabrané řádové budovy sloužily jako lazarety, skladiště či ubytovny¹³¹ a v rámci toho bylo zrušeno mnoho škol, ale i nemocnice.¹³² Na celostátní úrovni byly nejčastěji zmiňované osudy benediktinů a jezuitů a v regionálních denících na základě přítomnosti konkrétního řádu v daném regionu také augustiniáni, premonstráti, milosrdní bratří nebo boromejky. V otázce

124) Adolf KAJPR, *Co týden přinesl*, Katolík 26, 1946, s. 1.

125) Josef BERAN, *První pastýřský list*, Katolík 30, 1946, s. 3.

126) Štěpán TROCHTA, *Pan biskup vypravuje*, Katolík 42, 1947, s. 2.

127) OVB, *Salesián P. dr. Trochta se vrátil*, Hlas 16, 1945, s. 2.

128) *Salesián Dr. Š. Trochta*, Hlas 67, 1945, s. 3.

129) DRAGA, P. *Karel Fanfrdla opět mezi námi*, Národní obroda 13, 1945 s. 1.

130) Benedikt Arnošt SVOBODA, *Dokument II. – Apoštol mezi námi*, Osvobozený Našinec 75, 1945, s. 3.

131) K. BERNARDOVÁ, *Perzekuce římskokatolické církve v Protektorátu Čechy a Morava zejména na příkladu řeholních řádů*, s. 46.

132) V. VAŠKO, *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*, s. 23.

benediktinů šlo především o případ kláštera Na Slovanech (Emauz), který byl často připomínán prostřednictvím smrti jeho opata Arnošta Vykoukala v Dachau roku 1942,¹³³ nebo skrze potřebu opravy klášterního areálu po bombardování.¹³⁴

Jezuité byli numericky nejpronásledovanějším řádem, dvacet osm jejich členů bylo uvězněno a tři z nich během války zemřeli.¹³⁵ Přesto se hned po válce objevily útoky na ně, které argumentovaly jejich fašistickou minulostí, jako že „v Německu žádali od duchovenstva poslušnost k Hitlerovi, mimo to celou katolickou stranu středu postavili do jeho služeb“.¹³⁶ Pravděpodobně i z důvodu těchto nařčení se v tisku objevovaly podobné antijezuitské výroky z úst nacistických pohlavářů. Joseph Goebbels měl například prohlásit: „Velká většina katolických Němců vidí v jezuitské politice národní a náboženské nebezpečí.“¹³⁷

Kromě toho bylo v tisku zmiňováno zabavování jezuitského majetku,¹³⁸ jejich účast na osvobození v květnu 1945,¹³⁹ a celkové zhodnocení jejich válečné činnosti, pro které bylo typické vypočítávání jezuitských ztrát (mnohdy pochybné) podobně jako u všech ostatních kněží: „Z celkového počtu 150 členů české provincie Tovaryšstva Ježíšova 30 bylo zavřeno na Pankráci, Terezíně, Dachau a jiných koncentračních táborech. Někteří zemřeli.“¹⁴⁰ Občas se v tisku objevily i osobní příběhy některých vězňených členů, například rozhovor s Aloisem Koláčkem byl uveden takto: „Hledíme do jeho přísně asketické tváře, jejíž rysy ještě prohloubilo utrpení a pětiletý pobyt v koncentračním táboře [...] Na černém taláru na levé straně prsou vidíme bílý obdélník s červeným okrajem se značkou: Dachau 21578.“¹⁴¹ Je příznačné, že redaktor časopisu *Katolík* byl za války vězňený jezuita Adolf Kajpr, ale o svém vězňení referoval pouze nepřímo v článku o Bohumilu Staškovi, kde vzpomíná na svůj rozhovor s Kurtem Oberhauserem, v němž měl tento důstojník

133) Anastáz OPASEK, *Pět let od smrti opata Arnošta Vykoukala*, *Katolík* 37, s. 1n.

134) *Katedrála památkem padlých*, *Katolík* 35, 1947, s. 4.

135) F. LUDVÍK, *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*, s. 12.

136) *Sovětský útok na jesuity*, *Obzory* 43, 1946, s. 676.

137) F. Š., *Vzpomínka a připomínka*, *Obzory* 14, 1946, s. 211.

138) Josef LORENZ, *Obnova jezuitského kostela v Brně*, *Národní obroda* 149, 1945, s. 5.

139) *Katoličtí kněží na barikádách*, *Osvobozený Našinec* 78, 1945, s. 3.

140) *Jesuité za války*, *Národní obroda* 20, 1945, s. 2.

141) DRAGA, *Vězeň z Dachau číslo 21578*, *Národní obroda* 51, 1945, s. 2.

gestapa prohlásit o jinak prý mírném táboře Dachau, ve kterém P. Stašek přišel o oko: „*Ale sanatorium to přece jenom není.*“¹⁴²

Často zmiňován byl také řád křižovníků s červenou hvězdou, z nějž pouze dva členové byli vězněni,¹⁴³ ale „*Němci řád rozptýlili, starého velmistra poslali do vyhnanství.*“¹⁴⁴ Vyhnanstvím je tu míněn čtyřletý nucený pobyt P. Vlasáka v klášteře ve Starém Brně, jímž se zapsal i do brněnského tisku.¹⁴⁵ Tento augustiniánský klášter také nebyl ušetřen perzekuce. Jednak byli pronásledováni jeho členové aktivní v odboji,¹⁴⁶ jednak se stal předmětem udání z přechovávání zbraní a ukrývání klášterního pokladu, čehož důsledkem bylo četné zatýkání a dvě popravy.¹⁴⁷ O těchto událostech pochopitelně informoval především brněnský tisk, z pramenů tohoto článku tedy *Národní obroda*.¹⁴⁸

Jedna z nejpostiženějších řeholních komunit vůbec – Milosrdní bratři sídlící v Praze Na Františku – se v poválečném tisku těšila také značné pozornosti. Jelikož byl tento řád na území protektorátu roku 1941 přímo zrušen,¹⁴⁹ velkou připomínanou událostí v tisku i na veřejnosti bylo jeho obnovení v červnu roku 1945¹⁵⁰ i otevření nové nemocnice¹⁵¹ a při všech těchto příležitostech se psalo o obětech, jež tento řád za války přinesl. Řádivým útrapám byly věnovány i samostatné články bohaté na příběhy jednotlivců, například bratr Alexius měl zemřít jen proto, že „*nechtěl svléci řádové roucho*“.¹⁵²

Řád premonstrátů byl nejsilněji postižen skrze osud novoříšské kánonie, která byla přepadena gestapem dva dny po atentátu na Reinharda

142) Adolf KAJPR, *Nový probošt na staroslavném Vyšehradě*, Katolík 12, 1947, s. 4.

143) F. LUDVÍK, *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*, s. 13.

144) *Velmistr křižovníků osmdesátníkem*, Katolík 17, 1947, s. 4.

145) Josef HLOUŠEK, *Jubilejní vzpomínka*, *Národní obroda* 125, 1945, s. 2.

146) DRAGA, P. *Karel Fanfrdla opět mezi námi*, *Národní obroda* 13, 1945, s. 1.

147) *Udavači kněží ze starobrněnského kláštera odsouzeni*, *Osvobozený Našinec* 56, 1945, s. 2.

148) Augustin NEUMANN, *Kolébka brněnského češství, klášter starobrněnský*, *Národní obroda* 120, 1945, s. 6.

149) K. BERNARDOVÁ, *Perzekuce římskokatolické církve v Protektorátu Čechy a Morava zejména na příkladu řeholních řádů*, s. 70.

150) *Skončilo se vyhnanství Milosrdných bratří*, *Osvobozený Našinec* 41, 1945, s. 3.

151) J.V., *Dílo milosrdné lásky a obětavosti se podařilo*, *Národní obroda* 156, 1945, s. 3.

152) *Smutné jubileum*, *Národní obroda* 50, 1945, s. 4.

Heydricha a její řeholníci odvléčeni do koncentračních táborů.¹⁵³ Vzhledem k tomu, že se Nová Říše nachází na území brněnské diecéze, se této události výrazně věnovala *Národní obroda*, a to v pětidílném cyklu *Přes údolí stínu smrti* končícím 19. července 1945.¹⁵⁴ Perzekuce se však dočkali i premonstráti z kláštera v Želivě, na což bylo upozorněno při nové volbě opata, z níž vzešel jako opat Vít Bohumil Tajovský, který „za okupace proslul jako neohrožený kazatel“.¹⁵⁵

Značnou pozornost měly v poválečném tisku také ženské řeholnice, a to především díky své odbojové činnosti. „Řádová sestra Arnolda Polášková [...] sytila a všemožně se starala po dlouhé měsíce o silné sbory partyzánů, kteří se skrývali v lukovských lesích,“¹⁵⁶ a byla za to odměněna titulem „Matka partyzánů“. Partyzány řeholnice nejen sytily, ale také je ukrývaly přímo v kláštorech, například v Choryni u Valašského Meziříčí,¹⁵⁷ a raněné ošetřovaly i pod palbou.¹⁵⁸ Oceňování řeholnic se občas dotklo i spirituální sféry, například když byli odsouzenci na smrt zachráněni díky příchodu Rudé armády a posléze se dověděli, že se za ně místní řeholnice „celou noc před svatostánkem v domácí kapli modlily“.¹⁵⁹ Přes všechna slova uznání však i na řeholnice padla křivá obvinění, jež katolicky orientovaný tisk vášnivě vyvracel v případě boromejek z nemocnice pod Petřínem právě jejich účastí v odboji: „Tato tichá nemocnice [...] se stala po revoluci populární. Nikoliv proto, že sestry všemožně podporovaly internované a vězněné české lidi, nikoliv proto, že jedna statečná sestra má partyzánské vyznamenání [...]. Nikoliv, nemocnice se stala populární proto, poněvadž se o ní soustavně lhalo.“¹⁶⁰

153) K. BERNARDOVÁ, *Perzekuce římskokatolické církve v Protektorátu Čechy a Morava zejména na příkladu řeholních řádů*, s. 55.

154) BAS, *Přes údolí stínu smrti*, *Národní obroda* 59, 1945, s. 2.

155) KD., *Nový opat premonstrátského kláštera v Želivě*, *Katolík* 3, 1948, s. 4.

156) *Statečná sestřička*, *Osvobozený Našinec* 2, 1945, s. 1.

157) *Tajemství choryňského kláštera*, *Hlas* 30, 1945, s. 2.

158) OVB., *Ženy hrdinky*, *Hlas* 63, 1945, s. 3.

159) A. FRÝDL, *Odsouzení k smrti mluví*, *Hlas* 21, 1945, s. 3.

160) Růžena VACKOVÁ, *Historie jedné lži*, *Katolík* 6, 1946, s. 3. Řeholnice byly nařčeny z podpory střílejících německých studentů a některé prohlášeny za Němky.

Osobnosti

Dalším důležitým tématem, které je třeba zmínit, jsou výrazné osobnosti, o nichž se psalo poměrně často a jejichž připomínání výmluvně ilustruje šíři druhého života církevního odboje mezi duchovními, ale které nelze jednoduše přiřadit ani k ČSL, ani k episkopátu, ani k řeholnímu řádu. Na prvním místě se jedná o duchovní nekatolického vyznání. Jakákoli zmínka o jejich odboji představuje v rámci katolicky orientovaného tisku příznakový, ale ne zvláště neobvyklý jev. V rámci po válce deklarované nadkonfesionality se v tomto směru projevil spíše listy ČSL, zatímco *Katolík* o nekatolících téměř nepsal.

Obzory neváhaly v článku o domácím odboji jednu jeho složku nazvat evangelickou akcí¹⁶¹ a nekatolíci jako Norbert Čapek nechyběli ve výčtech nacistických obětí.¹⁶² Největší pozornost si však získala pravoslavná církev, která byla v roce 1942 zcela rozpuštěna a její majetek zabaven.¹⁶³ Stalo se tak na základě ukrývání parašutistů v pravoslavném kostele sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici, což byla událost v tisku poměrně často připomínaná.¹⁶⁴ Ještě větší ohlas však mělo následné odsouzení biskupa Gorazda a dalších pravoslavných duchovních (Čikl, Petřek), na něž se upozorňovalo skrze výročí rozsudku.¹⁶⁵ Na odboj pravoslavných se krom toho poukazovalo stejně jako na odboj katolíků skrze poválečnou obnovu¹⁶⁶ a návraty duchovních z koncentračních táborů, například arcibiskupa Sawatije.¹⁶⁷

V případech katolických duchovních, jak bylo popsáno výše, bylo běžné v tisku zveřejňovat spíše dlouhé seznamy navrátilců, o nichž se pak jednotlivě mnoho nepsalo. Obsáhlejší statě věnované jednotlivcům, kteří nebyli členy ČSL, nebo nezastávali významný církevní úřad, byly spíše výjimkou. Jedná se například o trojici tzv. *Dokumentů*, jež v *Osvobozeném Našinci* publikoval Benedikt Arnošt Svoboda zřejmě na základě rozhovorů s jediným přeživším z těch, komu byly články věnovány – Heřmanem Tylem. Tyto

161) *K dějinám domácího odboje*, Obzory 38, 1946, s. 596.

162) *Dr. Bláha svědčil v Norimberku o Dachau*, Lidová demokracie 6, 1946, s. 1.

163) D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, s. 440.

164) *Pražský pravoslavný chrám sv. Cyrila a Metoděje*, Lidová demokracie 20, 1945, s. 3.

165) *Vzpomínka na biskupa Gorazda*, Osvobozený Našinec 88, 1945, s. 2.

166) *Denní zprávy*, Národní obroda 5, 1945, s. 4.

167) O. ŠTEFAN, *Těžké utrpení pravoslavného arcibiskupa pražského*, Národní obroda 62, 1945, s. 3.

většinou jednostránkové články byly věnovány P. Šumšalovi,¹⁶⁸ Tylovi¹⁶⁹ a Šrammelovi.¹⁷⁰

Další ukázkou obsáhlé zprávy o kněžské perzekuci je vlastní vyprávění jednoho koncentračníka, P. Ferdinanda Pokorného, který v tomtéž listě vydával na pokračování stoosmidílné vzpomínky na věznění v Dachau s názvem *Kněz v koncentráku*,¹⁷¹ které roku 1948 vyšly knižně pod názvem *V městě Satanově*.¹⁷² Pisatelsky činným bývalým vězněm koncentračního tábora z řad kněží byl také P. Bedřich Hoffmann z Horní Bečvy, jehož kniha *A kdo vás zabije*¹⁷³ se stala zakladatelským dílem v bádání o perzekuci českých duchovních za druhé světové války, a který byl v tisku zmiňován kvůli svému svědectví při procesu v Dachau.¹⁷⁴ Zajímavý je také případ P. Josefa Jílka, činného v odboji,¹⁷⁵ jemuž byla po válce odhalena pamětní deska v rodných Katovicích¹⁷⁶ a při té příležitosti časopis *Katolík* upozornil i na nově vydanou knihu o něm.¹⁷⁷

Ojedinelým případem, který Václav Vaško považuje za nejznámější obět z diecézního duchovenstva,¹⁷⁸ je lidický farář Josef Štemberka. Vypálení obce Lidice se po válce stalo „*symbolem nacistické zločinnosti*“¹⁷⁹ a katolický tisk s oblibou využíval toho, že mezi oběťmi „*nacistické nenasytnosti*“¹⁸⁰ měl svého jednoznačného zástupce. Srdceryvný příběh starce, který se rozhoduje zemřít se svými farníky, ač nemusí, přímo nabádal k odvážným rekonstrukcím plným patetických slov, jež jsou ostatně typická pro celý

168) Benedikt Arnošt SVOBODA, *Dokument I. – P. Jaroslav Šumšal*, Osvobozený Našinec 68, 1945, s. 3.

169) TÝŽ, *Dokument II. – Apoštol mezi námi*, Osvobozený Našinec 75, s. 3.

170) TÝŽ, *Dokument 3: ThDr. Karel Šrammel, mučedník eucharistie?*, Osvobozený Našinec 78, s. 3.

171) Ferdinand POKORNÝ, *Kněz v koncentráku*, Osvobozený Našinec 56, 1945, s. 2.

172) Ferdinand POKORNÝ, *V městě Satanově: vzpomínky z let 1941–1945*, Olomouc 1948.

173) B. HOFFMANN, *A kdo vás zabije: život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech*, Přerov 1946.

174) *Svědectví vězňů v koncentračních táborech*, Hlas 142, 1945, s. 2.

175) Hroznata František JANOUŠEK, *P. Josef Jílek, účastník protinacistického odboje*, in: *Osobnost v církvi a politice: čeští a slovenští křesťané ve 20. století*, Jiří Hanuš – Pavel Marek (eds.), Brno 2006, s. 419–421.

176) SKÝ, *Památce jedné jihočeské oběti*, *Katolík* 38, 1947, s. 4.

177) Václav CHALÚPSKÝ, *Cesta českého kněze pod sekeru*, Praha 1947.

178) V. VAŠKO, *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce I*, s. 23.

179) *Tragedie Lidic před norimberským soudem*, *Lidová demokracie* 42, 1946, s. 1.

180) DRAGA, *Lidice žalují*, *Národní obroda* 29, 1945, s. 3.

druhý život protinacistického odboje: „*Se slzami v očích se rozloučil staříčkový kněz se svými ovečkami. Na konec jim pravil: ‚S vámi jsem dlouhá léta žil, s vámi i zemřu!‘ A zůstal; zemřel hrdinnou smrtí s ostatními muži obce.*“¹⁸¹

Závěrem

V podstatě po celou dobu trvání třetí republiky patřilo připomínání odboje a perzekuce církve mezi zásadní témata probíraná v katolicky orientovaném tisku. Předkládaná studie toto potvrzuje na příkladu katolických duchovních. V roce 1945, kdy tyto záležitosti rezonovaly společností bezprostředně, k tomu docházelo často na základě návratů politických vězňů z koncentračních táborů. Tyto osoby byly za třetí republiky zpravidla společensky činné a při zmínkách o jejich vystupování býval připomínán i jejich válečný osud. Speciálním případem jsou dva biskupové, kteří si prošli koncentračními tábory, Josef Beran a Štěpán Trochta, o jejichž věznění tisk referoval velmi intenzivně při příležitosti jejich jmenování.

Roku 1946 hrálo připomínání odboje kněžstva značnou roli před květnovými volbami. Navíc ČSL, jako jediná nesocialistická strana v obnovené republice, pocítovala své postavení jako mimořádně nejisté a často se po válce zaštiťovala právě církevním odbojem, především činností svého předsedy Jana Šrámka. Ale i v následujících letech, ač do jisté míry utichl politický boj a návraty koncentračníků, druhý život církevního odboje probíhal v podobné intenzitě, jen v nových formách.

Připomínání odboje neutichlo ani v roce 1948, ale předposlední číslo *Obzorů* jasně ukázalo na omezenou účinnost válečného odboje v poválečné společnosti. V článku *Církevní statky* redakce hořekuje nad vyvlastňováním církevního majetku slovy: „*Přes všechny výklady o tom, že se Církev v obnoveném státě chovala vzorně a měla k němu nejkladnější postoj, že za doby okupace její příslušníci, a hlavně duchovní, se zúčastnili odboje domácího i zahraničního, že přinášeli za tento stát nejtěžší oběti, i oběť života, přes všechny pochvaly z nejpovolanějších úst a přes všechno ujišťování a příslibování, zaujal se nyní k Církvi [...] postoj, jenž nemůže být nazván přátelským, ani ne spravedlivým.*“¹⁸² Pokud česká církev předpokládala, že její odboj za druhé světové

181) B., *Lidický farář – hrdina*, Hlas 20, 1945, s. 1.

182) *Církevní statky*, *Obzory* 6, 1948, s. 82.

války ochrání po válce její majetek, nešlo o její jediný omyl. Po procesu s Karlem Hermannem Frankem bylo v *Katolíku* napsáno: „Nikdo už nevyhladí nedůvěru k jakýmkoli totalitním pokusům.“¹⁸³ Pozemková reforma třetí republiky, která se nakonec měla vztahovat i na církev, zestátnovala pouze pozemky nad padesát hektarů,¹⁸⁴ nová totalita po roce 1948 církev připravila o mnohem víc.

I tato skutečnost ukazuje, že přes zásadní vliv, jaký měly válečné události na Československo po roce 1945, nebylo možné, aby jakákoli organizace spoléhala čistě na své válečné zásluhy k prosazení vlastních zájmů. Zabýval-li jsem se tedy v této studii intenzitou a politickým využitím druhého života církevního protinacistického odboje, mohu závěrem konstatovat, že politické využití nedosáhlo takových výsledků, jaké by bylo možné očekávat od podobně vysoké intenzity, což jsou výpovědi hodnotné pro poznání třetí Československé republiky i církevního protinacistického odboje.

Přestože bádání o prvním životě církevního odboje zjevně nekončí, dá se říci, že je z valné části zpracované. Naproti tomu jeho druhý život podle mých zjištění nikdo přímo nezkoumal. Vzpomínkovou kulturou související s protektorátem se zabývá Petr Koura v knize *Druhý život protektorátu Čechy a Morava*, ale v této publikaci se církevnímu odboji nevěnuje. Ovšem, jak v téže monografii píše: „Výzkum dějin druhé světové války u nás bude v následujících letech probíhat vedle dosavadního bádání také tímto směrem.“¹⁸⁵ I tento článek toho může být, jak doufám, důkazem a snad také hodnotným příspěvkem k tématu.

Bc. Ondřej Mařík

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty
Univerzity Karlovy
(student magisterského programu)
marikondra@seznam.cz

183) Běla DLOUHÁ, *Z procesu s Frankem*, *Katolík* 9, 1946, s. 4.

184) Hieronim KACZMAREK, *Stát a církev: český případ*, Brno 2017, s. 105.

185) P. KOURA, *Druhý život protektorátu Čechy a Morava: Lidice, pomníky, hrdinové: příspěvek k české vzpomínkové kultuře*, s. 12.

DIDAKTICKÉ STUDIE

Jak lépe porozumět lidem, kteří žili v minulosti? Dobové perspektivy ve starších dějinách, koncepty historického myšlení a velká revize RVP ZV

Radmila Prchal Pavlíčková

Abstract: Understanding People of the Past. Historical Perspectives in Premodern History, Concepts of Historical Thinking, and the Czech Curricular Revision

The aim of this study is to demonstrate, through a concrete example, the possibilities of developing historical thinking in the field of historical perspectives for premodern history. The topic is grounded in subject-didactic theory, implicitly linked to the major revision of the Czech National Curriculum (P. Seixas, the “Big Six,” and the domestic 4+1 model of historical thinking), as well as in recent historiography concerned with the study of mentality in the early modern period. The article compares Czech textbooks with a German textbook in terms of how they incorporate the concept of salvation into their interpretation of the Reformation – a key aspect of the period’s ways of thinking and relating to life and death. The final part presents a specific research lesson based on working with personal sources from the sixteenth and seventeenth centuries, which allows us to understand the significance of Christianity in the thinking of people in pre-modern times and the influence it had on their actions.

Keywords: Historical Perspectives; Early Modern era; Reformation; salvation; ‘RVP ZV’ curricular revision

DOI: 10.14712/30298393.2025.2

„Strach z pekla aneb: jak se dostat do ráje? Mnohé pozdně středověké oltářní obrazy návštěvníkům kostela názorně ukazovaly, co je čeká na konci světa, u Posledního soudu. Proroctví Starého zákona oznamují Boží soud, který po konci světa a vzkříšení mrtvých definitivně oddělí dobré od zlých.“¹

Citát z německé učebnice *Forum Geschichte* nás uvádí do myšlenkového světa křesťanů a jednoduše formuluje základy přesvědčení o linearitě lidských dějin, které směřují od stvoření světa jako jasně definovaného počátku až ke konci v podobě Posledního soudu a věčného života – buď v nebi pro spasené, nebo v pekle pro zatracené. Myšlenkový svět středověkých a raněnovověkých lidí bytostně kořenil z eschatologické perspektivy lidského pozemského života. Věřící se v mnoha situacích a fázích svého života vztahovali k základní představě o spasení a zatracení, přičemž toužili po tom prvním a strachovali se toho druhého. Dějiny mentalit, historická antropologie nebo dějiny zbožnosti zobrazují předmoderní společnost jako společnost vztahující se k Bohu, hledající co nejjistější prostředky, které zajišťují spásu a eliminují rizika vedoucí do zatracení, a praktikuující – pokud ne průběžně, pak jistě ve chvílích ohrožení, krizí, nemocí a umírání – řadu konkrétních činností, o nichž lidé věřili, že jim posílí naději v dobrý konec na onom světě.

Velká revize Rámcových vzdělávacích programů přinese do výuky dějepisu několik inovací. Jedna z nich spočívá v tom, že očekávané výsledky učení mají směřovat k rozvoji historického myšlení žáků. Mají si osvojit poznání, „že principem dějepisu není opakování definitivních závěrů“, ale schopnost klást otázky a dovednost na ně odpovídat.² Autoři revize obsahu vzdělávacího oboru Dějepis se opřeli o aktuální oborově-didaktická východiska, především o domácí model historického myšlení 4+1 vyvinutý didaktiky při tvorbě badatelské učebnice *Soudobé dějiny* nakladatelství

1) Maike AXENKOPF (ed.), *Forum Geschichte. Hessen. Bd. 2. Vom Mittelalter bis zum Absolutismus*, Berlin 2021, s. 34: „Höllenangst oder: Wie kommt man ins Paradies? Viele spätmittelalterliche Altarbilder führten den Kirchenbesuchern eindrucklich vor Augen, was sie am Ende der Welt, dem Jüngsten Tag, erwartete. Die Prophezeiungen des Alten Testaments kündigen ein göttliches Gericht an, das nach dem Ende der Welt und der Auferstehung der Toten endgültig die Guten von den Bösen trennt.“

2) Dne 30. prosince 2024 byl Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy schválen revidovaný Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV). Obor dějepis je součástí vzdělávací oblasti Člověk a společnost, viz: [online], [citováno dne: 15. 9. 2025]. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas>.

Fraus, jehož základem byl v Česku vlivný model Big six kanadského didaktika Petera Seixase.³ Jednou ze čtyř klíčových otázek, jež si mají žáci a žákyně umět podle revidovaného RVP ZV pokládat a pomocí zdrojů si na ně hledat a aktivně vytvářet odpovědi, je otázka, „*jak lépe porozumět lidem, kteří žili v minulosti*“.⁴

Cílem studie je na konkrétním příkladu ukázat možnosti rozvoje historického myšlení v oblasti dobových perspektiv pro starší dějiny. Studie má několik částí, tak aby před aplikační částí věnované učebnicím a konkrétnímu návrhu metodiky pro učitele byla vysvětlena oborově-didaktická a historiografická východiska. Nejprve je proto třeba stručně představit didaktický koncept dobových (historických) perspektiv v pojetí Petera Seixase a v domácí adaptaci vytvořené v souvislosti s rozvojem badatelsky orientované výuky. Poté je nutné přiblížit s oporou v recentní historiografii základní kontury myšlení lidí v předmoderní době, ukotvené v křesťanské eschatologii, a ukázat na konkrétních příkladech nedávných výzkumů, jak se dobová mentalita projevovala v jednání historických aktérů. Dále bude užitečné představit dosavadní výkladové paradigma reformace v českých učebnicích dějepisu pro základní školy a následně jej porovnat s odlišně pojatou prezentací tématu v kompetenčně orientované německé učebnici *Forum Geschichte*. Nakonec ukáží v podobě konkrétní výukové lekce možnosti využití pramenů osobní povahy pro rozvoj porozumění lidem, kteří žili v předmoderní době.

1. Historické (dobové) perspektivy

Součástí „velké šestky“ kanadského didaktika Petera Seixase je (jako v pořadí pátá) popsána dovednost zaujmout historickou perspektivu. Žáci a žákyně by měli mít podle Seixase ve výuce příležitosti podívat se na minulost, jak jen to je možné, očima současníků. Měli by se naučit schopnosti odložit moderní, aktuální a svou individuální perspektivu, a snažit

3) Peter SEIXAS – Tom MORTON, *The Big Six. Historical Thinking Concepts*, Toronto 2013; Jaroslav PINKAS, *Historická gramotnost*, *Historie – Otázky – problémy* 2, 2023, s. 5–13.

4) Dějepis, Revize rámcových vzdělávacích programů [online], [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej>. Veřejná konzultace, diskuze a kritika vůči návrhu RVP ZV pro vzdělávací oblast Člověk a společnost a vzdělávací obor Dějepis se týká většinou konkrétních výstupů, jejich volby a formulace. Netýká se úvodních textů ke vzdělávací oblasti a k oboru.

se pochopit dobovou perspektivu historických aktérů. Pochopit, proč lidé mysleli tak, jak mysleli, jak se při tom cítili, proč se rozhodovali tak, jak se rozhodovali, a proč dělali věci tak, jak je dělali.⁵

Peter Seixas v úvodu své knihy dokonce hovoří o tom, že „*minulost je cizí země*“, v níž žijí naprosto odlišní lidé s jinou kulturou a v jiných kulturních, myšlenkových i emočních souvislostech. Je proto důležité při výzkumu minulosti a při výuce dějepisu vyvozovat na základě primárních zdrojů závěry o jejich myšlenkovém světě, „*o tom, co si mysleli a čemu věřili*“, a díky tomu lépe a v dobových souvislostech porozumět jejich motivacím a jejich jednání.⁶

Kanadský didaktik formuloval v rámci tohoto konceptu historického myšlení pět guidepostů. Postuloval, že mezi současným světonázorem („*vírou, hodnotami a motivacemi*“) a světonázorem lidí v různých minulých obdobích může být „*obrovský rozdíl*“, dokonce „*oceán rozdílů*“.⁷ S tím se pojí požadavek vyhnout se prezentismu, tedy nevnučovat současné způsoby myšlení lidem v minulosti. Je nezbytné dále pochopit historický kontext a z důkazů ve zdrojích vyvozovat, jak lidé v minulosti mysleli, a reflektovat nejen diachronně různé pohledy současníků a historických aktérů, ale též synchronně, tedy porovnávat různé perspektivy historických aktérů ze stejného období navzájem.⁸

Seixas detailně vysvětluje, že studenti mají tendenci si představovat myšlení lidí v minulosti jako své vlastní a myslet si, že je snadné porozumět situaci „*Montezumy, který se poprvé setkal s Cortésem*“, nebo japonského pilota kamikadze za druhé světové války.⁹ Vysvětluje, že cílem výuky dějepisu je učít žáky zaujímat pomocí důkazů historickou perspektivu, tzn. vyvozovat „*závěry o myšlenkách a pocitech*“ lidí v minulosti. Porozumět jednání a rozhodování lidí v minulosti, například rozhodnutím Montezumy či pilota kamikadze, nelze správně bez porozumění jejich způsobu chápání světa a konkrétní situace, v níž jednají.

Podnětné pro kontext předložené studie je, že vstupním příkladem, který Seixas používá pro vysvětlení podstaty historických perspektiv, se stala

5) P. SEIXAS – T. MORTON, *The Big Six*, s. 135–167.

6) Tamtéž, s. 6.

7) Tamtéž, s. 144.

8) Tamtéž, s. 136.

9) Tamtéž, s. 138.

kniha historičky Julie Wheelwright o kanadské dívce Ester Wheelwright z 18. století a o jejím životním osudu v religiozním napětí mezi puritánstvím a konverzí ke katolictví. Ester byla jako sedmiletá dívka unesena z anglické puritánské rodiny k indiánskému kmeni Abenaků, pět let poté žila v jezuitské misi, až byla katolickým knězem osvobozena a přivezena do francouzského Quebecu, kde vstoupila do uršulinského kláštera a posléze se stala jeho abatýší.¹⁰ Historičku zajímá Esterin myšlenkový svět v napětí mezi (ne)dobrovolnými změnami náboženské a sociální příslušnosti, chce poznat „její myšlenky, city a příslušnost“, aniž by v pramenech tyto byly explicitně sdělovány. Zkoumá Esterin vnitřní svět poté, co prodělala dvojitý přestup mezi třemi odlišnými systémy víry a způsoby života: přísným puritánstvím, indiánskou kulturou a katolictvím. Zajímá ji, jak vnímala svou konverzi a svou vlastní konfesní příslušnost za situace, kdy zvláště svět katolické Nové Francie chápal příslušníky odlišných náboženských směrů jako lidi, jež čeká věčné zatracení. Při výkladu Esterina vnitřního světa pomocí stop v pramenech reflektuje před čtenářem historička svůj vlastní výzkumný postup se všemi problémy, otázkami, slepými cestami, pochybnostmi i s přiznáním vstupů sama sebe (v podobě univerzálních lidských emocí a myšlenek) do výzkumu, včetně přiznání, že není s to plně porozumět pohnutkám, které Ester vedly k některým rozhodnutím.¹¹

Peter Seixas odvozuje, že dovednost zaujmout historickou perspektivu znamená „vyvozovat závěry, abyste dosáhli validního porozumění tomu, jaké byly pravděpodobně myšlenky a pocity historického aktéra“.¹² Upozorňuje, že historická věda nenachází na tyto otázky explicitní odpovědi, ale musí je opatrně rekonstruovat čtením „mezi řádky“ a s pomocí důkazů.¹³

Peter Seixas doporučuje při výuce modelovat žákům kontrasty („oceány rozdílů“), zvláště v oblastech, které pro ně samotné jsou jako pro teenagery významné. Upozorňuje, že pokus pochopit způsoby myšlení lidí

10) Julie WHEELWRIGHT, *Esther: The Remarkable True Story of Esther Wheelwright – Puritan Child, Native Daughter, Mother Superior*, Canada 2011.

11) P. SEIXAS – T. MORTON, *The Big Six*, s. 139–141.

12) Tamtéž, s. 146: „Instead, it means making inferences to achieve valid understanding of what the historical actor's thoughts and feelings likely were.“

13) Tamtéž, s. 142: „Reading between the Lines. If Julie cannot know Esther's motives, she does learn much about her by means of meticulous research. Esther's personal letters, in particular, provide ample indication of Esther's frame of mind and various stages of her life. Esther does not always say exactly what she is thinking, but Julie is able to extrapolate, or read between the lines.“

v minulosti znamená udělat „obtížný empatický skok“ a opakovaně se vrací mimo jiné právě k vlivu náboženství na způsoby chápání a prožívání věcí v minulosti. Jako příklad uvádí mimo jiné vnímání mučednické smrti a bolesti – nelze podle něj jednoduše použít univerzálně platnou zkušenost o tom, že mučednická smrt je bolestivá: „Pokaždé, když předpokládáme takového společné rysy, riskujeme, že světu, v němž lidé prožívali věci hluboce odlišným způsobem, vnutíme myšlenky a emoce charakteristické pro naši dobu. Hluboká náboženská víra tak mohla mučedníkovi umožnit prožívat bolest hořícího těla způsobem, který je lidem na moderním sekulárním Západě cizí.“¹⁴ Nebezpečí anachronismu a prezentismu lze podle něj předcházet díky pochopení historického kontextu lidí v minulosti, pomocí pečlivé práce se zdroji a podkládání závěrů důkazy z pramenů, „jinak jde jen o dohady“.¹⁵

Na závěr kapitoly nabízí Seixas příklady aktivit, díky nimž se žáci mohou učit porozumění historickým perspektivám. V kontextu předložené studie je možné z nich vybrat alespoň jednu, kdy autor navrhuje využít téma odlišných reakcí na úmrtí novorozenců ve starší epoše v kontextu toho, že se jednalo o dobu, v níž umíralo mnoho dětí do jednoho roku. Vyvozuje, že přenášet jakousi univerzální zkušenost na způsoby prožívání smutku z úmrtí dítěte bez zohlednění dobového kontextu by mohlo být zavádějící.

Domácí odvozený model 4+1 upřednostňuje pojem „dobové perspektivy“, jejich stručně formulované pojetí je ale v zásadě identické se Seixasovým vysvětlením a opírá se o jeho osvědčené pojmy: „Mezi pohledy na svět, ať už se týkají víry, hodnot a motivací, které utvářely názory lidí v minulosti a které je utvářejí dnes, leží celý oceán rozdílů.“¹⁶

14) P. SEIXAS – T. MORTON, *The Big Six*, s. 144.

15) Tamtéž, s. 146.

16) Jaroslav PINKAS a kol., *Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia*, Praha 2022, s. 6; Dějepis+, *Historická gramotnost, Teorie projektu Dějepis+* [online], [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://dejepisplus.npi.cz/historicka-gramotnost/>.

2. Eschatologická perspektiva lidského života jako klíč k dobové mentalitě ve starších dějinách

Pokud Peter Seixas navrhuje, aby žáci přemýšleli o minulosti jako o cizí zemi s odlišnými zvyky, jazykem, kulturou a náboženstvím, pak pro „výpravu“ do předmoderní doby lze velmi dobře použít ještě konkrétnější přirovnání historika k antropologovi, který se vypravil zkoumat indonéské domorodé kmeny. Domnívám se, že tak radikální metafora dobře vystihuje propastný rozdíl mezi předmoderním a moderním myšlenkovým světem aktéra poté, co evropská společnost prošla osvícenskou racionalizací, desakralizací, sekularizací myšlení, dospěla k ekumeně anebo začala využívat umělou inteligenci.

V průběhu 20. století se postupně rozšiřoval zájem historiků od tradičních dějin států a národů, spojených především s politickým a ekonomickým vývojem, směrem ke kulturním dějinám. Ke slovu se dostaly takové historické disciplíny jako dějiny mentalit nebo historická antropologie.¹⁷ Na významu nabyly otázky ohledně kolektivních sdílených představ určité společnosti a její konkrétní sociální, profesní či genderové vrstvy v určitém čase, ale také výzkumy soustředící se na životní svět, hodnoty, způsoby myšlení a jednání konkrétních historických aktérů, aplikující často postupy mikrohistorie.¹⁸

Významné téma představují výzkumy toho, jakou roli v kolektivních mentalitách a také myšlenkových světech historických aktérů má křesťanské učení a jakým způsobem se to konkrétně projevuje ve sdílení určitých představ o základních otázkách lidského bytí, na vzniku a provozování sociálně-náboženských praktik a v konkrétních projevech chování a rozhodování jednotlivých věřících.¹⁹ Do centra pozornosti se dostávaly takové typy pramenů, které byly s to odpovídat na otázky, „*jak pohlízel středověký*

17) Peter DINZELBACHER (ed.), *Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen*, Stuttgart 1993; Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002; Zdeněk R. NEŠPOR – Jan HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepiscetví, sociologie a sociální antropologie*, Kuděj 1, 2004, s. 61–81.

18) Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

19) Veronika ČAPSKÁ, *Zbožnost*, in: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Lucie Storchová a kol. (eds.), Praha 2014, s. 319–337.

člověk na svět“,²⁰ čeho se obával,²¹ jak chápal život a smrt,²² jaké byly „názory a víry osamocněného jedince jedné sociální skupiny“,²³ či jaký význam měla konfese v každodenním životě jednotlivce.²⁴ Vedle výzkumu literárních děl teologů jako profesních specialistů (kázání, exempel, teologických příruček, nábožensky vzdělavatelné literatury a podobně) se ke slovu dostávaly prameny umožňující výzkumy zbožnosti „zdola“, v raném novověku velmi často díky lepšímu dochování pramenů osobní povahy, jako jsou deníky, paměti, korespondence.²⁵

Výzkumy potvrzovaly, že v základu myšlení o světě, jeho řádu, životu a smrti stálo křesťanství, které rámovalo představy o povaze života lidí na zemi v eschatologické perspektivě spásy a zatracení. Od něj se odvíjela představa o čase a jeho lineárním toku směrem od Stvoření světa po Poslední soud, který zaujímá v náboženské antropologii ústřední místo. Základní představy o bytí na zemi a na onom světě byly dány biblickým příběhem o vyhnání z ráje, údělu pozemské smrtelnosti a o vykoupení i příslibu věčného života díky smrti Ježíše Krista na kříži. Součástí myšlenkového světa lidí byla apokalyptická očekávání spojená s eschatologickým strachem a nadějí. Očekávání příchodu Antikrista a naplnění apokalyptických proroctví ústilo v dramatické narativy o podobě konce světa, které měly tendenci se aktivovat v době krizí.²⁶

Víra ve spásu a zatracení byla základem a konstantou myšlenkového světa lidí ve středověku a raném novověku a určovala, jak věřící chápal sám sebe, svůj život, nemoci, tělo, rodinu, čas, hřích, smrt svých blízkých i svou vlastní. Křesťanské pojetí smrti jako ukončení pozemské pouti těla a následný přesun nesmrtelné duše na onen svět, před soud, jenž rozhodne o jejím pokračování do nebe či pekla, vedlo ve středověku ke vzniku

20) Anton Jakovlevič GUREVIČ, *Kultura a společnost středověké Evropy očima současníků. Exempla 13. století*, Praha 2022.

21) Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14.–18. století*, I.–II., Praha 1997, 1999.

22) Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, Praha 2020.

23) C. GINSBURG, *Sýr a červi*, s. 17.

24) Frank FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispielen aus Franken um 1600*, Göttingen 2004.

25) Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženěli. Náboženská proměna v pobělohorském období očima současníků*, Praha 2023.

26) Pavlína CERMANOVÁ, *Čechy na konci věků. Apokalyptické myšlení a vize husitské doby*, Praha 2013; Volker LEPPIN, *Antichrist und Jüngster Tag. Das Profil apokalyptischer Flugschriftenpublizistik im deutschen Luthertum 1548–1618*, Heidelberg 1999.

představy o dalším místě v zászvětí, určeném pro očišřování duší zatížených lehkým hříchem.²⁷ Víra v očišřec a praktiky související s pomocí duším, které se v něm ocitly, měly umožnit naději na spásu většimu počtu věřících a stvořily další aktivity, jimiž si věřící mohli pojistit nebe, k nimž patřila například koupě odpustků, sloužení zádušních mší, udělování almužen, modlitby za zesnulé a podobně. Slovy francouského kazatele 18. století, „veškerá lidská existence je vyjádřena ve třech slovech: žít, zemřít a být souzen. Rodíme se proto, abychom zemřeli, a umíráme proto, abychom byli souzeni“.²⁸

Otázka, jakými prostředky a náboženskými praktikami se dosahuje spásy a jak s nimi má správně zacházet církev a každý jednotlivý věřící, byla naprosto klíčová pro všechny kritiky středověké církve, heretické a reformní proudy a stála v centru reformních myšlenek husitství i reformátorů 16. století.²⁹ Zintenzivnění zbožnosti během pozdního 15. století, vysoká poptávka po náboženské literatuře, dostupnosti Písma ve vernakulárních jazycích i po náročných formách zbožných praktik, to vše bylo výsledkem sdíleného předpokladu, že „větší náboženské nasazení musí znamenat spolehlivější zajištění spásy“.³⁰ Lutherovo teologické promyšlení ovšem nakonec vyústilo v přesvědčení, že spásy věřící dosahuje nikoli na základě toho, co činí, případně jak intenzivně, ale pouhou milostí, již se mu dostává od Boha, a vírou. Jeho nauka o ospravedlnění pouhou vírou a milostí Boží ve svém důsledku podkopala papežskou církev, která se vůči věřícím prezentovala jako zprostředkovatelka spásy.³¹

Představa o konečnosti krátké pozemské pouti, touha po spáse a obava ze zatracení se promítala do celé řady okolností lidských životů, nekomplexněji ale do představ o tak zvané dobré smrti a o nutnosti celoživotní přípravy na ni.³² Smrt byla chápána jako limitní událost, již má věřící povinnost „dobře“ vykonat, aby posílil své šance na úspěch v podobě spásy. Ohrožení, jemuž měl být věřící vystaven, spočívalo v klíčové představě o tom, že každého věřícího na smrtelném loži navštěvují síly nebe a pekla

27) Jacques Le GOFF, *Zrození očišřec*, Praha 2003.

28) A. J. GUREVIČ, *Kultura a společnost středověké Evropy*, s. 85.

29) Pavel SOUKUP, *Jan Hus. Život a smrt kazatele*, Praha 2015, např. s. 73–76.

30) Thomas KAUFMANN, *Vykoupení a zatracení. Dějiny reformace*, Praha 2020, s. 53.

31) Tamtéž, s. 84–95.

32) Miloš SLÁDEK (ed.), *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, Jinočany 2000.

a ďábel jej ještě naposledy usiluje stáhnout různými zlými pokušeními na scestí. Nutí jej zapřít Boha a zřít se Krista, pokouší pevnost jeho víry a usiluje jej zvíkat. Umírání a smrt byly chápány především jako kritický okamžik, v němž je třeba nepodlehnout pokušením ďábla. Především proto byla smrt vnímána jako poslední boj a líčena velmi militárním způsobem jako kolbiště, na němž se finálně rozhoduje o šancích umírajícího na dobrý osud jeho duše na věčnosti.

Toto základní nastavení vůči umírání a smrti mělo řadu konkrétních dopadů na zbožné praktiky věřících. Především to byl ideál celoživotní přípravy na smrt související s představou, že „umění dobré smrti“ se dá naučit, zcela v duchu dodnes platné a v tomto kontextu v dobových pramenech používané věty, že kdo je připraven, není zaskočen. Věřící měli k dispozici celý arzenál prostředků (obrazy, knihy, modlitební pomůcky a předměty), které je měly neustále upomínat na jejich smrtelnost a disciplinovat v rámci hesla: „Pamatuj na smrt a nezhřešiš.“³³

Peter Seixas trefně ukázal, že jednou z cest, jak se soustředit na dobové (historické) perspektivy, je využití historických výzkumů, které se snaží rekonstruovat s pomocí různorodých dochovaných pramenů způsoby myšlení historických aktérů a jejich životní světy. Opřel se, jak již bylo zmíněno výše, o práci kanadské historičky Julie Wheelwright, která rekonstruovala mimo jiné prostřednictvím pramenů osobní povahy specifickou ženskou a náboženskou zkušenost dívky v 18. století. Podobných historických studií, které se soustředí na životní svět jednoho historického aktéra nebo aktérky (či skupiny) a s pomocí rozličných pramenů pečlivě rekonstruují jeho (jejich) životní okolnosti, hodnoty, představy, názory a způsoby vnímání sebe sama a světa, je zvláště pro období raného novověku, v němž narůstá počet i pestrost pramenů, celá řada. Pokusím se zcela výběrově a na základě subjektivní volby nabídnout několik málo příkladů, o nichž se domnívám, že velmi dobře ukazují rozličné role náboženství v životech historických aktérů a aktérek a způsoby přítomnosti víry v různých kontextech, aniž by se (a to považuji za podstatné) jednalo o výzkumy, které by se primárně hlásily k dějinám náboženství nebo církve.

33) Jana GROLLOVÁ, *Memento mori středověkých reformních postil. Obraz života a smrti v písemné tradici českého středověkého kazatelství*, Ostrava 2017.

Podobně jako Julie Wheelwright, také americko-kanadská historička Natalie Zemon David se soustředila v dnes již klasické práci *Ženy na okraji* na životní světy v tomto případě hned tří žen – katolické misionářky, židovské obchodnice a protestantské umělkyně a přírodovědkyně. Díky unikátním pramenům, které sepsaly a vytvořily, rekonstruovala nejen jejich pozoruhodné autobiografie a způsoby spirituální, intelektuální a ekonomické seberealizace na okraji mezi ženským a mužským světem, ale také obraz toho, jak samy sebe vnímaly, jakou roli v jejich životě hrála víra a jak byly s to své já tlumočit prostřednictvím prostředků, které byly dostupné vzdělaným ženám.³⁴

Jiný přístup zvolil německý historik Frank Fätkenheuer, který sledoval primárně význam náboženství v životních světech několika mužů, řemeslníků, obchodníků, ale též jednoho duchovního. Zajímalo jej, jakým způsobem se na stránkách svých deníků a dalších pramenů osobní povahy věnují náboženským tématům v období vrcholící konfesionalizace kolem roku 1600. Rekonstruoval díky tomu specifické způsoby jejich vnímání konfese a různých religiozních zkušeností a analyzoval, jak tito sami artikulovali svou konfesní příslušnost a jakou hodnotu jí přisuzovali.³⁵

Podstatně odlišným příkladem práce, která se soustředí na způsoby prožívání a rekonstrukci vnímání historických aktérů a jejich hodnotový svět, je *Bílá hora* francouzského historika Oliviera Chalina. Kniha věnuje bitvě, již bylo rozhodnuto české stavovské povstání, se dle autorových slov snaží „vrátit Bílou horu sedmnáctému století“.³⁶ Chalin se pokouší představit myšlení lidí, kteří se na bitevním poli potkali, rekonstruovat mimo jiné náboženské motivace velitelů vojsk i vojáků. Zvláštní pozornost věnuje dobovému vnímání proroctví, nadpřirozena a přítomnosti posvátného obrazu a magické manipulaci s ním v průběhu bitvy na katolické straně. Přiznává náboženství v kontextu politicko-vojenské události privilegované postavení a snaží se také porozumět prožitku bitvy a procitovanému násilí.³⁷

34) Natalie Zemon DAVIS, *Ženy na okraji. Tři životy 17. století*, Praha 2013.

35) Frank FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispielen aus Franken um 1600*, Göttingen 2004.

36) Olivier CHALIN, *Bílá hora*, Praha 2013, s. 58.

37) Tamtéž, s. 64.

Posledním vybraným příkladem studie, jež odhaluje význam náboženství v životech lidí raného novověku, je kniha britské historičky Suzanne Ivanič, která analyzovala prostřednictvím inventářů domácností a dochovaných hmotných předmětů materiálně-duchovní svět měšťanských domácností v 17. století v Praze.³⁸ Tento hmotný svět vnímá jako způsob, jak nahlédnout do vnitřního žitého náboženství majitelů a majitelek předmětů, jako okno do jejich kosmu. Hmotný svět vypovídá podle autorky o tom, jak lidé „uskutečňovali“ náboženství, svědčí o jejich světonázoru, kultuře a mentalitě v tak jemných nuancích, v nichž nebyla s to se vepsat do textových pramenů. Lidé byli podle ní ve svých domech obklopeni „mluvícími“ předměty, které obsahovaly texty a nápisy a představovaly impulsy pro určité zbožné chování nebo smýšlení.³⁹ Byly to nejen náboženské obrazy a knihy, ale také předměty denní potřeby. Hesla náboženského obsahu na kachlích, pohárech a příborech mohla v uživateli vyvolávat konkrétní myšlenky, vstupovat svým sdělením do jejich každodenních aktivit, či je dokonce podněcovat k určitému zbožnému chování při běžné profánní činnosti. Zpřítomňovaly Boha v domácnosti a byly stručným poselstvím o základních křesťanských pravdách. Úsměvným příkladem může být lžice s dvěma heslovitými nápisy: na straně jedné „jez“ a na straně druhé „nezapomeň na Boha“.⁴⁰ Ivanič považuje podobné, v knize detailně popsané příklady za důkazy o každodenní náboženské interakci věřících, která probíhala při rutinních činnostech díky předmětům explicitně artikulujícím vazbu na náboženství.

Konkrétní příklady historických výzkumů posledních let měly ukázat, že nové historiografické trendy zcela konvenují Seixasovu požadavku

38) Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ (rec.), *Suzanna Ivanič, Cosmos and materiality in Early Modern Prague*, Oxford 2021, Dějiny – Teorie – Kritika 1, 2023, s. 187–192.

39) Suzanna IVANIČ, *Cosmos and Materiality in Early Modern Prague*, Oxford 2021, s. 104–120.

40) Podobně komunikoval podle autorky se svým uživatelem nůž, jehož rukojeť byla zdobena starozákonním výjevem obětování Izáka. Ten, kdo uchopil nůž, sešel ve své dlaní podle Suzanny Ivanič nejen hmotu a náčiní, ale také poselství o důvěře v Boha. Hodiny s vyrytými iniciálami INRI zviditelňovaly čas smrti Ježíše Krista a působily jako memento mori – výzva k pamatování na konečnost lidského pozemského života. Sady nádobí věnované při sňatku byly zdobeny křížky, křesťní lžice nesla vyobrazení světce či výjevy ukřižování Krista nebo Poslední večeře. Autorka přesvědčivě dokládá, že domácnosti byly plné předmětů, které podněcovaly víru i zbožnost. Při běžných činnostech, jako bylo stolování, oblékání a podobně, manipulovali pražští měšťané a měšťanky s předměty, které měly amuletické vlastnosti, měly přinášet do rodiny boží ochranu a současně měly připomínat dárce.

soustředit se mimo jiné na dobové perspektivy historických aktérů, včetně porozumění světu náboženství a jeho významu pro myšlení lidí v předmoderní době, a představují poměrně kvalitní a rozsáhlý historiografický základ pro didaktizaci a využití ve vzdělávání.

3. Obraz reformace v českých učebnicích dějepisu pro základní školy

Modelové téma počátku luteránské reformace jsem si vybrala z několika důvodů. Mám za to, že reformace a navazující konfesionalizace má potenciál ukázat velmi dobře základní principy myšlení věřících ve středověku a v raném novověku. Dále, tématem konfesionalizaci i setkávání a střetávání konfesních kultur v raném novověku se výzkumně sama zabývám. A naposledy, jedná se o téma, k němuž jsem měla dobrý srovnávací materiál v podobě několika českých učebnic a jedné německé. Jsem ovšem přesvědčena, že podobnou sondu by bylo možné provést v podstatě do jakéhokoli konkrétního tématu, které má schopnost zobrazovat kontury myšlení lidí v předmoderní společnosti.

Položila jsem si otázku, jak současné učebnice dějepisu reflektují tento myšlenkový svět lidí ve středověku a raném novověku při výkladu témat spojených s náboženskými dějinami. Jako konkrétní příklad jsem si zvolila jeden z klíčových okamžiků evropských raněnovověkých dějin, vznik reformace a rozpad západokřesťanské univerzální církve v 16. století. Mým cílem je charakterizovat, jaká témata jsou pro narativ o reformaci v českých učebnicích klíčová a jak v nich je či není přítomna souvislost s bazálním významem náboženství pro věřící v raném novověku a s kategorií spásy.

Analýzu zakládám na porovnání několika učebnic dějepisu pro základní školy a nižší třídy víceletých gymnázií, a to z nakladatelství SPN,⁴¹

41) Veronika VÁLKOVÁ, *Dějepis 7. Středověk a raný novověk pro základní školy*, Praha 2009. Učebnice v bibliografickém záznamu identifikuji též pomocí nakladatelství, které má více identifikační hodnotu než jména redaktorů větších či rozsáhlých autorských kolektivů; výhradní identifikace jménem autora by měla smysl pouze u učebnic z SPN, které píše jediná autorka.

Fraus,⁴² Nová škola – DUHA⁴³ a Taktik,⁴⁴ které patří v současné době k předním nakladatelstvím na trhu s učebnicemi. Jedná se bez výjimky o učebnice pro 7. třídu, do nichž je téma reformace 16. století tradičně v chronologickém pojetí dějepisu řazeno. Tématu je zpravidla věnována jedna strana až dvě.

Výkladová část vykazuje ve většině učebnic pozoruhodné shody: reformace je prezentována primárně jako „náprava církve jako instituce“,⁴⁵ v učebnici SPN se explicitně uvádí, že v reformaci nebylo kritizováno „náboženství“, ale instituce, poměry v ní a její praktiky.⁴⁶ Shodně učebnice vztahují reformaci k Janu Husovi a domácí reformní tradici, na niž měl Luther podle nich navázat.⁴⁷ Akcentují jako problém, který se reformátoři rozhodli řešit, zejména životní styl a morálku kněží odporující Bibli a Desateru,⁴⁸ „způsob života církve“,⁴⁹ „přepychový život církevních hodnostářů“.

42) Václav FRONK (ed.), *Dějepis 7. Středověk a počátky nové doby. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň 2009.

43) Karla PRÁTOVÁ a kol., *Dějepis 7. Středověk, počátek novověku. Učebnice pro 7. ročník základní školy a sekundy víceletého gymnázia*, Brno 2018.

44) Petr MÁCHA a kol., *Hravý dějepis 7. Středověk a raný novověk. Učebnice pro 7. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*, Praha 2017.

45) K. PRÁTOVÁ a kol., *Dějepis 7*, s. 99: „Kořeny reformace jsou ve snaze napravit katolickou církev [...]. Katolickou církev vnímali jako nenapravitelnou a rozhodli se pro zakládání nových církví.“

46) V. VÁLKOVÁ, *Dějepis 7*, s. 124–125: „Stejně jako před sto lety byla i nyní kritizována církev jako instituce, nikoli náboženství [...].“

47) Patrně nejdetajněji, žel nepřesně učebnice Nová škola – DUHA ve vstupním odstavci, viz K. PRÁTOVÁ a kol., *Dějepis 7*, s. 99: „[...] V augustiniánském klášteře, kde několik let žil, měli v knihovně rukopisy Jana Husa a Luther je četl. O Husovi tudíž věděl, dokonce už tehdy ho to zaujalo. Mezi Lutherem a Husem je přitom 100 let. Česká reformace tedy už sto let existovala jako izolovaný jev a spolu s ní Jan Hus jako arcikacíř. A nyní se k němu po sto letech přiznává německý teolog Martin Luther.“ Moderní výzkum potvrzuje, že v klášteře se Luther mohl se spisy seznámit, první zmínka, kdy Luther o Husovi píše, je ale až v jeho dopise z února 1520, kdy vysvětluje, že v lipské disputaci s Eckem roku 1519 zjistil, že nevědomky učí totožné věci jako Jan Hus. V letech před svým vystoupením se ztotožňoval s odsuzováním Husa a utrakvismu jako kacířů. Peter MORÉE, *Od Jana Husa k Martinu Lutherovi. O tom, jak se stal Jan Hus součástí luterské reformace*, in: *Studie a texty evangelické teologické fakulty 1*, 2018, (K výročí Martina Luthera. Reformační teologie po pěti staletích), Martin Prudký (ed.), s. 153–165.

48) P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis 7*, s. 101: „Bohatství církve a církevních hodnostářů se totiž neustále zvětšovalo. Často žili přepychovým životem, který se nepodobal původnímu křesťanství popsanému v Bibli, prohřešovali se proti Desateru, kupovali si církevní úřady. To vše byly věci, které se staly terčem kritiky a vedly v některých zemích ke snaze církev napravit, reformovat.“

49) V. VÁLKOVÁ, *Dějepis 7*, s. 124.

řů“, kupování církevních úřadů a prodej odpustků.⁵⁰ Reformace je shodně všemi autory a autorkami líčena jako sled zejména politických událostí, které vedly ke vzniku luterství a kalvinismu. Učebnice svorně zohledňují sociální aspekty reformace, zvláště vztah knížat a poddaných, a otázku práva na odpor poddaných proti vrchnosti.⁵¹ Jinými slovy, dějiny reformace jsou dějinami politických událostí, v nichž je klíčem k porozumění napravení fungování úřadu, jehož představitelé dělají nesprávné věci.

Do politicko-sociálního narativu buď vůbec nevstupují,⁵² anebo velmi problematicky, otázky související s podstatou reformace, tedy s promýšlením zdrojů spásy a zajištění eschatologického bezpečí pro věřící. Pouze učebnice Fraus je v tomto ohledu více vyvážená, když uvádí, že Luther při studiu Bible začal pochybovat, zda ji církev vykládá správně, a to bylo podnětem jeho vystoupení. Podobně při vysvětlení podstaty kalvinismu učebnice Fraus uvádí, že Kalvín věřil, že lidé jsou předurčeni Bohem ke spáse či zatracení.⁵³ *Hravý dějepis* se soustředí na vnější projevy víry: Luther tvrdil, že nestačí jen pravidelně vykonávat zbožné skutky, ale kladl důraz „na osobní víru jednotlivce“. Kalvinismus pak představuje prostřednictvím přísného životního stylu spojeného se sociální kontrolou věřících a pouze v okrajové liště je téma spásy uvedeno v odstavci *Touha vyniknout*, kde je predestinace vztažena k ekonomickému chování věřících.⁵⁴ Velmi zajímavě zahrnuje pojem *Spasení* učebnice SPN, když jejímu výkladu a důležitosti pro reformaci sice věnuje obsahově dobře napsaný samostatný odstavec,

50) P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis* 7, s. 101: „Nejvýrazněji vystoupil s kritikou církve německý mnich Martin Luther [...] kritizoval katolickou církev, způsob jejího života a prodávání odpustků.“

51) Učebnice SPN vysvětluje příklon protestantské šlechty k Lutherovu učení ryze pragmatickými politickými důvody. Reformace pro ni byla atraktivní, protože mohla zabrat církevní majetek a dále proto, že Luther nesouhlasil s odporem poddaných vůči vrchnosti, „i kdyby byla nespravedlivá a nechovala se k nim dobře, což knížatům samozřejmě vyhovovalo“. V. VÁLKO-VÁ, *Dějepis* 7, s. 124.

52) K. PRÁTOVÁ a kol., *Dějepis* 7, s. 99–100.

53) V. FRONK (ed.), *Dějepis* 7, s. 120: „Martin Luther chtěl reformovat katolickou církev [...] při studiu Bible začal pochybovat, zda ji církev vykládá správně.“ „Podstatou jeho učení (Kalvína) byla víra v předurčení. Věřil, že Bůh už předem určil lidi buď ke spáse, anebo k zatracení.“

54) P. MÁCHA a kol., *Hravý dějepis* 7, s. 101–102: „Touha vyniknout. Jan Kalvín rozvinul nauku o předurčení, podle které Bůh předem rozhodl o osudu člověka a předurčil, jestli bude spasen (přijde do nebe), či zatracen (přijde do pekla). Nikdo předem neví, jestli je předurčen ke spasení, a proto by se měl chovat tak, jako kdyby předurčen byl – nemarnit čas, a naopak pracovat a snažit se vyniknout. Kalvinismus tak byl blízký například obchodníkům či podnikatelům.“

ale umísťuje jej opäť do marginálného barevného pruhu u vnějšího okraje, ktorý je určen jen na „zajímavosti a otázky k zamyslení“.⁵⁵

Co se týče obrazového doprovodu, v učebnici SPN jej tvoří výhradně ilustrativní portréty: portrét Martina Luthera je v hlavním textu a portréty jeho manželky Kateřiny von Bora, Tomáše Müntzera a Jana Kalvína jsou umístěny v okrajové liště. Popisky tvoří buď jméno portrétovaného, nebo doplňující informace o Lutherově sňatku a odmítnutí celibátu, resp. o Müntzerovi a selské válce. Podobně v učebnici *Hravý dějepis* od Taktiku jsou jediným obrazovým doprovodem portréty umístěné v modrých okrajových polích. Kromě reformátorů (Luther, Müntzer, Zwingli, Kalvín) je zde ještě portrét císaře Karla V. Portréty jsou stejně jako v předchozí učebnici provázeny jménem vyobrazené osobnosti a dalším výkladovým textem. Také učebnice z nakladatelství Nová škola – DUHA volí portréty osobností (Luther, Kalvín), skupinový portrét (Lutherova rodina) a obraz nesprávně identifikovaný jako „*augsburský mír*“.⁵⁶ Ilustrace jsou opět buď pouze se jménem, případně s dalším výkladovým textem.

Pouze učebnice z nakladatelství Fraus je kreativnější jak ve volbě obrazového doprovodu, tak v tom, že se nejedná o ilustrace k výkladu, ale každý obrázek je využit k zadání problémové úlohy. Z portrétů používá Fraus jen vyobrazení Martina Luthera a dále je zde kontrastován pohled do interiéru katolického a protestantského kostela a ukázka ze dvou dobových letáků, z nichž jeden Luthera kritizuje jako nástroj ďábla a druhý jej prezentuje jako zvěstovatele Božího slova. Ilustrace nejsou na rozdíl od ostatních učebnic doplněny dalším výkladovým textem, ale úkolem: žáci a žákyně mají vysvětlit, proč na portrétu Luther tiskne pravici na srdce

55) V. VÁLKOVÁ, *Dějepis 7*, s. 5: „Větší část, tištěná na bílém podkladě, obsahuje základní učivo [...]. V barevném pruhu u vnějšího okraje každé stránky zase najdete různé zajímavosti, otázky k zamyslení, náměty na referáty atd.“

56) Použitá ilustrace nezobrazuje uzavření augsburského míru roku 1555, ale předání augsburské konfese roku 1530 císaři Karlu V. na říšském sněmu v Augsburgu. Jedná se o tzv. Konfessionsbild, olejomalbu z kostela sv. Jana ve Schweinfurtu z konce 16. století s náročným ikonografickým programem představujícím pilíře luteránského vyznání: uprostřed je vyobrazeno předání augsburské konfese císaři, který sedí na trůnu, osmi říšskými knížaty hlásícími se k luterství. Po stranách centrálního výjevu se nacházejí vpravo vyobrazení křtu, Večeře Páně s přijímáním podobojí, kázání a kostelního zpěvu, vlevo vyučování katechismu a v pozadí svatba. Wolfgang BRÜCKNER, *Lutherische Bekenntnisgemälde des 16. bis 18. Jahrhunderts. Die illustrierte Confessio Augustana*, Regensburg 2007.

a v druhé ruce drží knihu. V případě dobových letáků mají na základě porozumění obsahu obrázku rozlišit, který sloužil luteránské a který paapežské propagandě. V případě církevní architektury mají rozpoznat, který interiér kostela je katolický a který evangelický, a zdůvodnit, proč se tak domnívají.⁵⁷

Obecně lze na základě porovnání říci, že současné učebnice předkládají vznik reformace a konfesních církví v 16. století jako politickou událost, jejímž podnětem byla nefungující instituce (církev), jejíž činnost se nedařilo dlouhodobě opravit (Hus), až muselo dojít k založení nových institucí (Luther, Kalvín). Odpustky jsou představeny jen jako zdroj výtěžku církve a ta je kritizována za to, že disponuje majetkem, není však zohledněno, jakou roli měly odpustky pro věřící v kontextu praktik umožňujících zvětšit možnosti dosažení spásy. Reformace není primárně chápána jako proces hledání a promýšlení podstaty spásy a kritika církevních praktik, které podle reformátorů neprospívají, nebo dokonce škodí spáse. Nikde není obsažena myšlenka, že za kritikou církve stála otázka, zda může instituce vzdálená původním představám zprostředkovávat spásu věřícím.

Nechci tím říci, že tyto aspekty nebyly součástí celého procesu nebo že by výklad obsahoval omyly. Chci ale upozornit na to, že v takto jednostranném výkladu dochází k relativně velkému upozadění toho nejdůležitějšího, oč v reformaci šlo. Absenci a marginalizaci náboženské roviny reformace lze patrně považovat za pozůstatek marxistického pojetí, v němž Hus i další reformátoři byli především sociální revolucionáři. Jak trefně komentoval medievista Pavel Soukup ve své práci o Janu Husovi, Nejedlého „*názor, že náboženský jazyk [Husových traktátů – pozn. autorky] je nutným zlem vlastním době, která se jinak vyjadřovat neuměla, že je však třeba si ho víceméně odmyslet, pokud chceme proniknout k relevantním názorům aktérů, prokazuje dlouhou životnost*“.⁵⁸ V každém případě je zřejmé, že tradičně reprodukováný a repetitovaný narativ nezohledňuje požadavek ohledně porozumění dobovým perspektivám historických aktérů a nezohledňuje nejpodstatnější aspekt jejich myšlenkového světa.

57) V. FRONK (ed.), *Dějepis 7*, s. 120.

58) P. SOUKUP, *Jan Hus*, s. 19.

4. Příklad z Německa: kompetenčně orientovaná učebnice *Forum Geschichte*

Učebnici *Forum Geschichte* vydává německé nakladatelství Cornelsen Verlag, které je jedním z předních vydavatelů vzdělávacích materiálů v Německu pro různé předměty a stupně.⁵⁹ Učebnice je dostupná ve variantě pro základní a střední školy a též v regionálních variantách pro jednotlivé spolkové země. Z geografického hlediska je jádrem výkladu prostor dnešního Německa a západní Evropy, zejména Francie a Anglie. Učebnice se soustředí na zprostředkování moderního vědeckého poznání a komplementárně na rozvoj kompetencí, zejména klade důraz na práci s prameny, rozvíjí dovednosti spojené s analýzou a interpretací zdrojů a její součástí je promyšlená metodická podpora pro žáky a žákyně pro práci s primárními zdroji.

Téma luteránské reformace je součástí druhého dílu nazvaného *Od středověku po absolutismus*, který je rozčleněn na několik tematicko-chronologických oddílů, jejichž některé názvy, stejně jako názvy dílčích kapitol, jsou formulovány jako otázky: 1. Kdo panoval ve středověku?, 2. Jak žili lidé ve středověku?, 3. Víra jako orientace ve středověku, 4. Nové myšlení a nové horizonty, 5. Veroučné a mocenské boje v Evropě.

Lutherova reformace je zařazena do posledního, pátého oddílu a jsou jí věnovány, nepochybně s ohledem na to, že se jedná o důležité téma německých dějin a historiografie, tři kapitoly, z nichž každá zaujímá dvě protilehlé strany. První nese název *Prodej odpustků: obchod se strachem?*, další *Mnich se staví proti papeži a císaři: podaří se mu to?* a poslední *Reformace: Jak se z Lutherova protestu stala nová konfese?*⁶⁰ Zaměřuji se zejména na první kapitolu, která věnuje detailní pozornost základním podobám pozdně středověké zbožnosti vyplývající z významu náboženství a z kolektivně sdílených představ o Posledním soudu. Tato kapitola představuje svým důrazem na dobové chápání spásy úvod a klíč k pochopení Lutherova vystoupení a vzniku luteránské církve.

Dvoustranu uvozuje tvrzení, že pozdně středověký člověk byl velmi zbožný a bohabojný a vše (nemoci, války a smrt), považoval za Boží dílo,

59) M. AXENKOPF (ed.), *Forum Geschichte*; Cornelsen Verlag [online], [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://www.cornelsen.de/gymnasium/faecher/geschichte>.

60) Tamtéž, s. 134-139.

a proto se ve svém každodenním životě snažil o zbožný život bez hříchů. Následuje výklad o strachu z pekla, ze zatracení a o prodeji odpustků, rozdělený do tří samostatných odstavců: „Mnoho pozdně středověkých oltářních obrazů ukazovalo návštěvníkům kostelů, co je čeká na konci světa, při Posledním soudu [...]. Věřící, kteří usilovali o osvobození od hříchů, toho dosahovali – jak slibovala církev – skrze dobré skutky, k čemuž patřilo i placení penězi. Od vrcholného středověku měl papež právo vybírat odpustky [...] věřící je kupovali ze strachu, aby dosáhli odpuštění svých hříchů.“ Prodej odpustků je prezentován jako církevní byznys, jímž církev využívala strachu věřících ze zatracení a nabízela jim za peníze odpuštění trestů za hříchy. Obecné téma je konkretizováno příkladem Johanna Tetzela, jehož odpustková kampaň byla přímým podnětem pro zveřejnění 95 tezí Martinem Lutherem v říjnu 1517: „Odpustkoví kazatelé [...] cestovali po zemi a vyzývali ‚ubohé hříšníky‘ k zaplacení. Věřící kupovali ze strachu církevně vystavené odpustkové listiny, aby dosáhli odpuštění svých hříchů.“ Téma je v posledním výkladovém odstavci konkretizováno na odpustkovou kampaň papeže Lva X. z roku 1517 související se snahou získat prostředky na dostavbu svatopetrského dómu.

Podstatnou součástí kapitoly tvoří čtyři vizuální a textové prameny, kterým je vyhrazena více než polovina dvoustrany a jež provází konkrétní badatelské úkoly. Téměř polovinu první strany zaujímá pozdně středověký oltářní obraz Posledního soudu Stefana Lochnera z roku 1435. Žáci a žákyně mají za úkol popsat a vyložit obraz pomocí pracovního postupu, s nímž se seznámili již dříve při analýze středověkého obrazového pramene.⁶¹ Cílem je, aby popsali postavy, předměty, pozice, situace a děj, který má při Posledním soudu proběhnout, aby porozuměli smyslu jednání klíčových postav, smyslu jejich gest a symbolů a formulovali syntézu ohledně informace, již obraz sděloval věřícím. Poté si má žák či žákyně představit, že je „v kostele kolem roku 1500 a během mše se díváš na oltářní obraz. Popiš, jak na tebe působí.“ Další tři prameny zmíním už jen stručně. Jedná se o leták

61) V celé učebnici jsou průběžně vloženy dvoustrany, které nabízejí žákům metodické postupy pro analýzu a interpretaci různorodých vizuálních a hmotných pramenů: středověká iluminace, renesanční portrét, tištěný leták, pomník apod. Metodika vždy obsahuje kontextualizaci pramene v rámci historické epochy, žánru a konkrétních okolností vzniku, například leták je uvozen informací o knihtisku jako novém nástroji pro šíření první tištěné propagandy, v tomto případě náboženské. Poté obsahuje bod po bodu postup, jaké otázky má žák zodpovědět a vyřešit, aby dokázal v posledku správně vyložit pramen a vyhodnotit jeho vypovídací možnosti.

znázorňující prodej odpustků z roku 1521 Lucase Cranacha st., u nějž mají žáci po popisu vyobrazené scény stanovit, jaký názor zaujímá autor letáku, a zdůvodnit své mínění. Dále jde o úryvek ze soudobé publicisticko-historické práce o třech papežích na přelomu 15. a 16. století, jenž slouží k tomu, aby žáci vypsali katalog „*hříchů, jichž se dopustili papeži kolem roku 1500*“. Poslední zdroj, fotografie průčelí svatopetrského chrámu v Římě, má více méně ilustrativní funkci a slouží jako opora pro zodpovězení zastřešující otázky, jak církev obchodovala se strachem věřících z Posledního soudu.

Nejdříve se tedy poměrně detailní pozornost věnuje dobovým představám o dosahování spásy a otázce, jakou roli v ní měla odpustková praxe, aby žáci porozuměli obavám lidí ze ztracení a jejich touze zajistit si dostupnými prostředky větší šance. Až poté je fokus přeměrován na vystoupení Martina Luthera.

Východiskem navazující kapitoly s názvem *Mnich se staví proti papeži a císaři: podaří se mu to?* je tvrzení, že mnoho duchovních kritizovalo církev kvůli obchodu s odpustky a žádalo změnu. Reformace je tady ukotvena v důkladném představení myšlenkového světa lidí, touhy po zajištění spásy duše, v rámci níž jim církev nabízela dle reformátorů problematický prostředek v podobě prodeje odpustků. Také další kapitola, *Jak se z Lutherova protestu stala nová konfese?*, obsahuje výklad o Lutherově víře, popis jeho nauky o ospravedlnění a popis solafideismu, tedy toho, že věřící dle Luthera dosahuje spásy jen skrze víru díky milosti Boží. Podobně k informaci o kalvinismu, jemuž je ovšem věnován podstatně menší prostor, patří primárně vysvětlení učení o predestinaci.

Právě představený způsob prezentace vzniku reformace a následně konfesionálních církví je vyváženější díky tomu, že zohledňuje podstatné aspekty dobových perspektiv historických aktérů, jejich myšlenkový svět, jejich představy o životě, smrti a eschatologii. Náboženské a politické události související s reformací jsou vyvozeny z porozumění motivacím historických aktérů.

5. Dobové perspektivy a výzva pramenů osobní povahy

Porozumět dobovým perspektivám historických aktérů a akterek ve středověku a raném novověku je podstatně komplikovanějším úkolem, než je tomu v moderních dějinách, které se mohou při zkoumání myšlenkového

světa lidí ve 20. a 21. století opřít o rozsáhlou škálu primárních zdrojů, včetně sebevypovědí lidí v pramenech osobní povahy. Výukové lekce směřující k porozumění dobovým perspektivám historických aktérů moderní doby jsou součástí badatelské učebnice *Soudobé dějiny* a jsou hojně zařazeny též v rámci lekcí připravených v projektu Dějepis+.⁶² Pro středověk a raný novověk bude důležité důkladně a inovativně promyslet, pomocí jakých pramenů můžeme s žáky a žákyněmi zkoumat myšlenkový svět lidí těchto epoch a jak lze vytvořit příležitosti, v nichž žáci mohou porozumět světu víry, hodnot a názorů tehdejších lidí. Považuji za důležité v české silně sekularizované a ateistické společnosti 21. století vytvářet situace,⁶³ v nichž se žáci a žákyně mohou ponořit do intimního myšlenkového světa lidí a pochopit význam, který pro ně má v každodenním životě víra v Boha a víra ve spásu; teprve poté je možné s nimi zkoumat, jak se tento propisuje do takzvaně velkých událostí, jako je například reformace a její důsledky.

V poslední části studie představím konkrétní metodiku, založenou na práci s prameny osobní povahy ze 17. století. Lekce je zaměřena na to, aby žáci pomocí badatelské práce s několika primárními zdroji, sepsanými konkrétními historickými aktéry a aktérkami, pátrali po jejich postojích a názorech a stanovili s pomocí důkazů, jaký význam v jejich životě mohla mít jejich víra, jak ovlivňovala jejich jednání a chování a jak se podílela na jejich rozhodování v běžných situacích i kritických chvílích. Lekci lze využít pro základní i střední školu a jen adaptovat náročnost práce se zdroji.⁶⁴

Funkčnost přístupu jsem ověřila na workshopech pro vyučující dějepisu a pro historiky a historičky starších dějin,⁶⁵ ve svých seminářích z dě-

62) V celkovém počtu lekcí, které vznikly v projektu Dějepis+, představují právě lekce zaměřené na dobové perspektivy premianta (celkem 19 metodik), zatímco další koncepty historického myšlení jsou zastoupeny vždy přibližně deseti lekcemi.

63) Zdeněk R. NEŠPOR, *Ústřední vývojové trendy současné religiozity*, in: *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*, Zdeněk R. Nešpor (ed.), Praha 2004, s. 21–37, zejm. s. 30.

64) Pracovní listy jsou nabídnuty ve dvou verzích: náročnější verze používá neupravené citace z pramenů, zatímco čtenářsky přívětivější forma prameny didaktizuje a transformuje do srozumitelného moderního jazyka a stylistiky.

65) Letní škola badatelské výuky: starší dějiny, FF UK a DOX, [online], [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://badatelskaletniskola.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/101/2024/04/Program-Letni-skoly-2023.pdf>; XIX. Letní škola mediivistických studií, [online], [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <http://cms.flu.cas.cz/cz/badatele/nase-akce/doktorandske/letni-skola/xix-letni-skola-mediivistickyx-studii-2.html>. Poděkování patří

jin raného novověku a didaktiky dějepisu na Katedře historie Univerzity Palackého, někteří vyučující materiály použili při výuce na střední i základní škole a poskytli mi poté zpětnou vazbu. V současné době je lekce zveřejněna na výukovém portálu Didaktik Historického ústavu Akademie věd České republiky (dále jen AV ČR), kde je k dispozici včetně metodického průvodce. Také je zveřejněna jako ilustrace a podpora na metodickém portále RVP.CZ v oboru Dějepis (tematický okruh Poznáváme minulost), pod očekávaným výsledkem učení CAS-DEJ-001-ZV9-006 a má název *Jaký význam měla víra pro život lidí v 17. století?*⁶⁶ V této studii se tedy mohu soustředit jen na vysvětlení koncepce lekce, jejích cílů a zvolených postupů, důvodů volby právě těchto pramenů a způsobu práce s nimi.

Pro práci žáků a žákyň jsem vybrala písemnosti osobní povahy tří mužů a jedné ženy. Společné je jim to, že část svého života prožili v 17. století a zanechali po sobě více či méně rozsáhlé osobní písemné svědectví, například dopisy či paměti, v nichž se obšírně věnovali své víře a svým věroučným představám. Současně se všichni čtyři v mnoha ohledech liší, zejména patří k různým sociálním a konfesním skupinám, stejný není ani jejich věk, ani pohlaví.

I. Šlechtic Vilém Slavata z Clumu a Košumberka (1572–1652) je zvolen jako příklad konvertity ke katolictví. Žáci a žákyň pracují s jeho dopisy, které si krátce po svém přestupu ke katolictví vyměnil se svým otcem Adamem, příslušníkem Jednoty bratrské. Oba v korespondenci formulují jednoznačná věroučná stanoviska a navzájem si vymlouvají svou konfesní příslušnost. Otec si dělá starosti o synovu spásu a v emotivně vypjatém dopise mu doslova spílá a děsí se důsledků jeho konverze u Posledního soudu.⁶⁷

například Aleně Zině Janáčkové z Gymnázia a Střední odborné školy Moravské Budějovice a Karolíně Melounové ze ZŠ Donovalská v Praze, které lekci použily ve výuce.

66) Raný novověk online [online], [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://didaktik.hiu.cas.cz/badatelске-lekce/>; RVP.CZ [online], [citováno dne: 15. 9. 2025]. Dostupné z: <https://uloziste.rvp.cz/material/17b80a>.

67) Josef JIREČEK, *Přestoupení Viléma Slavaty k církvi katolické*, Časopis katolického duchovenstva 3, 1862, s. 401–435; Thomas WINKELBAUER, *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 476–541; Petr MAŤA, *Von der Selbstapologie zur Apologie der Gegenreformation. Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slavata (1572–1652)*, in: *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (eds.), Heidelberg 2007, s. 287–322.

II. Měšťan a pekařský mistr Hans Kriesche (1570–1622?) byl vybrán proto, že byl luterán, který sepisoval kroniku a z velmi silně věroučných pozic komentoval dění ve svém městě a zemi. Nakonec musel pod tlakem násilné rekatolizace ve dvacátých letech 17. století přestoupit ke katolictví. Žil a provozoval svou živnost v České Lípě, během českého stavovského povstání se krátce účastnil bojů ve stavovském vojsku. Žáci pracují s jeho popisem bitvy na Bílé hoře, již vykreslil, jak vyústí u Posledního soudu v odměnu pro věrné bojovníky a v zatracení pro nevěrné a úkladné velitele, a s jeho novoročním přáním a modlitbou, již zapsal 1. ledna 1621.⁶⁸

III. Rytíř Bořek Mateřovský z Mateřova (1567–1640) je příkladem náboženského migranta, který odešel v roce 1628 s rodinou do exilu, protože nechtěl přijmout katolictví. V saské Pirně pak prožil zbytek svého života a sestavoval si tam památník, kam si zapisoval mimo jiné své modlitby. Vyjadřoval v nich obavy z toho, že kdyby nemohl přijímat podobojí a kdyby se musel pod tlakem okolností vrátit do Čech a přestoupit ke katolictví, byl by zatracen a zemřel by na věčnosti.⁶⁹

IV. Šlechtična Alžběta Lidmila z Lisova (1639–1698) patří k mladší generaci narozené v průběhu třicetileté války a byla vybrána proto, že je první ženou, od níž máme v českém prostoru dochovány rodinné vlastnoručně sepsané paměti. V nich popisovala až na výjimky svůj ženský svět orientovaný zejména na péči o rodinu a děti. Unikátní jsou popisy porodů jejich patnácti dětí, stejně jako dojemné pasáže, v nichž se vyrovnává s četnými úmrtími svých dětí. To vše komentuje s hlubokou vírou a s nadějí na setkání se zesnulými dětmi v nebi.⁷⁰

Pamětníci jsou zvoleni tak, aby reprezentovali pestré životní okolnosti lidí v 17. století, ale přitom aby jejich sebevypovědi obsahovaly podstatné odkazy na náboženské představy a živou víru i její praktikování.

Žáci mají pro každého pamětníka a pamětnici k dispozici pracovní list obsahující vždy několik typů informací: 1) stručný životopis na základě

68) Jaroslav PANÁČEK (ed.), *Kronika města České Lípy mistra Hanse Kriescheho*, Litoměřice – Praha 2016.

69) Marie RYANTOVÁ, *Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně*, in: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Michaela Hrubá (ed.), Ústí nad Labem 2001, s. 249–257; Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, „Ach, neračič dopouštěti.“ *Rukopis exulanta Bořka Mateřovského mezi mementem mori, věroučným vyznáním, modlitební knížkou a rodinnou pamětí*, *Listy filologické* 1–2, 2019, s. 85–121.

70) Jana RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002.

odborné literatury, který jim poskytuje důležitý kontext pro práci s prameny, 2) informaci o okolnostech a době vzniku pramene, které jim poskytují kontext ohledně toho, proč písemnost vznikla a jakou funkci měla pro pisatele, 3) několik konkrétně vybraných citátů z pramene, které jsou s ohledem na srozumitelnost didaktizovány z hlediska lexikálního a též po syntaktické stránce. U každého úryvku je nabídka konkrétních úkolů, které žáky a žákyně navádějí k důležitým výpovědím a obsahům, jež by měli z textu umět vytěžit. Práce žáků je strukturována do syntetizujících a srovnávacích tabulek.

Žáci a žákyně mají pomocí těchto zdrojů do tabulky k historickému aktérovi vybrat: 1) které události a okolnosti z jeho autobiografie považují za důležité, 2) jak podle nich jeho/její víra ovlivňovala chování a konkrétní způsoby rozhodnutí v určitých situacích, 3) co podle zdrojů patrně od Boha očekával/a a v co doufal/a a věřil/a, a nakonec 4) napsat několik klíčových slov, například formou hashtagu, které vyjadřují to nejdůležitější, co a jak napsal/a o své víře. Příloha č. 1 ukazuje, jak tabulku vyplnili učitelé a učitelky dějepisu na Letní škole badatelské výuky v srpnu 2023.

Vzhledem k množství textu se osvědčilo pracovat metodou expertních skupin, případně rozdělit práci tak, aby každá skupina hloubkově zpracovala jen jednoho pamětníka a v tabulce vyplnila svůj řádek. V závěrečné části si pak skupiny navzájem výsledky své práce představily a při diskuzi v plénu vytvářely a společně vyplňovaly tabulku.

Cílem je, aby žáci a žákyně s oporou ve zdrojích, které jsou kontextualizovány životopisem a objasněním okolností vzniku a funkcí pramene, našli důkazy ohledně způsobu myšlení, názorů a vnitřních světů čtyř historických aktérů. Výstupem lekce je porovnání čtyř různých způsobů vztahování se k Bohu a současně porozumění tomu, jak podobně ve svém významu a ve své důležitosti se všichni čtyři ke své víře vztahovali a jak klíčovou roli měla pro jejich život, pro činěná rozhodnutí, jednání a také způsob, jakým popisovali sebe a svůj život.

6. Závěrem

Cílem studie bylo představit *dobové perspektivy* jako jeden z konceptů historického myšlení, jehož rozvíjení požaduje nově velká revize RVP ZV pro obor dějepisu, a to speciálně pro starší dějiny, z hlediska oborově-didaktického, historiografického a prakticky-metodického.

Ohledně relevance starších dějin se v současné době vede vášnivá diskuze ve veřejném prostoru a na odborných fórech. Jedním z důvodů může být protežování moderních dějin v posledním desetiletí ze strany státu reprezentovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy,⁷¹ finanční podpora projektů specializovaných na soudobé dějiny, popularizace soudobých dějin prostřednictvím vzdělávacích programů neziskových organizací (Paměť národa) nebo v projektech vlivných influencerů (*Kovy řeší dějiny* ve spolupráci s Českou televizí)⁷² a ve veřejném prostoru rezonující názor podporovaný veřejnoprávními médii, že to nejdůležitější, co by si žáci a žákyně měli z výuky odnášet, je orientace v moderních dějinách.

Reakcí na asymetrickou podporu moderních dějin bylo mimo jiné několik odborných setkání historiků, didaktiků a učitelů v nedávných letech. Workshop *Raný novověk online. Jak a proč učit o 16.-18. století?*, konaný na půdě Historického ústavu AV ČR v říjnu 2021, plédoval za záchranu raného novověku a konstatoval jeho upozadování ve školní výuce.⁷³ Otázce *Proč se zabývat staršími dějinami v době nových médií?* se věnovala Letní škola badatelské výuky pro učitele a učitelky v srpnu 2023, pořádaná Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy a Galerií DOX.⁷⁴ Odborná konference *Středověk do škol?*, kterou v dubnu 2024 uspořádalo Centrum mediivistických studií Filosofického ústavu AV ČR, si mimo jiné kladla otázku, v čem mají dějiny středověku své opodstatnění a zda i mediivistická témata ve školním dějepisu mohou přispívat tomu, co se očekává od moderních dějin, tedy

71) Doporučení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR k výuce moderních dějin [online], 2013, aktualizace 2016 [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://msmt.gov.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/doporuzeni-msmt-k-vyuce-dejin-20-stoleti-1>.

72) Česká televize, *Kovy řeší dějiny* [online], 2019 [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/12231562980-kovy-resi-dejiny/>.

73) *Raný novověk online. Jak a proč učit o 16.-18. století?* [online], 15. 10. 2021 [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://www.hiu.cas.cz/udalosti/rany-novovek-online-jak-a-proc-ucit-o-16-18-stoleti>.

74) *Letní škola badatelské výuky – starší dějiny* [online], 23.-24. 8. 2023 [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://badatelskaletniskola.ff.cuni.cz/minuleroecniky/>.

například obraně společnosti před xenofobií, homofobií a dalšími podobami netolerance, nebo podpoře kritického myšlení a utváření soudržné a odolné společnosti.⁷⁵ Napětí mezi soudobými a staršími dějinami a potřebu diskutovat obojí reflektovala i druhá odborná konference Asociace pro didaktiku dějepisu, konaná v září 2024 v Liberci, která do programu mimo jiné zařadila paralelní diskuzní bloky odborníků a odbornic na soudobé a starší dějiny.⁷⁶

Význam náboženství pro porozumění životních světů lidí v minulosti i v současnosti podtrhlo revidované RVP ZV, které jako šestý z celkem osmnácti očekávaných výsledků učení (CAS-DEJ-001-ZV9-006) stanovuje, aby žáci a žákyně uměli doložit, „*jaký vliv mělo náboženství na jednání lidí v různých dějinných epochách*“.⁷⁷ Žáci mají být vedeni k porozumění role, již „*mělo náboženství v jednání lidí v minulosti*“ a toho, „*jak jim umožňovalo reagovat na zásadní otázky lidského života*“. Explicitně je zde uvedeno, že to neznamená pouze seznámení s náboženskou doktrínou nebo dějinami církevních institucí, ale rozvoj citlivosti k duchovním hodnotám a symbolickému uchopování světa, přičemž stěžejní má být porozumění křesťanství, judaismu a islámu. Kromě orientace ve třech monoteistických náboženstvích mají žáci na vybraných příkladech doložit, „*jak náboženství pomáhalo lidem symbolicky vysvětlovat svět a odpovídat na základní životní otázky*“, například ohledně smyslu života a toho, co následuje po smrti.

Předložená studie s konkrétním příkladem, jak pomáhat žákům porozumět myšlení historických aktérů v předmoderní době, jehož základem je křesťanství, si mimo jiné klade za cíl přispět k diskuzi o proměně cílů dějepisného vzdělávání. Téma jsem ukotvila v oborově-didaktické teorii, na niž implicitně odkazuje velká revize RVP ZV, a v recentní historiografii. Nabídla jsem konkrétní příklad, jak s pomocí jednoho typu písemného pramene vytvořit příležitost pro kritické bádání. Setkání s jinakostí, například prostřednictvím radikálně odlišného předmoderního způsobu chápání světa, jeho řádu a lidského života a smrti, považuji za jeden

75) Středověk do škol? [online], 18.–19. dubna 2024 [citováno dne: 22. 6. 2024]. Dostupné z: <https://www.flu.cas.cz/cz/akce-filosofickeho-ustavu-av-cr/21-konference-a-workshopy/4459-stredovek-do-skol>.

76) Úplně nový dějepis? Kudy a kam s revizí RVP a Kompetenčním rámcem absolventů učitelství [online], 12.–13. září 2024 [citováno dne: 8. 7. 2024]. Dostupné z: <https://adidej.cz/>.

77) Revize RVP ZV [online], [citováno dne: 15. 9. 2025]. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/vzdelavaci-oblasti/cas/dej>.

z důležitých cílů výuky předmětu dějepis, který má potenciál podílet se na pěstování odolnosti moderní společnosti, budování úcty k odlišnosti a respektu k různorodosti. Empatický „skok“, o němž píše Peter Seixas, je dovednost důležitá pro život v 21. století, jejíž pěstování mohou dobové perspektivy ve starších dějinách velmi dobře posilovat.

Příspěvek vznikl za podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR udělené Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2025_026).

doc. PhDr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
radmila.prchal@upol.cz

Příloha

Tabulka na následující straně – srovnání čtyř pamětníků (k lekci *Jaký význam měla víra pro život lidí v 17. století?*) – vznikla na Letní škole badatelské výuky věnované starším dějinám, která se konala 24. a 25. srpna 2023 a pořádala ji Filozofická fakulta Univerzity Karlovy ve spolupráci s Centrem současného umění DOX. Na workshopu s názvem „*Dobové perspektivy ve starších dějinách: Jak lépe porozumět lidem, kteří žili v předmoderní době?*“ pracovali účastníci a účastnice workshopu dle výše naznačeného postupu a vytvořili při závěrečném sdílení práce skupin tuto společnou tabulku. Přikládám ji jako konkrétní příklad toho, jak může výstup z lekce vypadat.

<p>Pamětnice a pamětníci</p>	<p>Důležité okolnosti jeho/jehož života</p>	<p>V co doufá, co od Boha očekává?</p>	<p>Jak víra ovlivňuje je/jí/jeho chování a jednání?</p>	<p>Hashtag, co a jak píše o své víře (klíčová slova, myšlenky)</p>
<p>Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572–1652) a jeho otec Adam – šlechtická rodina</p>	<p>Dva dopisy – jeden od otce synovi a druhý od syna otci – řeší téma přestoupení syna ke katolictví a otec se snaží přesvědčit syna, že dělá chybu, protože protestanství je úplně nejvíc nejlepší.</p> <p>Životní okamžiky – přestup ke katolictví a vyhození z okna.</p>	<p>Spasení.</p> <p>Víra je pro něj důležitější než majetky, ale majetky má, protože manželka. Sňatek.</p>	<p>Víra pro něj důležitá, byla důležitá v kariéře i v životě.</p>	<p>Komunikace s otcem</p> <p>#konečněsprávně</p>
<p>Hans Kriesche (1570–1622?) – měšťan, pekařský mistr</p>	<p>Píše kroniku (od 90. let) – zaměřuje se na místní události – psal to 30 let.</p> <p>Byl na vandru – vyučil se na pekaře a stal se pekařským mistrem.</p> <p>Zúčastnil se stavovského povstání.</p> <p>„Musel“ přestoupit – původně luterán a poté katolík – sám to o sobě nenapsal, napsal to o něm někdo jiný (přestal psát v momentě, kdy konvertoval?).</p> <p>Měl nějaký majetek – mohl si koupit dům atd.</p> <p>Dvakrát byl povolán do zbraně (stavovské povstání).</p>	<p>Odměň spravedlivé – Bůh bude spravedlivý – Bůh odmění/potrestá.</p>	<p>Přítom jak popisuje útrapy války.</p> <p>Přání do budoucnosti – přání nového roku.</p>	<p>#Bůhrozhodne</p> <p>#Luteránkatolíkem</p> <p>1622</p> <p>Bůh pro všechny</p> <p>Majetek je víc než víra</p>

<p>Bořek Mateřovský z Ma- teřova (1567–1640) – šlechtic, exulant</p>	<p>Český rytíř, protestant. Od roku 1628 v exilu. Bojoval proti katolíkům ve švédském vojsku. Sepisoval si památk.</p>	<p>Návrat nekatolické víry do českého království. Všechny lidské kroky bude řídit Bůh. Že by se na závěr mohl vrátit domů, pokud se vrátí nekatolictví do čes- kých zemí.</p>	<p>Odešel do exilu – vzdal se všeho, aby nezradil svou víru, raději odejde do exilu. Vojenské vystoupení na straně švédského krále – šel do boje proti českému království – proti českému králi – standardní vlasti- zrádce – dnes bychom ho odsoudili, protože zradil svoji zemi a svého krále, ale protože to dělal kvůli víře, není tak odsuzovaný.</p>	<p>#Vírouaodbojemke- svobodě Protestantismus Exil Odboj Památník</p>
<p>Alžběta Lidmila z Lisova (1639–1698) – šlechtična</p>	<p>Je to žena. Vztahoval se k tomu, co bylo kolem ní – recepty, léčivé přípravky. Zápisky jsou občas vedeny jako modlitba – neztrácí víru, nehnevá se na Boha atd. Velmi fyzicky zdatná – za 16 let zvládla odrodit 13 dětí. Velmi silně věřící. Její život byl hodně ovlivněný svatbou – začala psát zápisky až rok po svatbě – „teď jsme měli sňatek, teď začínáme novou etapu života“. Vzdělání ženy? – umí psát, chce psát a píše.</p>	<p>Křest prvního syna: – Bůh dá požehání a mi- lost, Bůh mu dá dobrý křesťanský život, po Bohu chce, aby vedl jeho kroky a jeho výchovu. Úmrtí dítěte: – Důležitost křtu před smrtí dítěte. – Věřila v to, že se dítě u Pána Boha přimluví a že se potkají v nebes- kém království. – Smrt dítěte – není to za- hat v nebeském životě. – Termín – šťastná smrt.</p>	<p>Porod a smrt dítěte.</p>	<p>#křest #víra #BůhdalBůhvezal</p>

Test historického myšlení

Projednávání zákona „o potulných cikánech“ z roku 1927 jako podklad pro hodnocení historického myšlení žáků

Václav Kaška – Petr Sedlák – Peter Sokol

Abstract: Testing Historical Thinking. Classroom Testing of Historical Thinking Based on a 1927 Primary Source Sample

The study presents and includes a sample test to be used to examine how pupils conceive and reflect on history, including an answer sheet sample and a methodological sheet. Sourcewise, the test is based on recorded proceedings of the 1927 debate in the Czechoslovak parliament on the bill on ‘nomadic Gypsies’; this topic was chosen as it is sufficiently documented by primary evidence and yet handily unfamiliar to the learners. Several subsequent versions of the test and evaluation criteria were made also to reflect the results of two rounds of pilot testing. The authors have used methodology by historians Pavel Baloun and Jaromír Mrňka for the history part and Bloom’s revised taxonomy of educational goals. Their primary methodological inspiration lies in Peter Seixas et al., whose ‘One-hour Historical Thinking Test’ was taken into account as well as their overall framing concept of ‘historical thinking’ (as adopted by the didactical project Dějepis+). The test as a whole, as it presented below, is to serve history teaching methodologists as well as teachers for their classroom use.

Keywords: historical thinking method; classroom testing; didactics of history; Peter Seixas; Czechoslovak 1927 anti-vagrant legislation

DOI: 10.14712/30298393.2025.3

Jak můžeme hodnotit historické myšlení žáků, jehož rozvíjení považujeme za hlavní cíl dějepisu? Je možné změřit něco tak subjektivního, jako je myšlení? Pokud bychom viděli smysl předmětu v zapamatování základních faktů a v porozumění souvislostem, nebylo by co řešit. Dali bychom žákům vědomostní test. Ale jak hodnotit jejich historické myšlení? Naše studie se skládá ze čtyř částí. Nejprve představíme koncept historického myšlení (teoretická část), následně se budeme věnovat Hodinovému testu historického myšlení (dále jen tzv. haličský test), který v Britské Kolumbii připravil a odzkoušel didaktik dějepisu a historik Peter Seixas (metodická a výzkumná část). Studující v něm pracovali s pěti prameny, které se z různých úhlů pohledu vztahovaly k internaci imigrantů (mužů z rakousko-uherské části Haliče) v Kanadě během první světové války. Peter Seixas a jeho spolupracovníci zkoumali schopnosti studujících kriticky vyhodnotit historické prameny, zvážit dobové perspektivy autorů těchto pramenů a učinit si názor na zkoumanou událost v etické rovině. Ve třetí části předkládáme historický kontext k následnému vlastnímu testu historického myšlení, který se týká zákona „o potulných cikánech“ z roku 1927 proto, aby se učitelé a učitelky v tomto méně známém tématu lépe zorientovali a v praxi dokázali vést s žáky a žákyněmi diskuzi podloženou argumenty, která může na navržený test navazovat. Stěžejním oddílem studie je její čtvrtá část s příslušnými přílohami, v níž představujeme vlastní test historického myšlení včetně kritérií hodnocení a záznamového archu, při jehož tvorbě jsme se inspirovali tzv. haličským testem vzhledem k jeho propracovanosti a také vlivu Petera Seixase v české didaktice dějepisu. Postupně vzniklo několik verzí testů a hodnotících kritérií, které jsme upravovali i na základě dvoukolové pilotáže.¹ Její hlavní parametry a výsledky popisujeme také ve čtvrté části s tím, že analýza jejích výsledků si neklade nároky na zevrubnost, byla pragmaticky podřízena jasnému cíli, a sice vytvořit co nejkvalitnější test. Pro něj jsme vybrali takové téma z dějin, aby bylo dostatečně doložené prameny, ale současně pro studující neznámé, stejně jako internace Haličanů² pro jejich kanadské protějšky. Odpovědi na otáz-

1) Autoři děkují Lence Novákové z Gymnázia Žďár nad Sázavou a Františku Zemanovi ze ZŠ Moravská Třebová, kteří se podíleli na pilotáži testu. Zároveň děkují oběma recenzentkám studie, jejichž připomínky pomohly zvýšit důvěryhodnost a použitelnost předkládané studie. Ta vznikala v letech 2022–2024.

2) Kolektiv kanadských historiků a didaktiků užívá označení Ukrajinci nehledě na složitější etnickou mapu rakousko-uherské Haliče.

ky by totiž neměly být zatíženy tím, co již o tématu vědí. Pro adaptovaný test jsme vybrali záznamy československého parlamentu o projednávání zákona č. 117/27 Sb. „o potulných cikánech“ z roku 1927.

Studii ukotvujeme v oborově didaktickém konceptu historického myšlení a opíráme ji o v českém prostředí vlivný model „The Big Six“ Petera Seixase, respektive na něj navázaný model „4+1“ vyvinutý domácími didaktiky a didaktičkami pro projekt Dějepis+, a dále o revidovanou Bloomovu taxonomii kognitivních cílů. V odborně-historické části vycházíme zejména z recentních výzkumů historika Pavla Balouna, který se dějinám Romů dlouhodoběji a na vynikající úrovni věnuje,³ avšak vzhledem k cílům a implicitním čtenářům studie přenecháváme komplexnější rekonstrukci této problematiky historiografii. Zápisy z parlamentní rozpravy k zákonu „o potulných cikánech“ jsme čerpali ze stenoprotokolů schůzí dostupných online ve Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně. Hlavním cílem předkládané studie je poprvé v českém prostředí předložit konkrétní a kompletní test historického myšlení rámovaný tímto konceptem. Je primárně určena jak oborovým didaktikům, tak učitelům a učitelkám, kteří mohou vytvořený test využívat ve své školní praxi, aniž by nutně museli číst teoretickou, metodickou, výzkumnou a kontextuální část této studie. Cílovou skupinou navrženého testu jsou primárně žáci a žákyně posledního ročníku základních škol, respektive odpovídajícího stupně víceletých středních škol. Nicméně test mohou vyzkoušet také studující čtyřletých středních škol.

1. Historické myšlení a jeho hodnocení

Pojem historické myšlení se v posledních letech stal častým předmětem nejen teoretického promýšlení didaktiky dějepisu,⁴ ale také školní praxe, protože patřil k základům koncepční výbavy státního vzdělávacího projektu Dějepis+ (2021–2023). Historické myšlení spolu s badatelskými činnostmi představuje dvě vzájemně provázané oblasti historické

3) Nejnověji srov. Pavel BALOUN, *From „Scourage of the Countryside“ to „Social Parasites“ and „Job Hoppers“: „Gypsies“ in Czechoslovak Criminology from the First Republic to Early Normalization*, *Soudobé dějiny / CJCH* 3, 2023, s. 699–732.

4) Nejnověji k historickému myšlení, historické gramotnosti a badatelsky orientované výuce srov. Vojtěch RIPKA – Pavla SÝKOROVÁ, *Epistemická přesvědčení v dějepise*, *Historie – otázky – problémy* 1, 2023, s. 58–60.

gramotnosti, kterou projekt Dějepis+ považuje za cíl historického vzdělávání pro 21. století. Jestliže badatelské činnosti tvoří základní způsoby práce se zdroji (historickými prameny), pak historické myšlení si lze představit jako základní způsoby uvažování o minulosti ve čtyřech dimenzích (příčiny a následky, trvání a změna, dobové perspektivy a vztah k minulosti/etická dimenze).⁵ Zjednodušeně řečeno, rozvoj historického myšlení probíhá prostřednictvím badatelských činností a test historického myšlení chápeme jako nástroj, který pomůže vyučujícím dějepisu ověřit, zda se žactvo naučilo více než jen vybavit si určitá fakta z minulosti a zapamatovat si výklad. Podle nejnovějších výzkumů se k transmisivní výuce směřující k žákovské reprodukci výkladu nehlásí veřejně ani vyučující dějepisu.⁶ Také platné kurikulární dokumenty (Rámcové vzdělávací programy, Strategie 2030+) požadují orientaci na získávání kompetencí a redukci obsahu učiva.⁷

Stejně jako zmíněné kurikulární dokumenty také badatelské činnosti a historické myšlení vychází z konstruktivistického pojetí výuky. Žactvo během ní mechanicky nepřebírá význam a smysl toho, co je mu vyučujícím nabízeno, ale vytváří si jej na základě prekonceptů a předchozích zkušeností.⁸ Učit konstruktivisticky znamená zapojit žactvo do práce s učivem tak, aby si mohlo jeho obsah (re)konstruovat. Vyučující tak musí nejen navázat na předchozí vědomosti, ale zapojit i náročnější kognitivní procesy, které žákům a žákyním umožní dohledávat a kriticky zhodnocovat nové informace.⁹ Vyučující, kteří přistupují k výuce konstruktivisticky, se zaměřují na vyšší kognitivní cíle než jen na zapamatování a vybavování faktů, zároveň ale berou ohledy na to, co již jejich svěřenci znají a o čem přemýšlejí. V badatelsky pojaté výuce dostanou nejdřív žáci a žákyně otázku, následně postupují v krocích, kdy pracují s různými zdroji

5) Národní pedagogický institut ČR, Projekt Dějepis+, inovativní výuka dějin 20. století [online], 2023 [citováno dne: 6. 2. 2024]. Dostupné z: <https://dejepisplus.npi.cz/>.

6) V. RIPKA – P. SÝKOROVÁ, *Epistemická přesvědčení*, s. 64n.

7) Srov. např. Strategie vzdělávací politiky ČR do roku 2030, s. 26–27 [online], 2020 [citováno dne: 10. 2. 2024]. Dostupné z: https://www.msmt.cz/uploads/Brozura_S2030_online_CZ.pdf.

8) Jarmila SKALKOVÁ, *Obecná didaktika*, Praha 2007, s. 133.

9) Srov. např. Gary D. FENSTERMACHER – Jonas F. SOLTIS, *Vyučovací styly učitelů*, Praha 2008, s. 54; Lorin W. ANDERSON – David R. KRATHWOHL (eds.), *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing. A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*, New York 2001, s. 38 a 65.

(prameny), zkoumají jejich povahu a důvěryhodnost, vysvětlují jejich význam a zohledňují dobové souvislosti, porovnávají a třídí je. Na konci sestavují podloženou odpověď na danou badatelskou otázku. Vyučující poskytuje kontext (faktografický základ) o dané době jen v míře, která jim umožní kroky zvládnout. Fakta jsou zde prostředkem, nikoliv vzdělávacím cílem. Tím je aktivní poznávání minulosti prostřednictvím práce s historickými prameny, odpovídání na badatelské otázky a učení se přemýšlet jako historici a historičky.¹⁰

Badatelské činnosti a historické myšlení tak lze zároveň propojit s rozšířenou Bloomovou taxonomií vzdělávacích cílů (1956),¹¹ respektive s jejím revidovaným pojetím (2001).¹² Revidovaná taxonomie totiž ukazuje, že porozumět určité historické události je náročnější než zapamatovat si pouze několik faktů,¹³ přičemž oblast faktů v původní taxonomii tvořila základnu pomyslné pyramidy (zapamatovat si). V revidované verzi se operuje s pojmem znalosti následujícím hierarchickým způsobem: a) *faktické znalosti* jsou jednotlivé informace, které jsou srozumitelné izolovaně (Kolumbus byl mořeplavec); b) *konceptuální znalosti* jsou propojené shluky znalostí, typicky různé kategorie, klasifikace, teorie, modely apod. (Příčiny zámořských plaveb Kryštofa Kolumba); c) *procedurální znalosti* mohou být dovednosti, techniky a metody, ale i kritéria apod., které umožňují žactvu rozhodnout, co kdy dělat v určitém oboru (Kde získat a jak analyzovat a interpretovat zdroje informací o Kolumbovi); d) *metakognitivní znalosti* stojí v hierarchii nejvýše, jsou kognitivně nejnáročnější a lze si je představit jako osvojení si schopnosti reflexe vlastního učení (Proč a zda vůbec dává žactvu vlastně smysl učit se o Kolumbovi). Toto rozlišení několika

10) Národní pedagogický institut ČR, Projekt Dějepis+, inovativní výuka dějin 20. století [online], 2023 [citováno dne: 6. 2. 2024]. Dostupné z: <https://dejepisplus.npi.cz/>.

11) Benjamin S. BLOOM – Max D. ENGELHART – Edward J. FURST – Walker H. HILL – David R. KRATHWOHL, *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain*, New York 1956; Petr BYČKOVSKÝ – Jiří KOTÁSEK, *Nová teorie klasifikování kognitivních cílů ve vzdělávání: revize Bloomovy taxonomie*, Pedagogika 3, 2004, s. 229.

12) Publikována byla též zkrácená verze, na kterou se odkazujeme v této studii: Lorin W. ANDERSON – David R. KRATHWOHL, *Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. Abridged Edition*, New York 2001. Srov. P. BYČKOVSKÝ – J. KOTÁSEK, *Nová teorie klasifikování kognitivních cílů*, s. 233.

13) L. W. ANDERSON – D. R. KRATHWOHL (eds.), *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing*, s. 263.

stupňů znalostí umožňuje chápat znalosti širěji, nikoliv pouze jako fakta a souvislosti. A současně přeformulování kognitivních procesů do sloves (od zapamatovat si po tvořit) podtrhuje činnostní ráz vzdělávacích cílů s tím, že cíle vyučování by neměly být omezeny výhradně na dva nejméně komplexní a náročné poznávací procesy, tedy zapamatování a porozumění, ale také na ty vyšší, tedy aplikování, analyzování, hodnocení a tvoření.¹⁴

Také pro koncept historického myšlení je podstatné osvojení si kognitivně komplexnějších postupů (procedurální znalosti, zvláště dovednost analyzovat a interpretovat dobové zdroje).¹⁵ V současnosti existuje celá řada modelů historického myšlení,¹⁶ v českém prostředí je nejvlivnější model Petera Seixase, který se spolupracovníky vymezil šest principů historického myšlení (historický význam, výpověď pramenů, dobové perspektivy, příčiny a následky, trvání a změna, etická dimenze),¹⁷ které byly adaptovány pro již zmíněný projekt Dějepis+. Výstupy tohoto projektu pracují se čtyřmi výše uvedenými principy historického myšlení, které jsou rozvíjeny prostřednictvím badatelských činností. Ovšem hodnocení vyšších kognitivních procesů (Bloom), respektive historického myšlení (Seixas) klade na vyučující nové a vysoké nároky. Hlavní architekt tzv. haličského testu Peter Seixas v tomto směru podotkl, že jeden z důvodů přetrvávání výuky o minulosti jako memorování faktů je relativní jednoduchost a efektivnost hodnocení toho, co si měli žáci zapamatovat.¹⁸ Je zkrátka snadnější vyzkoušet žáka či žákyni z toho, kdy začala první

14) Přehledně viz např.: Dagmar HUDECOVÁ, *Revize Bloomovy taxonomie edukačních cílů*, *Pedagogika* 3, 2004, s. 279–280.

15) V revidované taxonomii je uvedeno několik lekcí, jak konkrétně taxonomii využít. Z dějepisu zde figuruje několikahodinová výuková lekce, která je zaměřena na důsledky zákonů anglického krále Jiřího III. pro americké kolonisty ze šedesátých a sedmdesátých let 18. století, srov. L. W. ANDERSON – D. R. KRATHWOHL (eds.), *A Taxonomy for Learning, Teaching and Assessing*, s. 172–189.

16) Přehledně pro české prostředí srov. Jaroslav NAJBERT – Hana HAVLŮJOVÁ, *Proměna cílů historického vzdělávání v čase nových médií* [online], 2017 [citováno dne: 10. 2. 2024]. Dostupné z: <https://metodika.historylab.cz/kapitola/ucebnice-a-historicke-vzdelavani-pro21-stoleti/promena-cilu-historickeho-vzdelavani-v-case-novych-medii/>; nejnověji Jaroslav PINKAS, *Historická gramotnost*, *Historie – otázky – problémy* 1, 2023, s. 5–13.

17) Peter SEIXAS – Tim MORTON, *The Big Six Historical Thinking Concepts*, Toronto 2013, s. 24, 49, 86, 115, 168 a 184.

18) Peter SEIXAS – Lindsay GIBSON – Kadriye ERCIKAN, *A Design Process for Assessing Historical Thinking: The Case of a One-Hour Test*, in: *New Directions in Assessing Historical Thinking*, Kadriye Ercikan – Peter Seixas (eds.), New York – London 2015, s. 102.

světová válka a na které ze stran stála Kanada, než po nich chtít, aby zaujali postoj k rozhodnutí kanadské vlády internovat přistěhovalce z rakousko-uherské části Haliče. Jinak řečeno, pokud si žactvo vybaví fakta o minulosti, o jejich historickém myšlení, potažmo historické gramotnosti to ještě nic neříká. Ani názor, že internace byla špatná bez zohlednění dobové perspektivy, nelze chápat jako doklad o historické gramotnosti, ale jako reprodukci dnešního převládajícího pohledu.

2. Tzv. haličský test

Hodinový test historického myšlení¹⁹ vypracoval kanadský didaktik Peter Seixas se spolupracovníky v nultých letech 21. století (Příloha A).²⁰ Kanadští studenti a studentky v něm pracovali s pěti prameny, které se z různých úhlů pohledu vztahovaly k internaci imigrantů (mužů z rakousko-uherské části Haliče) v Kanadě během první světové války. V odpovědích 35 studentů a studentek na jedenáct otázek Peter Seixas a jeho spolupracovníci zkoumali schopnosti studujících kriticky vyhodnotit výpověď historických pramenů, zvážit dobové perspektivy autorů těchto pramenů a učinit si názor na zkoumanou událost na etické rovině, to znamená zaujmout podložený postoj k internaci samé, zda a případně jak by měla kanadská vláda internaci odčinit. Seixasův tým tedy z časových důvodů ověřoval tři z celkem šesti principů historického myšlení. Celý test začíná výčtem základních faktů, který slouží ke kontextualizaci, přičemž další kontextuální informace nabízí samotné formulace otázek – studující absolvovali test po výuce první světové války, ale o internaci samotné se neučili. Šest otázek je koncipováno jako výběr z nabídky (multiple-choice), pět je otevřených pro volnou odpověď. Vrátime-li se k profilu testované třídy, zjistíme, že odráží multikulturní realitu Britské Kolumbie. Z celkem třiceti pěti studujících (jedenáct chlapců a dvacet čtyři dívek) ve věku patnáct až šestnáct let jich třicet žilo v Britské Kolumbii od narození či před zahájením školní docházky, ale dvanáct hovořilo doma mandarínštinou nebo kantonštinou, deset jiným jazykem, ale anglicky jen zbývajících

19) One-Hour Test of Historical Thinking [online], 2014 [citováno dne: 22. 5. 2024]. Dostupné z: <https://carme-educ.sites.olt.ubc.ca/2014/10/10/historical-thinking-test/>.

20) Následující odstavce viz P. SEIXAS – L. GIBSON – K. ERCIKAN, *A Design Process for Assessing Historical Thinking*, s. 102–116.

třináct. Studující si v testu vedli dobře, jejich odpovědi se v průměru pohybovaly bez velkých výkyvů mezi 60 a 70 % úspěšnosti. Nejvíce selhávali v multiple-choice otázce č. 7 a u otevřené otázky č. 10, kde úspěšnost klesala pod 40 %. Lze dodat, že celkem sedmnáct studujících se považovalo za jedničkáře, deset využívalo při výuce různou míru podpory.

Seixasův tým vyvíjel tzv. haličský test během šestiletého projektu o historickém myšlení.²¹ Hodnocení komplexního myšlení (jako je to historické) čelí totiž náročné výzvě, kterou si můžeme představit na příkladu první světové války. Pokud chceme získat odpověď, ze které by vyplynulo, zda žactvo porozumělo příčinám války, stojíme před problémem, jak formulovat otázku, aby žáci a žákyně v odpovědi nereplikovali jen mechanicky to, co si jako příčiny války již odněkud pamatují. Anebo vyjadřovali názor, který odráží jejich aktuální smýšlení. Zvláště u multiple-choice otázek navíc může platit, že žáci a žákyně uplatní svou školstvím pěstovanou dovednost vyplňovat testy. Aby kanadští didaktici tyto nechtěné jevy eliminovali, vystavěli svůj test na hodnotícím trojúhelníku (*assessment triangle*). Ten zaměřuje tři východiska: 1) ujasnit si konkrétně jaké principy historického myšlení bude test ověřovat; 2) určit otázky (*observation*), aby odpovědi poskytly pádné důkazy o přítomnosti historického myšlení, k čemuž je ale ještě nutné za 3) určit si vlastní postup, jak konkrétně vyložit takové důkazy jako projevy historického myšlení (*interpretation*). Porozumění tzv. haličskému testu pak zkoumali u pěti vybraných studentů a studentek z testované třídy pomocí třikrokové analýzy Think-Aloud Protocol (TAP), jenž umožňuje blíže sledovat a vyhodnotit, jak žák verbalizuje svoje stávající myšlenky: žák přečte otázku nahlas a odpovídá, jak ji pochopil, co musel udělat, aby ji zodpověděl. Dva hodnotitelé nezávisle na sobě třídí doslovný záznam odpovědí do tabulky dle předem dohodnutých kódů, aby našli konsensus, zda žáci a žákyně porozuměli úkolům a interpretovali je tak, jak bylo opravdu zamýšleno (na škále o až 2 body). Výsledkem u tzv. haličského testu bylo vysoké porozumění napříč všemi otázkami (80 až 100 %) s výjimkou otázky č. 2 (68 %) a č. 8 (54 %). Následně přiřadili testeři k odpovědím již všech studujících kódy pro definované komponenty historického myšlení, aby určili rozsah jejich kompetence

21) The Historical Thinking Project probíhal mezi lety 2006–2012. Srov. The Historical Thinking Project [online], 2012 [citováno dne: 11. 2. 2024]. Dostupné z: <https://historicalthinking.ca/about-historical-thinking-project>.

vyhodnotit historické dokumenty a perspektivu autorů, což se mělo pro-
psat i do jejich schopnosti zaujmout k tématu internace Haličanů kritický
a poučený názor. Seixasův tým hodnotil otevřené otázky pomocí tabulky
s hodnotícími kritérii, která obsahuje bodovou škálu, charakteristiku
a příklady odpovědí (Příloha A. 1).

Když jsme v roce 2020 tzv. haličský test představovali na Letní škole
pro učitele dějepisu,²² účastníci a účastnice našeho workshopu se sho-
dovali, že tabulka s kritérii hodnocení představuje srozumitelný způsob
hodnocení otevřených odpovědí. Navrhovali, že kritéria (obecně formu-
lovaná bez správných odpovědí) by mohli dát žákům a žákyním předem,
aby měli představu, jak budou hodnoceni (známkování). Pozitivně vnímali
vedení žáků a žákyně k podloženým odpovědím, tedy odkazování na zdroje
informací obsažených v testu. Jakmile ale zkoušeli tzv. test sami hodnotit,
zaměřovali se primárně na porozumění textu (čtenářskou gramotnost),
nikoliv na komplexnější historické myšlení, před čímž varoval právě Peter
Seixas.²³ Pokud chceme hodnotit historické myšlení, nikoliv jen čtenář-
skou gramotnost, jak máme koncipovat jednotlivé otázky, aby nefavorizo-
valy žáky a žákyně, kteří buď reprodukují fakta, anebo chápou výpovědi
zdrojů či škálu příčin jen omezeně? Odpovědi jsou právě tabulky kritérií,
kde za správné, ale pouze dílčí odpovědi dostává žactvo jeden bod ze dvou
možných (viz Příloha A. 1). Další argument pro využití kritérií hodnocení
spočívá v menší časové náročnosti při samotném hodnocení v porovnání
s udělováním zpětné vazby každému žákovi a žákyni formou komentáře
ke každé odpovědi. Kritériální hodnocení lze přepočtem bodů převést do
hodnocení sumativního.

3. Projednávání zákona „o potulných cikánech“

Po vzniku Československa se otevřela diskuze o nutnosti řešit tzv. ci-
kánskou otázku. Národní shromáždění přijalo 14. července 1927 zákon
č. 117/1927 Sb., o potulných cikánech. Zákon v sobě kombinoval repre-
sivní prvky s policejní prevencí. Kromě možnosti odebrat děti z rodin či
omezit pohyb vymezených skupin obyvatel počítal zákon s vytvořením

22) *Letní škola nahlížet dějiny* [online], 2020 [citováno dne: 11. 2. 2024]. Dostupné z: <https://letniskola.dejepis21.cz/2020.html>.

23) K tomu též P. SEIXAS – T. MORTON, *The Big Six*, s. 104.

daktyloskopické evidence skupiny obyvatel označených místními policijními orgány za „*potulné cikány a podobné tuláky*“. Takto registrované osoby dostaly za účelem evidence „cikánskou legitimaci“, kterou musely nosit stále u sebe, a opatřit si „kočovnický list“, jenž jim umožňoval pohyb uvnitř hranic státu. De iure tak zákon z roku 1927 ustanovil status občanů druhé kategorie s kontrolovanou a omezenou možností pohybu, de facto mohli být „potulní cikáni“ postaveni na roveň prostých zločinců.²⁴

Zákon připravovali úředníci ministerstva vnitra a vládní návrh zákona „*o potulných cikánech a podobných tuláčích*“ nejprve připomínkovaly ústavně-právní výbory obou komor Národního shromáždění. Ústavně-právní výbor Poslanecké sněmovny předložil zprávu k danému zákonu sněmovně dne 14. července 1927. Zpravodajem byl poslanec za agrární stranu Karel Viškovský, který doporučil jménem výboru osnovu zákona ke schválení. Následovala delší rozprava, do níž se přihlásilo celkem šest poslanců. Návrh středopravicové vládní koalice agrárních a křesťanských stran (tzv. panská koalice) podpořil německý agrárník Ottakar Schubert. Proti se vyslovilo pět zákonodárců zastupujících opoziční socialisty a komunisty (návrh hodnotili jako nepotřebný a porušující rovnost zaručenou ústavou) a nacionalisty (návrh hodnotili jako mírný).²⁵

Ačkoliv doklady o přístupu k romské menšině i z důvodu pramenné nouze omezujeme na sféru vysoké politiky, samotné záznamy sněmovní rozpravy představují dostatečně pestrý a relevantní pramen zachycující rozličné dobové perspektivy. Na parlamentní půdě je veřejně zaujímalí reprezentanti různých regionů a vrstev československé společnosti. Střetávali se zde například stanoviska venkovského rolnického obyvatelstva (agrárníci) s názory továrních dělníků (sociální demokraté či komunisté). Odlišné postoje prezentovali zástupci nejsilnějších stran (po posledních volbách v roce 1925 to byli agrárníci a komunisté, kteří měli

24) Pavel BALOUN – Jaromír MRŇKA, „*Tábory pro darebáky, povaleče a cikány*“. Příspěvek k výzkumu politiky a praxe kriminalizace „*práce se štítícího*“ obyvatelstva za druhé republiky a protektorátu (1938–1942), Dějiny – teorie – kritika 2, 2020, s. 199–200.

25) Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (dále jen SČSDPK), Národní shromáždění československé, Poslanecká sněmovna 1925–1929, Stenoprotokoly, 14. července 1927, Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení senátu (tisk 1135) k vládnímu návrhu (tisk sen. 415 a 459) zákona o potulných cikánech a podobných tuláčích (tisk 1167) [online], 1927 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1925sns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm>.

přes 13 % hlasů) a zástupci stran s mnohem nižší popularitou (němečtí nacionalisté, kteří získali jen přes 3 % hlasů). V neposlední řadě docházelo též k názorovým střetům mezi stranami umírněnými (agrárníci, sociální demokraté) a pravicovými i levicovými radikály (němečtí nacionalisté a komunisté). Úryvky z Poslanecké sněmovny jsme doplnili o vybranou pasáž důvodové zprávy Ústavně-právního výboru Senátu Národního shromáždění z 23. června 1927, jejímž zpravodajem byl senátor za agrární stranu Josef Lukeš.²⁶

Ústavně-právní výbor měl mimo jiné posoudit právě to, zda je vládní návrh osnovy zákona „o potulných cikánech“ v souladu s platnou ústavou. Ústava z 29. února 1920 jednak v Hlavě první zaručovala občanské svobody, jednak v Hlavě šesté zakotvovala ochranu národním, náboženským a rasovým menšinám. V § 128 se píše, že všichni občané „*jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství*“.²⁷ Avšak u prvorepublikové veřejnosti převládalo uvažování o ideální společnosti jako o homogenním celku, kdy musí jednotlivci i skupiny přizpůsobit své každodenní jednání většinové normě. To se projevovalo problematicky právě u členů rozličných menšin, kteří tento standard nemohli z různých důvodů splnit. V tomto ohledu se běžně hovořilo o „otázce“ například židovské, německé, nebo právě cikánské, kdy označení otázka odráželo potřebu vysvětlit si, proč se postavení dané menšiny ve většinové společnosti projevuje údajně problematicky, respektive proč vzbuzuje zdánlivě oprávněný odpor většiny. V případě Romů takové vysvětlení mířilo na údajně typický způsob obživy příslušníků této menšiny, ale i jejich kulturní návyky a hodnoty. Odtud byl případně již krok k závěru, že daná odlišnost je zakódována v jejich mentalitě. Druhou částí uvažování o postavení menšin v podobě „otázek“ bylo jejich řešení, pokud možno jednou provždy, což odpovídalo modernistickému příkazu pojímat každou, tedy i sociální realitu jako racionálně uchopitelný celek, jehož problémy lze analyzovat a technokraticky napravit. V tomto ohledu

26) SČSDPK, Národní shromáždění československé, Senát, Tisky, Zpráva výboru ústavně-právního k vládnímu návrhu zákona (tisk 415) o potulných cikánech a podobných tulácích, 23. června 1927 [online], 1927 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1925ns/se/tisky/to459_00.htm.

27) Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna. Ústavní listina Československé republiky, 29. února 1920 [online], 1920 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html.

zdůrazněme, že příkaz „konečného řešení“ se stal nedílnou součástí zdaleka nejen „židovské otázky“.²⁸

V případě nejen romské menšiny se tak setkáváme na jedné straně s dobovým názorem, že ani usedlí Romové (resp. čeští Židé apod.) nemohou být plnohodnotnými občany, protože smýšlí stále jinak a jsou povahově jiní. Na straně druhé vidíme poslance a senátory odkazovat na tyto osoby jako důkaz dokonané integrace, potažmo se zákonodárci dovolávají argumentu, že i takto restriktivně prosazená integrace je ve prospěch dosud neusedlých. Ostatně v druhém případě řečníci nezřídka zdůrazňovali, že zákon by nepostihl jen „cikány“, ale všechny „osoby po cikánsku“, nebo „cikánským způsobem“ žijící, tedy že není zamýšlen rasově. Ve skutečnosti však celkový počet „potulných cikánů“, sestavovaný každoročně na základě daktyloskopické evidence, ukazuje, že pro policejní úředníky byla klíčová právě kategorie „cikánství“. Podle statistiky z ledna 1938 z celkem 36 790 podchycených „potulných cikánů“ tvořili „necikáni“ („kramáři“, „řemeslní kočovníci“) pouze 0,5 %. Současně s návrhem zákona „o potulných cikánech“ měl být projednán návrh vládního zákona o nucených pracovních koloniích jako převýchovných zařízeních namířený proti „potulce a žebrotě“, potažmo „plemenu cikánů“. Ačkoliv daný zákon byl přijat až v roce 1929, nakonec i z důvodu hospodářské krize k zřizování takových kárných pracovních táborů za první republiky nedošlo.²⁹

Dodejme, že vnímání postavení romské menšiny a jiných menšin v módu „řešení otázky“ výrazně posunula druhá světová válka. Nacisté zkompromitovali svým „konečným řešením židovské a cikánské otázky“ jak rasistický pól tohoto způsobu myšlení, tak společně s tím i pojetí „řešení otázky“ jako takové, alespoň ve smyslu diskurzivním – hovořit o „řešení cikánské otázky“ se po roce 1945 stalo tabu. V roce 1958 pak vešel v platnost zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, jehož § 1 slibuje všestrannou pomoc s ubytováním a zaměstnáním „osobám, které vedou kočovný způsob života“, aby se staly „řádnými pracujícími občany“, a kdy § 3 stanovil, že kočování je dále trestným činem, který bude potrestán odnětím

28) Petr SEDLÁK, *Konečné rozřešení židovské otázky? Československý stát, česká veřejnost a přežití Židů, 1945–1948*, Paměť a dějiny 2, 2017, s. 57.

29) P. BALOUN – J. MRŇKA, „*Tábory pro darebáky, povaleče a cikány...*“, s. 200–202.

svobody až na tři roky.³⁰ Tento zákon z roku 1958 byl ale velmi podobný tomu prvorepublikovému z roku 1927 v řešení dilematu, jak napsat zákon „o cikánech“, aniž by se tím narušily základní právní principy dané ústavou.³¹ Paragraf 3 byl zrušen společně se zásahy do dalších trestních zákonů v roce 1990 a jako celek zákon přestal platit až v roce 1998.³²

Složitou problematiku „romské otázky“ jsme pro vyučující a žactvo v testu didaktizovali. V úvodu jim poskytujeme základní informace pro prvorepublikovou situaci. Současná historiografie odhaduje, že v Československu, jehož ústava zakotvovala práva občanů bez ohledu na jejich rasu či jazyk, žilo přibližně padesát tisíc Romů, většina z nich usedlá v osadách na východním Slovensku. Naopak v českých zemích žili převážně kočující Romové, což u většinové populace, samospráv a četnictva vedlo k požadavkům tento způsob života nějak regulovat. Také proto byl v roce 1927 v československém parlamentu tehdejší vládní koalicí, kterou tvořily pravicové politické strany v čele s nejsilnějšími agrárníky, navržen zákon „o potulných cikánech“, který dal úřadům pravomoci zasahovat do života „cikánů z místa na místo se toulajících a jiných tuláků práce se štítících, kteří po cikánsku žijí“. Žáky a žákyně upozorňujeme, že v dobových dokumentech byli jako „cikáni“ chápány osoby, které jsou dnes často označovány jako „sociálně vyloučené“ či „romského původu“. Zákon byl sice přijat, ale někteří poslanci a poslankyně při jeho projednávání pochybovali, zda je v souladu s ústavou. A právě zaznamenané parlamentní debaty podle nás vytvářejí dostatečně pestrý a zároveň sevřený prostor pro vytvoření testu historického myšlení.

Námi vybrané úryvky z parlamentní rozpravy nad návrhem zákona, který měl řešit hlavní příčinu „cikánské otázky“, tedy kočovný způsob života Romů a s ním související jevy, obsahují dva klíčové pohledy tehdejší politické reprezentace na budoucnost „potulných cikánů“. První

30) ASPI, Zákon ze dne 17. října 1958, č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob [online], 1958 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/29119/0/2/zakon-c-74-1958-sb-o-trvalem-usidleni-kocujicich-osob/zakon-c-74-1958-sb-o-trvalem-usidleni-kocujicich-osob>.

31) Srov. Jan ORT, *Belonging, mobility and the socialist policies in Kapišová, Slovakia*, *Romani studies* 1, 2022, s. 23–50. Za upozornění děkujeme Pavlu Balounovi.

32) ASPI, Zákon, kterým se zrušuje zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob, ve znění zákona č. 175/1990 Sb. [online], 1998 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/46499/1/2>.

charakterizuje názor, že odlišnost Romů je dána rasově, je jim vrozená a nelze ji napravit jinak než jejich odstraněním ze společnosti. Ve druhém je odlišnost dána historicky, protože Romové byli takto (do)nuceni žít, a lze je tedy převychovat. Zdůrazněme, že jak v případě rasového, tak sociálně deterministického postoje je tato odlišnost vnímána negativně a má být odstraněna, v prvním případě fyzickým odstraněním, v druhém sociálně technokraticky pojatou integrací.³³ Úryvky z rozpravy současně dobře odrážejí napětí, které s sebou apel integrace nesl v právní rovině. Ústava v podstatě vylučovala speciální zásahy ve jménu řešení nějaké menšinové „otázky“, protože by předpokládaly jít proti menšinovým právům, ale hlavně právům daným příslušníkům státu jako občanům. Na druhé straně tedy stála skupina poslanců a senátorů, kteří speciální řešení vnímali jako hrozbu pro ústavní pořádek, když argumentovali, že stíhat případně trestní jednání kohokoliv již přece umožňují stávající zákony.

4. Test historického myšlení

Navržený test historického myšlení bude ověřovat žákovskou úroveň tří principů historického myšlení podle Petera Seixase (výpověď pramenů, dobové perspektivy, etická dimenze), respektive úroveň badatelských činností a dvou principů historického myšlení podle projektu Dějepis+ (dobové perspektivy, vztah k minulosti). Vybírali jsme ty záznamy z parlamentní rozpravy k zákonu „o potulných cikánech“, které v sobě nesou různé pohledy na dané téma, potažmo se u nich lze tázat na jejich zatížení dobovým kontextem a také je vztáhnout k současnosti (otázka č. 11). Dbali jsme též na to, aby téma stimulovalo žactvo k vyjádření názoru. Musíme zdůraznit, že předkládaný test není určen k opakování nebo kritické práci

33) Poslanec za Německou nacionální stranu Franz Matzner v rozpravě navrhl dobově typické řešení založené na fyzickém odstranění údajné příčiny problému, a to vystěhovat Romy za hranice, do země, kde jsou již odjakživa cikánské vesnice. V druhém případě poslanec Ottokar Schubert za Německý svaz zemědělců sděloval, že: „[...] tento návrh zákona dýše duchem altruistickým. Netrestáme člověka z nenávisťi, nýbrž trestáme jej, abychom jej polepšili. [...] Tento kočovný národ musí být ve svém vlastním zájmu donucen k vzdělanosti nebo alespoň k neškodnosti [...]“. SČSDPK, Národní shromáždění československé, Poslanecká sněmovna 1925–1929, Stenoprotokoly, 14. července 1927, Zpráva výboru ústavně-právního o usnesení senátu (tisk 1135) k vládnímu návrhu (tisk sen. 415 a 459) zákona o potulných cikánech a podobných tulácích (tisk 1167) [online], 1927 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm>.

s informacemi, které žáci a žákyně již „probrali“. Inspirováni tzv. haličským testem jsme vybrali téma, které žáci a žákyně snadno pochopí, ale dosud jej neznají – historický kontext je uveden na začátku zadání testu (Příloha B), který žactvo vyplňuje do záznamového archu (Příloha C). Během pilotáže jsme ověřili, že test zvládnou žáci a žákyně během jedné vyučovací hodiny.

Při tvorbě testových otázek a kritérií hodnocení, která vyučující najdou v metodickém listě (Příloha D), jsme se opírali o následující východiska:

I) Zadání formulujeme v pojetí revidované Bloomovy taxonomie, aby žáci a žákyně prokázali určitý kognitivní proces, který odpovídá historickému myšlení, například analyzovat dva různé pohledy osob na zvolené téma, o nichž se dozvídají z pramenů.

II) Otázky odpovídají jednotlivým myšlenkovým operacím vztaženým k historickému myšlení. Aby žáci a žákyně odpověděli, musí provést myšlenkovou operaci na rovině konkrétních principů historického myšlení, jimiž jsou vyhodnocení pramenů, pochopení dobových perspektiv a dovednost zaujmout eticky založený postoj.

III) V případě uzavřených otázek rozlišujeme mezi prostým multiple-choice (výběr jedné správné, nebo nesprávné odpovědi z výběru) a tzv. váženou verzí (weighted multiple-choice), kdy žactvo též vybírá jedinou odpověď, avšak zbývající odpovědi – až na jednu zavádějící (distraktor) – jsou též správné, ale jen částečně a jsou hodnoceny menším počtem bodů. Při odpovídání jsou žáci nuceni zvažovat kvalitu odpovědi a svůj výběr si tak musí více rozmyslet.³⁴

IV) Na otevřené otázky č. 7 a 11 žáci odpovídají stručně. V prvních verzích testu figurovaly tři otevřené otázky, po druhé pilotáži, která proběhla na jaře 2023, jsme se rozhodli otázku č. 10 uzavřít jako multiple-choice, protože se její vyhodnocování ukázalo jako problematické (viz níže).

V) Kritéria hodnocení lze škálovat na nerozvinutou (0 bodů), rozvíjející se (1 bod) a pokročilou (2 body) úroveň historického myšlení.

34) Srov. např. Bruce VANSLEDRIGHT, *Assessing for Learning in the History Classroom*, in: *New Directions in Assessing Historical Thinking*, Kadryie Ercikan – Peter Seixas (eds.), New York – London 2015, s. 80; TÝŽ, *Design Principles and Rubrics for Assessing Historical Thinking* [online], 2016 [citováno dne: 12. 2. 2024]. Dostupné z: <https://www.socialstudies.org/design-principles-and-rubrics-assessing-historical-thinking-connections-c3-and-ela-common-core>.

Zadání a kritéria hodnocení jsme upravovali na základě dvou kol pilotáží a jsou nadále otevřené adaptacím vyučujících. V červnu 2022 jsme test zkoušeli ve dvou testovacích třídách na Gymnázium Duhovka, kde jako pedagog působil Peter Sokol. Jedná se o nestátní osmileté česko-anglické gymnázium v Praze 7, které při výuce využívá principy montessori pedagogiky a vede studující k samostatnosti, tvořivosti a spolupráci mimo jiné v rámci projektů.³⁵ Testováno bylo třicet sedm studujících (sedmnáct chlapců a dvacet dívek) sekundy a tercie³⁶ ve věku dvanáct až čtrnáct let a všichni se bez problému vešli do časového limitu 45 minut. Co se úspěšnosti týče, vedli si podobně jako jejich protějšky z tzv. haličského testu. Z hodnocení jejich vyučujícího plyne, že se jim o přibližně deset procentních bodů dařilo lépe odpovědi na uzavřené otázky; celkový výsledek se pohyboval v průměru bez velkých výkyvů mezi 53 a 64 % úspěšnosti. Jedna třída byla v celkovém skóre o 10 % lepší než druhá, což ale koreluje s jejími v porovnání lepšími výsledky i z ostatních hodnocených výstupů v dějepisu za dané pololetí školního roku. Z uzavřených otázek nejvíce chybovali v otázce č. 9 a v otevřených otázkách pak v otázce č. 10 i č. 11. Důležité je doplnit, že žáci a žákyně získali z testu historického myšlení v průměru o 30 % nižší skóre než z ostatních hodnocených výstupů za dané pololetí školního roku. Takový rozdíl nebyl podroben hlubší analýze, bez nároku na váhu jednotlivých faktorů lze přemýšlet o vnějších okolnostech (například závěr školního roku), prvnímu setkání studujících s takovým typem testu, ale také nejasností některých formulací v otázkách v první verzi testu. V případě otevřených otázek (č. 7, 10, 11) provedli všichni tři autoři studie kontrolní vyhodnocení žákovských odpovědí, a to nezávisle na sobě podle předem připravených kritérií. V případě první testované třídy se málo shodli (rozptýl 0/1 až 3 body) osmkrát z padesáti čtyř odpovědí, naopak stejný počet bodů udělili sedmadvacetkrát (Příloha E). V případě třídy s celkově nižším skóre se autoři málo shodli jenom jednou z padesáti sedmi odpovědí, zcela se shodli sedmatřicetkrát. Dlužno dodat, že studující třídy s horšími výsledky měli tendenci neodpovídat tak promyšleně, nebo neodpovídali vůbec, a bylo tak jednodušší najít shodu mezi hodnotiteli.

35) Osmileté gymnázium Duhovka [online], 2024 [citováno dne: 28. 3. 2024]. Dostupné z: <https://www.duhovkagymnazium.cz/osmilete-gymnazium-praha>.

36) Jednalo se o třídy 2A/3A a 2B/3B, neboť montessori pedagogika pracuje s vrstevnickým učením a vytváří trojročí, nebo jako v tomto případě aspoň dvojročí.

Vyhodnocování první verze testu autorům v první řadě ukázalo potřebu upravit formulace zejména otevřených otázek a v návaznosti na to jejich hodnotící kritéria (Příloha B. o). V případě otázky č. 7 jsme jednak rozšířili výchozí dokument (projev Irene Kirpalové), aby žáci a žákyně měli více podkladů pro podloženou odpověď na propracovanější otázku. V otázce č. 11 byla shoda všech tří hodnotitelů v bodování limitována tím, že kritérium pro vyhodnocení v případě maximálního ohodnocení dvěma body jasně nestanovilo, že žák či žákyně musí oddělovat dobu první Československé republiky a současnou situaci, přičemž své tvrzení doloží jednoznačnými argumenty. V zadání jsme jednak doplnili, že vláda návrh Petra Uhla nepřijala, jednak jsme upravili kritéria. Jednoznačněji jsme určili, že body mohou dostat pouze ti, kteří neposuzují minulost na základě dnešních hodnotových standardů, že odlišují minulost a současnost, a současně vnímají kontinuity mezi oběma obdobími. Naopak osobní názor, byť konvenuje současným standardům, zůstává bez bodu.

Na jaře 2023 proběhlo testování v kvartě Gymnázia Žďár nad Sázavou a v 9. třídě ZŠ Moravská Třebová. Oproti Gymnázium Duhovka se jedná o státní vzdělávací instituce dlouhodobě působící ve svých regionech.³⁷ V případě Gymnázia Žďár nad Sázavou test vyplnilo dvacet čtyři studujících (dvanáct chlapců a dvanáct dívek) ve věku čtrnáct až patnáct let. Ani tato třída neměla problém s daným časovým rámcem testu. Nejhoršího skóre (celkem 6 bodů) měli oba žáci se specifickými poruchami učení, v otevřených otázkách jako jediní nezískali ani bod. Studující si vedli o něco lépe než na Gymnázium Duhovka. Z hodnocení jejich vyučující plyne, že průměrná úspěšnost činila téměř 75 %, ale s rozptylem od 38 % po 94 % úspěšnosti. Z uzavřených otázek nejvíce chybovali opět v otázce č. 9, z otevřených pak v otázce č. 7, avšak za tuto otázku získali v průměru vyšší skóre než studující z Gymnázia Duhovka, což je možné připsat i úpravám otázky po prvním kole pilotáže. V případě otevřených otázek (č. 7, 10, 11) jsme znovu provedli kontrolní vyhodnocování žakovských odpovědí. Tentokrát nezávisle na sobě podle předem připravených kritérií hodnotili

37) Gymnázium Žďár nad Sázavou [online], 2024 [citováno dne: 28. 3. 2024]. Dostupné z: <https://www.gymzr.cz/>. Test zadávala a (spolu)hodnotila vyučující Lenka Nováková; Základní škola Moravská Třebová, Palackého 1351 [online], 2024 [citováno dne: 28. 3. 2024]. Dostupné z: <https://z2smtrebova.edupage.org/>. Test zadával a (spolu)hodnotil František Zeman.

dva autoři této studie, které doplnila vyučující testované kvarty. Tito tři hodnotitelé se jen částečně shodli sedmkrát ze sedmdesáti dvou odpovědí, naopak stejný počet bodů udělili čtyřiatřicetkrát. V případě 9. třídy ZŠ Moravská Třebová test vyplnilo dvacet čtyři žáků a žákyň (sedm chlapců a sedmnáct dívek) ve věku čtrnáct až patnáct let. Z hodnocení jejich vyučujícího plyne, že v uzavřených otázkách dosáhli úspěšnosti v průměru 60 %, nejvíce ztráceli v otázce č. 2. Dosažené skóre u tohoto typu otázek tak není výrazně horší než u předchozích testovaných tříd. Větší rozdíl v neprospěch žáků a žákyň základní školy v porovnání s jejich vrstevníky navštěvujícími gymnázia jsme zaznamenali u kognitivně náročnějších otevřených otázek, které žactvo z Moravské Třebové velmi často nechávalo zcela bez odpovědi. Celkově tak průměrná úspěšnost činila bez velkých výkyvů 40 %, z otevřených otázek byli žáci nejúspěšnější u otázky č. 7, což může potvrzovat adekvátnost již zmíněné úpravy po prvním kole pilotáže. Také vzhledem k uvedenému vynechávání otevřených otázek proběhlo jejich kontrolní hodnocení v omezenějším režimu, konkrétně je provedl jeden z autorů studie a vyučující testovaného 9. ročníku. Panovala mezi nimi celkově shoda, oba hodnotitelé se jen částečně shodli pouze jednou ze sedmdesáti dvou odpovědí.

Po druhé pilotáži jsme přistoupili ke zmíněné změně otázky č. 10 z otevřené na multiple-choice, protože při jejím vyhodnocování hodnotitelé nejobtížněji nacházeli konsenzus. Jakkoliv pro studii rezignujeme na kvalitativní analýzu žákovských odpovědí, během pilotáží jsme prováděli společnou reflexi vyhodnocených testů. Z ní lze vypíchnout debaty k hodnocení odpovědi studentky Gymnázia Žďár nad Sázavou na otevřenou otázku č. 11: *„Mnoho lidí v dnešní době o minulosti Romů moc neví. Tento zákon je znevýhodnil na několik let a byli nuceni dělat věci, které nechtějí.“* Dva ze tří hodnotitelů přiřkli studentce plné dva body a teprve důkladnější analýza odpovědi vedla ke shodě, že adekvátnější vzhledem ke kritériím by bylo neudělit žádný bod. Jedno z vysvětlení se může nacházet v tendenci některých vyučujících přiznávat žactvu body, pokud odpověď nevyznívá při zběžném posouzení irrelevantně, zkrátka „něco rozumného napsali“ – v případě studentky Gymnázia Žďár nad Sázavou šlo ale ve skutečnosti o osobní nepodložené názory.

5. Závěrem

Test historického myšlení ukazuje cestu, jakým způsobem mohou vyučující ověřit úroveň badatelských činností, respektive vybraných principů historického myšlení žáků a žákyň. Vyučující pomocí něho mohou historické myšlení žactva nejen hodnotit, ale také jeho úroveň rozvíjet. Současně si ale žactvo může testem rozšiřovat či upřesňovat znalosti o politické kultuře v meziválečném Československu, konkrétně o ústavě, politických stranách, fungování parlamentu a zejména o postavení menšin. Vyučující se také mohou nechat testem inspirovat při plánování vlastních badatelsky orientovaných lekcí a jejich hodnocení.

Podle naší vrstvené zkušenosti mohou vyučující konstruktivisticky orientované výuky čelit námitkám, že žactvo „nic nenaučí“, protože si z hodin neodnášejí historická fakta. Sami mohou pochybovat o tom, zda není kultivace historické gramotnosti pro mladé lidi příliš náročná, protože stojí na analýze a interpretaci pramenů a specifických konceptech, tudíž může být příliš abstraktní, neintuitivní. Nemají přece jen pravdu ti, kteří tvrdí, že naučit se nejdříve nějaká fakta je přirozené? Nekomplikuje si zbytečně pedagog svůj profesní život, když by mohl žactvu předávat fakta, pokud možno v souvislostech, a apelovat na ponaučení z minulosti? A následně faktické a případně konceptuální znalosti ověřovat ústně či písemně tradičním testem?

Jak kurikulární dokumenty, tak úspěch projektu Dějepis+ u vyučujících nám ale ukazují, že dějepisné vzdělávání v 21. století by mělo probíhat jinak. Předpokládá to ale vymanit se ze zjednodušující představy, že fakta se rovnají znalosti a ty lze oddělit jako solidní a hmatatelný základ od dovedností, které jsou subjektivním rozvíjením tohoto vědomostního základu. V souladu s revidovanou Bloomovou taxonomií rozlišujeme znalosti na kognitivně náročnější a méně náročné. Badatelsky orientovaná výuka a předložený test historického myšlení se neomezuje na ty nižší (faktické a konceptuální), ale také na znalosti procedurální, popřípadě i metakognitivní.

Jednu z významných rolí v procesu učení hraje podle psychologie tzv. křivka zapomínání, kdy fixování informací do dlouhodobé paměti je

nefunkční, pokud si je člověk v krátké době nezopakuje a dále nepřipomíná.³⁸ Když je studující nepoužívají prakticky a dlouhodobě, nedávají jim smysl. Jinými slovy, bude žák, který se naučil letopočty a osobnosti na zítřejší písemku, ovládat tuto faktografii i na konci školního roku, nebo dokonce po prázdninách? Ano, pokud mu jsou informace předkládány ve velkém historickém narativu, který se reprodukuje konsensuálně a též v popkultuře, šance na jejich zapamatování mohou růst. Avšak nevstupuje dnes mladý člověk spíše do mediálního prostředí, pro které je typická heterogenost obrazů minulosti, takže vyučující nemůže předpokládat, že všichni například zhlédli televizní seriál *První republika* (2021), jehož obsah by rozvíjel či demytizoval?

Navržený test historického myšlení se inspiroje tzv. haličským testem týmu kolem kanadského historika a didaktika Petera Seixase, a záměrně staví na tématu, s nímž se cílová skupina nejspíše nesetkala. Nechceme testovat, co žáci a žákyně již o tématu vědí, a spokojit se s tím, jak mu porozuměli. Chceme se dozvědět, jak o něm dokážou (historicky) přemýšlet. Dvoukolová pilotáž na různých typech škol nám jednak posloužila k precizování zejména otevřených otázek a na ně navázaných kritérií hodnocení, jednak ukázala na příležitosti i limity navrhovaného testu. Co se týče celkové průměrné úspěšnosti, která se pohybovala v rozpětí 40 až 70 %, vedli si žáci a žákyně podobně jako jejich kanadské protějšky (60 až 70 % úspěšnosti). Současně platí, že u odpovědí na otevřené otázky získávali vždy nižší skóre než v případě uzavřených otázek. Po prvním kole pilotáže jsme pro otázku č. 7 rozšířili výchozí dokument a přeformulovali její znění. Zkvalitnění odpovědí na tuto otázku ve druhém kole pilotáže je možné připsat mimo jiné tomuto kroku. U otevřených otázek probíhalo také kontrolní vyhodnocování testu třemi (v jednom případě dvěma) hodnotiteli z řad autorů studie a vyučujících v testovaných třídách. Také tento postup nám pomáhal upravit otevřené otázky a jejich kritéria hodnocení, v případě otázky č. 10 dokonce vedl k rozhodnutí tuto otázku změnit z otevřené na uzavřenou, protože při jejím vyhodnocování hodnotitelé nejhůře nacházeli konsenzus. Výsledky ukázaly několik zajímavých momentů, například: a) studující Gymnázia Duhovka získali v testu historického

38) Srov. např. Ondřej BEZDÍČEK, *Obecná psychologie. Paměť* [online], 2010 [citováno dne: 12. 4. 2024]. Dostupné z: https://is.muni.cz/el/phil/podzim2010/PSA_005/um/OP_Lect_Memory_Brno_021110_brief.ppt.

myšlení v průměru o 30 % nižší skóre než z ostatních hodnocených výstupů za dané pololetí školního roku; b) studující Gymnázia Žďár nad Sázavou dosahovali nejvyššího skóre; c) nejhorší výsledky v otevřených otázkách měli žáci a žákyně ZŠ Moravská Třebová.

Vzhledem k hlavnímu cíli studie, tedy vytvoření funkčního testu historického myšlení, a omezeným kapacitám necháváme širší analýzu a interpretaci získaných dat (například regionální, genderová, psychosociální dimenze) na případná další kola testování, byť některá dílčí vysvětlení lze nastínit již nyní – například že mezi faktory relativního úspěchu studujících Gymnázia Žďár nad Sázavou lze zařadit jak zpřesnění otevřených otázek pro druhé kolo pilotáže, tak vstřícnější hodnocení od jejich vyučujících. Další testování by mohlo být stejně jako u týmu Petera Seixase doplněno metodikou Think-Aloud-Protocol. Také pomocí ní by se mohl navržený test stát i jedním z diagnostických nástrojů dějepisného vzdělávání i školní praxe vůbec.

Mgr. et Mgr. Václav Kaška, Ph.D.

Historický ústav, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
kaska@phil.muni.cz

Mgr. Petr Sedlák, Ph.D.

Gymnázium Na Zatlance, Praha
petr.sedlak@zatlanka.cz

Mgr. Peter Sokol

ZŠ a Gymnázium VIA Beroun; Antikomplex, z. s.
sokol@antikomplex.cz

Příloha A

Hodinový test historického myšlení

(Peter SEIXAS a kol., *One Hour Test on Historical Thinking* [online], 2014. Dostupné z: <https://carme-educ.sites.olt.ubc.ca/2014/10/10/historical-thinking-test/>, přeložili autoři)

Internace Ukrajinců během první světové války

Seznamte se se situací prostřednictvím následujícího podkladového textu:

- *Mezi lety 1892 až 1914 přišlo do Kanady okolo 171 tisíc Ukrajinců.*
- *Označení (Ukrajinci) ale nebylo tehdy běžně používané, neboť dnešní Ukrajina byla součástí buď Rakousko-Uherska (Halič), nebo Ruska.*
- *V říjnu 1914 vstoupil v Kanadě v platnost zákon, který osobám původem z nepřátelských států nařídil povinnost zaregistrovat se a pravidelně se hlásit úřadům.*
- *Takovým státem bylo Rakousko-Uhersko a většina z 80 tisíc osob, kterých se zákon dotkl, byli Ukrajinci z Haliče.*
- *Z nich bylo 8 579 osob posláno do jednoho z 24 internačních táborů.*

Na následujících stránkách najdete dokumenty a otázky týkající se internace Ukrajinců během první světové války. Na otázky ke každému dokumentu lze odpovědět, když si texty pečlivě přečtete.

Dokument č. 1: Postoje k Ukrajincům, 1899**Rozhovor s reverendem Morisem z Calgary, Daily Herald, 27. ledna 1899:**

Co se týče těch Haličanů (Ukrajinců), na celém severozápadě jsem nepotkal jediného člověka, který by k nim choval sympatie. Z civilizačního hlediska jsou desetkrát níž než indiáni. Nemají žádné pojetí o hygieně. Jejich zvyky a chování připomínají zvířata, a i tady v ulicích Edmontonu, když přijdou do obchodu, muži, ženy a děti, pokud by je nikdo nekontroloval, promění to tu ve stoku.

1) Jaký byl názor reverenda Morise na Haličany?

- a) Většina lidí na severozápadě má proti nim předsudky.
- b) Jsou necivilizovaní a špinaví.
- c) Jsou nadřazení indiánům.
- d) Je třeba podpořit další haličské přistěhovalectví.

2) Tento pramen by mohl být pro dnešní historiky užitečný, protože:

- a) Popisuje osobní zvyky haličských emigrantů v Kanadě.
- b) Porovnává dobový životní styl Haličanů a indiánů.
- c) Objasňuje postoje některých Kanadánů k haličským emigrantům v Kanadě.
- d) Pomáhá nám porozumět podmínkám v ulicích Edmontonu.

3) Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícím tvrzením? „Názory reverenda Morise byly ve své době pravděpodobně sdíleny mnoha dalšími lidmi.“

- a) S tvrzením souhlasím, protože byl představitelem církve a jeho názory byly publikovány v hlavních místních novinách.
- b) S tvrzením souhlasím, protože měl velmi extrémní názory.
- c) S tvrzením nesouhlasím, protože bychom neměli věřit všemu, co se v novinách píše.
- d) S tvrzením nesouhlasím, protože Kanadáné neměli vůči novým přistěhovalcům takové předsudky.

Dokument č. 2: Americká zpráva o internaci osob původem z nepřátelských států v Kanadě

V souladu s Haagskou úmluvou z roku 1907 bylo vládám neutrálních států povoleno kontrolovat zacházení s válečnými zajatci drženými v nepřátelských táborech. Zástupce americké vlády G. Willrich informoval o válečných zajatcích zadržovaných v kanadském internačním táboře 29. prosince 1916.

Vězni v kanadských internačních táborech přišli na území Kanady jako mírumilovní přistěhovalci a většina z nich byla doposud spořádanými obyvateli dodržujícími zákony [...]. Jinými slovy, tito muži, kteří jsou nyní drženi jako vězni [...] jsou dobří, zdatní, nenásilní, schopní a ochotní pracovat a většina z nich se chce stát kanadskými občany. [...] Nepochybuji o tom, že v současné době by se velká část těchto vězňů [...] mohla bezpečně vrátit do svých domovů a rodin, a že takový návrat by byl pro Kanadu nakonec nejvýhodnější [...].

4) Pan Willrich popisuje ukrajinské vězně jako dobré obyvatele dodržující zákony. V jedné větě vysvětlete, proč pan Willrich popisuje Ukrajince odlišně než reverend Moris.

5) Jak tento zdroj přispívá k pochopení internačních táborů?

Dokument 3: Otevřený dopis ukrajinských novinářů

Tento dopis, podepsaný šesti ukrajinskými novináři v Kanadě, byl zveřejněn v *Manitoba Free Press* (Winnipeg) 17. července 1916.

*Ukrajinci žijící na západě Kanady [...] jsou od vypuknutí války silně omezo-
vání kvůli svému rakouskému původu. To vedlo vládu Kanadského dominia,
stejně jako kanadské zaměstnavatele k tomu, že je nespravedlivě označili jako
Rakušany, a tedy válečné nepřátele [...]. Jsou pronásledováni, po tisících in-
ternováni, [a] propuštění ze zaměstnání [...]. A proč? Pouze proto, že měli
smůlu a narodili se v rakouském poddanství.*

6) Co se šest ukrajinských novinářů snažilo vysvětlit v tomto dopise?

- a) Ukrajinci nejsou loajální k Rakousku, i když se tam narodili.
- b) Ukrajinci by neměli být spojováni s Rakouskem.
- c) Jak Kanada nespravedlivě zachází s Ukrajinci.
- d) Všechny výše uvedené odpovědi.

7) Kdo byl podle redaktorů novin vinen za situaci, kterou popisovali?

- a) Kanadská vláda a zaměstnavatelé
- b) Rakousko
- c) Kanadské noviny
- d) Nikdo z uvedených, byla to prostě součást válečného klimatu

Dokument č. 4: Důvody pro internaci**Projev kanadského ministra spravedlnosti C. J. Dohertyho, sněmovna parlamentu 22. dubna 1918**

Při vypuknutí války měla vláda možnost vyloučit osoby státní příslušnosti z nepřátelených zemí [...], zaujali jsme stanovisko, že by tito lidé [...] neměli mít dovoleno opustit tuto zemi. [...] Velké množství z nich bylo internováno [...] (spíše) kvůli soucitu [...] než kvůli nepřátelství. V té době [...] tisíce těchto cizinců hladověly v našich městech [...], internovali jsme tyto obyvatele, protože jsme cítili, že když jim řekneme: „Nesmíte opustit naši zemi,“ neměli jsme zároveň právo jim říct: „Musíte zde hladovět.“

8. Věřil Doherty, že internace Rakušanů byla oprávněná?

ANO, nebo NE (zakroužkujte jednu možnost)

Vysvětlete svou odpověď jednou větou.

Dokument č. 5: Dopis dcery vězněnému otci

Katie Domytryk, 9 let, pro H. Domytryka, vězně č. 1100, zatčeného v Edmontonu, otce čtyř dětí, březen 1916.

Můj drahý otče: Nemáme nic k jídlu a oni [vládní úřady] nám nechtějí poskytnout žádné dřevo. Matka musí jít čtyřikrát, aby získala něco k jídlu. Když jste byl s námi, bylo to lepší, protože jsme vždycky měli něco k snědku. Bouda, ve které bydlíme, je špatná. Matka chodí každý den do města a já musím s ní. V zimě vůbec nechodím do školy. Doma je velmi chladno. Drahý otče, líbáme vás. Sbohem drahý otče. Vraťte se co nejdříve domů.

9) Které z následujících tvrzení popisuje, jak by historik zabývající se internací mohl tento zdroj s největší pravděpodobností využít?

- f) Jako doklad tvrzení, že náklady na internaci byly oprávněné.
- g) Jako důkaz o lstivosti Ukrajinců.
- h) Jako jasný popis nefunkčních rodin Ukrajinců.
- i) Aby ukázal, jaké důsledky měla internace pro děti vězněných.

10. Byla politika kanadské vlády vůči Ukrajincům během první světové války oprávněná? S využitím protichůdných pohledů v dokumentech vysvětlete, zda ano či ne a proč (jeden odstavce).

11. Má dnešní kanadská vláda povinnost provést odškodnění za internaci ukrajinských Kanadánů během první světové války?

Zakroužkujte níže uvedenou větu nebo věty, které podle vás odpovídají na položenou otázku.

- a) Taková povinnost neexistuje.
- b) Existuje taková povinnost a ... (zakroužkujte jednu nebo více možností):
 - i) měla by nabídnout formální omluvu,
 - ii) vláda by měla financovat vzdělávací projekty, které by tyto události Kanadánům připomínaly,
 - iii) měla by existovat kompenzace pro potomky internovaných za ztrátu mezd, úspor a majetku.

Uveďte argument v rozsahu jednoho odstavce pro tvrzení, která jste zakroužkovali.

Příloha A. 1:

Hodinový test historického myšlení, kritéria hodnocení u otevřených otázek

(P. Seixas a kol., [online]. Dostupné z: <https://carme-educ.sites.olt.ubc.ca/2014/10/10/historical-thinking-test/>, přeložili autoři)

Otázka 4: Pan Willrich popisuje ukrajinské vězně jako dobré obyvatele dodržující zákony. V jedné větě vysvětlete, proč pan Willrich popisuje Ukrajince odlišně než reverend Moris.

Počet bodů	Charakteristiky odpovědí	Příklady odpovědí
2	S využitím dokumentů žák/žákyně vysvětlí perspektivu, ze které situaci viděl pan Willrich nebo reverend Morris. Zohlední pohnutky plynoucí z jejich pozic, jejich cíle a dobový kontext.	<i>Pan Willrich byl z neutrální země, měl odlišnou zkušenost, roli a/nebo účel, možná tak poskytl pohled bez předsudků. Reverend Morris považoval příliv přistěhovalců z kulturně odlišného prostředí za nebezpečný, zatímco Američan ne. Protože Willrich viděl přímo ty konkrétní lidi a nesoudil je zvenku. Protože měli různé důvody – pan Willrich přijel, aby situaci vyšetřil a napsal o ní zprávu, zatímco reverend Morris poskytl svůj názor novinám. Protože znali Ukrajince v odlišných podmínkách (scény na ulici, internační tábor).</i>
1	Žák/žákyně určí, proč je v jejich pohledech rozdíl, ale svou odpověď nevysvětlí.	<i>Willrich je Američan. Willrich nemá předsudky. Byl v táborech.</i>
0	Nesprávná nebo žádná odpověď. Žák/žákyně shrne rozdíl, ale nevysvětlí, proč se liší.	<i>Pan Willrich věděl, že byli přátelští a nevinní. Reverend Morris na ně byl našťvaný. Protože pracují a nedělají Kanadánům nic špatného.</i>

Otázka 5: Jak tento zdroj přispívá k pochopení internačních táborů?

Počet bodů	Charakteristiky odpovědí	Příklady odpovědí
2	<p>Žák/žákyně odkazuje na kontroverze týkající se ospravedlnění táborů.</p> <p>Z odpovědi vyplývá, že si uvědomuje, že informace uvedené v dokumentu jsou autorovy interpretace.</p>	<p><i>V té době se vedly spory o oprávněnosti táborů/rozdílné pohledy na tábory.</i></p> <p><i>Poskytuje příběh a pohled z obou stran.</i></p> <p><i>Zdroj naznačuje, že v Kanadě panoval neopodstatněný strach z přistěhovalců.</i></p> <p>POZNÁMKA: Slovesa <i>naznačovat</i>, <i>napovídat</i> nebo příslovce jako <i>obecně</i>, <i>možná</i> (nebo jiná synonyma) jsou zde klíčová, protože nevyjadřují jistotu. Také slova jako <i>mnoho</i> nebo <i>většina</i> naznačují určitou míru nejistoty. Pokud by byla použita slovesa <i>být</i>, <i>ukazovat</i>, <i>byl by</i> udělen jen 1 bod, jak je uvedeno níže.</p>
1	<p>Informace uvedené v dokumentu jsou považovány za „pravdivé“, odpověď nenaznačuje, že si je vědom/a toho, že informace uvedené v dokumentu jsou pouze interpretací jednoho autora.</p> <p>Žákovská odpověď pouze shrnuje Willrichův názor.</p> <p>POZNÁMKA: Pokud je odpověď jasně zdůvodněna tím, že se jednalo o neutrálního pozorovatele, a proto je důvěryhodnější, udělte 2 b.</p>	<p>Žák/žákyně příliš zobecňuje jen na základě jednoho zdroje:</p> <p><i>Internace Ukrajinců Kanadany nebyla oprávněná.</i></p> <p><i>Poskytuje přesnější pohled na poměry v internačních táborech.</i></p>
0	Nesprávná nebo žádná odpověď.	Autoři testu příklady neuvádějí.

Otázka 8: Věřil Doherty, že internace Rakušanů byla oprávněná? ANO nebo NE (zakroužkujte jednu možnost). Vysvětlete svou odpověď jednou větou.

Počet bodů	Charakteristiky odpovědi	Příklady odpovědí
Pokud odpoví ANO		
2	Žák/žákyně vysvětlí Dohertyho argument (perspektivu) tím, že a) vláda měla soucit, když je umístila do táborů, a b) vysvětlí, proč byla internace soucitná.	<i>Kvůli nepřátelství nebo předsudkům nemohli Ukrajinci pracovat; a/nebo kvůli zákonům nemohli odejít, takže internace jim zajišťovala základní životní potřeby.</i>
1	Je uveden jen jeden motiv (soucit, nepřátelství, právní problémy) z výše uvedených vysvětlení; ne kompletní vysvětlení.	<i>Nechtěl, aby Ukrajinci hladověli. Myslel si, že internační tábory vznikly ze soucitu s Ukrajinci.</i>
0	Žák/žákyně neposkytl věrohodné vysvětlení Dohertyho perspektivy.	Autoři testu příklady neuvádějí.
Pokud odpoví NE		
2	Žák/žákyně chápe Dohertyho pozici, roli a cíl (jako ministra spravedlnosti), tedy potřebu zdůvodnit jednání vlády jako humanitární; avšak Doherty mohl, ale nemusel věřit tomu, co napsal. Žák/žákyně musí vyjádřit určitou nejistotu ohledně NE.	Autoři testu příklady neuvádějí.
1	Je uveden jen jeden motiv z výše uvedených vysvětlení; ne kompletní vysvětlení.	Autoři testu příklady neuvádějí.
0	Žák/žákyně uvede nesprávné shrnutí Dohertyho perspektivy, nebo neuvede žádné.	Autoři testu příklady neuvádějí.

Otázka 10: Byla politika kanadské vlády vůči Ukrajincům během první světové války oprávněná? S využitím protichůdných pohledů v dokumentech vysvětlete, zda ano či ne a proč (jeden odstavec).

Počet bodů	Charakteristiky odpovědí	Příklady odpovědí
3	Žák/žákyně probere alespoň dvě protichůdná hlediska v dokumentech, přesně vysvětlí, jak je každé z nich relevantní pro oprávněnost či neoprávněnost politiky kanadské vlády; pokaždé odkáže na pozici a situaci (podmínky) autora.	<i>Internace Ukrajinců nebyla oprávněná. Ano, kanadská vláda věřila, že je to pro dobro věci, protože zavírala potenciální nepřátele země, ale bylo to nespravedlivé a nefér. Dokument č. 1 ukazuje extrémní předsudky vůči Ukrajincům, degraduje je na špinavá zvířata bez smyslu pro společenské chování. Dokumenty 2 až 4 však ukazují i jiné názory na věc. Uznávají, že Ukrajinec není nepřítel jen proto, že je Ukrajinec, což je zcela pravdivé. Ukrajinci byli diskriminováni za to, že se narodili v nepřátelské zemi, nic víc. Internace nebyla oprávněná, protože z vážených občanů se stali vězni jen kvůli rase a místu narození.</i>
2	Žák/žákyně probere pouze jednu perspektivu v dokumentech a přesně vysvětlí, jak je relevantní pro oprávněnost či neoprávněnost politiky kanadské vlády; odkáže na pozici a situaci (podmínky) autora. Může zmínit i další zdroje, ale bez přesných závěrů.	<i>Ne, nemyslím si, že by vláda ospravedlňovala svou politiku vůči Ukrajincům, protože jejich internaci založila zcela na klasifikaci loajality k Rakousku-Uhersku. Spíše než na jejich okamžité spojování s nepřátelskými cizinci se měla vláda zaměřit na to, jakým potenciálním přínosem byli ukrajínští přistěhovalci pro zemi. Byli to „dobří obyvatelé dodržující zákony“, kteří si pouze přáli začít v Kanadě nový život. Místo toho jsme je odebrali jejich rodinám a zavřeli je jako zvířata.</i>
1	Žák/žákyně napíše pouze obecné přesvědčení, a to bez odkazování na zdroje.	<i>Ne, protože není správné zacházet s jinou národností odlišně. Podle čtení některých poznámek to vypadá, že byli diskriminováni velmi tvrdě. Trpěli také děti.</i>
0	Žák/žákyně nenapíše žádnou odpověď, nebo je odpověď zcela mimo zadání.	

Otázka 11: Má dnešní kanadská vláda povinnost provést odškodnění za internaci ukrajinských Kanadčanů během první světové války? Zakroužkujte níže uvedenou větu nebo věty, které podle vás odpovídají na položenou otázku.

Počet bodů	Charakteristiky odpovědí	Příklady odpovědí
Pokud souhlasí s odškodněním		
2	<p>Žák/žákyně jasně propojuje Kanadu za první světové války se současností, a to buď prostřednictvím a) přetrvávající kolektivní identity Kanady (např. použitím slova <i>my</i>), b) přetrvávajícího stavu, nebo c) přetrvávajících důsledků pro potomky. Musí si uvědomit vzdálenost mezi tehdejší dobou a současností.</p> <p>Žák/žákyně používá argument „výchovy“: internace byla neoprávněná a památníky, vzdělávání atd. přispějí k tomu, aby se v budoucnu bezpráví neopakovalo.</p>	<p><i>S internovanými se zacházelo naprosto špatně. Mnozí z nich byli nuceni žít v táborech, přišli o práci, domov, rodinu atd. Potomkům by mělo být poskytnuto odškodnění a také formální omluva, aby se napravilo to, jak se s jejich předky zacházelo. Odškodnění by pomohlo napravit škody způsobené internací a umožnilo by potomkům začít bohatnout.</i></p> <p><i>Měli by se oficiálně omluvit za svou neznalost a povrchní myšlení. Ale dávat peníze daňových poplatníků potomkům, kteří tam nebyli, by bylo nespravedlivé. Ale potomci mají právo na nespravedlnost, a tak ke formální omluva na místě.</i></p> <p><i>Domnívám se, že by to měla být povinnost. Myslím, že vláda by měla financovat vzdělávací projekty, které by tuto epizodu připomněly všem Kanadčanům. Měli by lidem připomínat, aby na tuto událost nezapomínali. Mohli by tím také pomoci, aby se to v budoucnu neopakovalo. Pomohlo by to také lidem, kteří se na tom podíleli. Mohlo by jim to pomoci o prožitcích mluvit.</i></p>
1	Argumentace žactva nebere v úvahu jednu, nebo druhou z těchto možností: a) kolektivní odpovědnost, NEBO b) přínosy a limity pro potomky.	<i>Kanadská vláda udělala něco špatného, a proto by to měla uznat a odčinit (bez ohledu na časový úsek mezi současností a tehdejší dobou).</i>
0	Žák/žákyně napíše pouze obecné tvrzení či svůj názor, nebo neodpoví vůbec.	

Počet bodů	Charakteristiky odpovědí	Příklady odpovědí
Pokud nesouhlasí s odškodněním z důvodu uplynutí příliš dlouhého času od internace		
2	Žákovská argumentace se musí opírat o jasný časový odstup, nebo nesouvislost mezi Kanadou za první světové války a současnými poměry.	<i>Chyby minulosti by měly zůstat chybami minulosti. To, že byli předkové ukrajinských Kanadanů vězněni, neznamená, že se musí s dnešní vládou soudit. Formální omluva prakticky nic nepřináší, když všichni lidé, kterých se týká, už mají vlastní starosti. Vzdělávací projekt za přehmaty vlády je také zbytečný. Kanadská vláda už udělala dost přehmatů, aniž by se o dalších z nich muselo všeobecně vědět. Jediné, co by to způsobilo, by bylo vyvolání většího pocitu nepřátelství vůči vládě, než jaký už existuje, a rozdělení kanadské společnosti. Odškodnění mělo smysl dřív, kdy ho mohli dostat přímo internovaní. Jediné, co by odškodnění nyní přineslo, by bylo vyšší zdanění Kanadanů za věci, za které by platit neměli. Nechte minulost být. Nelze ji změnit, bez ohledu na to, kolik peněz do ní dáte.</i>
1	Žáka/žákyně napíše, že mezi první světovou válkou v Kanadě a současnými poměry existuje zřetelná časová vzdálenost, ale uvádí jen málo argumentů nebo vysvětlení.	<i>To bylo v minulosti a okolnosti se změnily. Lidé, kteří nyní bydlí v Kanadě, nemají s těmito událostmi žádnou spojitost.</i>
0	Žák/žákyně napíše pouze obecné tvrzení či svůj názor, nebo neodpoví vůbec.	
Pokud nesouhlasí s odškodněním, protože Kanada neudělala nic špatného.		
2	Žák/žákyně se ve své argumentaci musí zaměřit na důvody, proč se Kanada nedopustila ničeho špatného, a zohlednit konkrétní dobu a kontext, v němž internace probíhala.	<i>Byli jsme ve válce a vláda přijala veškerá nezbytná opatření. Vláda udělala, co musela, aby zajistila bezpečnost občanů. Umístění do táborů také zachránilo mnoho těch, kteří kvůli předsudkům přišli o práci. Tábory nebyly jako nacistické koncentrační tábory, o účastníky bylo postaráno a nebyli vražděni.</i>
1	Žák/žákyně tvrdí, že Kanada se nedopustila ničeho špatného, ale nezohledňuje konkrétní období a kontext, v němž k internaci došlo, nebo uvádí jen málo argumentů či vysvětlení.	<i>Neexistuje žádná povinnost odškodnění, protože obyvatelé Kanady si zaslouží být chráněni před vnitřními i vnějšími hrozbami, i když se jedná pouze o hrozby potenciální.</i>
0	Žák/žákyně napíše pouze obecné tvrzení či svůj názor, nebo neodpoví vůbec.	

Příloha B

Test historického myšlení

Přečtěte si úryvky z projevů politiků a političek během projednávání zákona „o potulných cikánech“ v roce 1927 a odpovězte na otázky. V rámečku najdete informace, které vám pomohou při odpovědích. Odpovědi pište do záznamového archu.

- První Československá republika (1918 až 1938) byla ustavena jako stát, jehož úřady byly povinny chránit práva občanů bez ohledu na jejich rasu, jazyk nebo náboženství.
- V republice žilo asi padesát tisíc Romů, většina z nich usedlých v osadách na východním Slovensku. V Čechách a na Moravě se jejich počet odhaduje na přibližně deset tisíc.
- V českém vnitrozemí žily rody převážně kočujících Romů, které se přesouvaly v určitém regionu (např. Pošumaví). Způsob života souvisel se způsobem obživy i s přístupem četnictva a samospráv.
- V roce 1927 byl v československém parlamentu tehdejší vládní koalicí navržen zákon „o potulných cikánech“, který dal úřadům pravomoci zasahovat do života „cikánů z místa na místo se toulajících a jiných tuláků práce se štítících, kteří po cikánsku žijí“.
- Kromě „světských“ byly tehdy jako „cikáni“ chápány osoby, které jsou dnes často označovány jako „sociálně vyloučené“ a/nebo „romského původu“.
- Zákon byl většinou poslanců a senátorů přijat. Ze strany některých z nich se však objevily pochyby, zda je zákon v souladu s ústavou.

Otázka č. 1

Úryvek z parlamentní řeči JUDr. Karla Viškovského, poslance Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana). Agrární strana byla v roce 1927 hlavní stranou vládní koalice. Viškovský byl za projednání zákona zodpovědný jako člen ústavně-právního výboru sněmovny.

Osnova [zákona] počítá s tím, že nelze cikánský svízel přes noc sprovoditi se světa. Proto zavádí dozor, evidenci potulných cikánů, snaží se uvésti život a pohyb cikánů v jisté snesitelné meze, avšak podniká též pokusy o likvidaci otázky potulných cikánů tím, že se snaží, aby děti cikánské, pokud jsou zanedbané a pokud se jim nevěnuje náležitá péče vychováváci, byly svěřeny jiným rukám a řádné péči, dále aby byla zavedena nucená práce pro takové elementy, které zatvrzele oddávají se potulnému životu a neřestem. Bud' se cikáni podrobí naší morálce, našemu způsobu života, nebo musejí býti likvidováni.

Jaký pohled měl poslanec Viškovský na Romy a jejich budoucnost? Vyberte nejvýstižnější odpověď.

- A. Postavení Romů není problematické a není potřeba ho řešit zvláštním zákonem.
- B. Postavení Romů je problematické – vyřeší ho zákon a jejich plné přizpůsobení se většině.
- C. Postavení Romů je problematické, nelze ho vyřešit okamžitě, ale nový zákon v něčem pomůže.

Otázka č. 2

Proč by tento pramen (projev Karla Viškovského) mohl být užitečný pro dnešní historiky a historičky? Vyberte jednu odpověď.

- A. Pravdivě popisuje způsob života Romů za první Československé republiky.
- B. Porovnává dobový způsob života Romů a většiny obyvatel republiky.
- C. Ukazuje postoje některých příslušníků většiny k Romům.
- D. Pomáhá jim pochopit, co si myslela většina o Romech.

Otázka č. 3

Úryvek z parlamentní řeči Ing. Jaromíra Nečase, poslance Československé sociálně demokratické strany dělnické (sociální demokracie). Sociální demokracie byla v roce 1927 opoziční stranou.

Slavná sněmovno! Navrženou osnovu zákona o potulných cikánech považujeme v několika směrech za nevyhovující. Je to výjimečný zákon, namířený proti určité rase [...], a je to zákon, který omezováním osobní svobody a práva pobytu nesrovnává se s naší ústavou [...]. Cikánskou otázku nerozřešíme, jak jsem se snažil odůvodnit, za daných poměrů takovými prostředky, žádným zákonem, podobným právě projednávanému. Všechna zla dají se vykořeniti jen intenzivní prací výchovnou a povznášením hospodářským i kulturním cikánů jakož i všech ostatních lidí, kteří jsou v podobném sociálním i jiném postavení.

Jaromír Nečas měl na zákon odlišný pohled než Karel Viškovský. V čem konkrétně se lišily jejich pohledy na potřebnost navrhovaného zákona? Vyberte jednu odpověď.

- A. Karel Viškovský věří, že dotyčný zákon Romům pomůže, ale Jaromír Nečas se obává, že zákon tohoto typu situaci Romů neprospěje.
- B. Rozdíl mezi Karlem Viškovským a Jaromírem Nečasem spočívá v tom, že oba vidí potřebnost dotyčného zákona v něčem jiném.
- C. Rozdíl mezi Karlem Viškovským a Jaromírem Nečasem spočívá v bezpředmětných detailech.

Otázka č. 4

Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícím tvrzením? „Poslanec Nečas se domnívá, že za způsob života Romů může jejich rasa.“ Vyberte jednu odpověď.

- A. S tvrzením souhlasím, protože se shoduje s mým názorem.
- B. S tvrzením souhlasím, protože Nečas byl poslancem Československé sociálně demokratické strany dělnické.
- C. S tvrzením nesouhlasím, protože bylo proneseno v parlamentu a politikům nemůžeme věřit.
- D. S tvrzením nesouhlasím, protože Nečas si myslí, že způsob života Romů je možné změnit.

Otázka č. 5

Co daný úryvek dokazuje o situaci v Československu v roce 1927? Vyberte jednu odpověď.

- A. V tehdejší parlamentu panovala při schvalování zákona jednoznačná shoda.
- B. Projednávaný zákon podle názoru některých poslanců nebyl v souladu s tehdy platnou československou ústavou.
- C. V Československu nežily národnostní menšiny.
- D. Československu hrozil politický převrat.

Otázka č. 6

Úryvek z parlamentní řeči Irene Kirpalové, poslankyně Německé sociálně demokratické strany dělnické v ČSR (sociální demokracie českých Němců), která byla v roce 1927 opoziční stranou. Řeč byla pronesena německy.

Zákon o cikánech je úplně zbytečný, neboť ustanovení občanského zákoníku a trestního zákona stačí úplně a dávají tolik možností, aby ti, kdož by proti tomu jednali, byli chyceni a potrestáni. [...] Článek 106 ústavní listiny zní, že výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají, všichni obyvatelé republiky Československé požívají ve stejných mezích jako státní občané této republiky na jejím území plné a naprosté ochrany svého života i své svobody, nehledíc k tomu, jakého jsou původu, státní příslušnosti, jazyka, rasy nebo náboženství. [...] Ale my jsme si již přece u této [vládní] většiny zvykli, že dělá protiústavní zákony.

[...] Tento zákon není vytvořen pouze proti cikánům, nýbrž je také zákonem protidělnickým. Stane se nezřídka, že budou chyceni a potrestáni dělníci hledající práci a putující od místa k místu. [...] Vy mi teď snad vytknete – ať, já tu výtku docela ráda přijímám – že se dám vésti čistě citovými důvody, označuji-li tento paragraf za nelidský a nesociální. To jsou strašné tvrdosti, když se násilně oddělují rodiče od dětí, děti od rodičů, proti jejich vůli. I cikánské matky milují své děti, snad více, než tito pánové myslí. [...] Ale od vás, pánové občanských většinových stran, jsme již zvyklí, že s dělníky zacházíte podle své libosti, vy neznáte humanity, cikány nemáte za lidi. [...]

Jak vnímala poslankyně Irene Kirpalová návrh zákona? Vyberte jednu odpověď.

- A. Jako potřebný, protože se zaměřuje na protizákonné jednání Romů.
- B. Jako nepotřebný, protože protizákonné jednání všech menšin je již zákony upraveno.
- C. Jako nepotřebný, protože protizákonné jednání je již zákony upraveno. Příslušnost pachatele k menšině či většině nehraje roli.

Otázka č. 7

S využitím dokumentu (projev Irene Kirpalové) a úvodních informací o poslankyni Kirpalové vysvětlete, co mohlo mít vliv na postoje Irene Kirpalové k zákonu „o potulných cikánech“, který považovala za protiústavní. Odpovězte ve dvou větách. V každé použijte alespoň jeden argument.

Otázka č. 8

Úryvek z důvodové zprávy k navrhovanému zákonu senátora vládní agrární strany Josefa Lukeše.

[Zákon] by působil preventivně a represivně, usnadnil by zjištění totožnosti potulných cikánů a individuů, jich evidenci, usnadnil jim získati práci v pracovních koloniích, jež budou zřízeny – zaměstnání jim lépe vyhovující v přírodě, na stavbě cest, železnic, přehrad, při regulacích, při zemědělství i jinde [...]. Zákonem tímto má se uvésti kočování do určitých kolejí, musí k němu býti povolení, tvoření tlup jest zakázáno a ztíží se tím stěhování se potulných cikánů z cizích států. Zákon netýká se cikánů usedlých, kteří se živí řádnou prací, řemeslem, obchodem neb jiným dovoleným způsobem. Zákon tento jest sice výjimečný, avšak též potulní cikáni a jim podobná individua staví se sami svým životem mimo ostatní občanstvo a nařízení státu; vynucují si tedy tímto pro sebe zákon singulární [ojedinělý], který jest odůvodněn též proto, že zvyšují nebezpečí pro život, zdraví a majetek jiných státních občanů svým zvláštním, nezřízeným způsobem života se sklonem k násilnostem.

Co se snažil senátor Lukeš v důvodové zprávě vysvětlit? Vyberte nejvýstižnější odpověď.

- A. Kočování Romů je nutné regulovat.
- B. Způsob života Romů změnil pracovní povinnost.
- C. Romové tvoří jednolitou skupinu.
- D. Všechny výše uvedené odpovědi.

Otázka č. 9

Úryvek parlamentní řeči Franze Matznera, poslance za Německou národní stranu, která byla v roce 1927 opoziční stranou. Řeč byla pronesena německy.

Je přímo úžasné, s jakou shovívavostí se všude přichází vstříc těmto práce se štítícím, zlodějským bandám. Zavolalo-li se v naléhavých případech na pomoc četnictvo, scházely mu zákonné mocenské prostředky, aby vykázalo z obce nebo z okresu tyto křičící, prudce gestikulující lenochy nebo aby je doopravilo postrkem na nějaké pro ně určené místo usedlosti. V zákoně pohřešuji vůbec paragraf, v němž výslovně by se zdůraznilo, že cikáni patří veskrze zpět do země, kde jsou již odjakživa cikánské vesnice.

Které z následujících tvrzení popisuje, jak by historikové a historičky zabývající se první Československou republikou mohli tento zdroj s největší pravděpodobností využít? Vyberte jednu odpověď.

- A. Jako doklad toho, že poslanci radikálně pravicové (nacionální) strany považovali návrh zákona za nedostatečný.
- B. Aby ukázali, že Romové byli za první republiky zvyhodňováni.
- C. K podpoře tvrzení, že návrh zákona „o potulných cikánech“ byl oprávněný.
- D. Jako důkaz toho, jakou budoucnost si pro Romy přála většina občanů první republiky.

Otázka č. 10

Vyberte tvrzení, které v souvislosti s návrhem zákona neodpovídá dobovému pohledu na soužití většiny s „potulnými cikány“.

- A. Někteří politici považovali návrh zákona za oprávněný, protože zákon měl řešit případy problematického soužití s „potulnými cikány“ přísněji než dosud.
- B. Někteří politici považovali návrh zákona za oprávněný, protože zákon měl umožnit řešit problematické soužití celkově a jednou provždy.
- C. Někteří politici považovali návrh za neoprávněný, protože podle nich umožňovaly řešit případy problematického soužití již stávající zákony v souladu s ústavou.
- D. Někteří politici považovali návrh za neoprávněný, protože podle nich žádné problematické soužití s „potulnými cikány“ neexistovalo.

Otázka č. 11

V roce 1999 navrhl tehdejší vládní zmocněnec pro lidská práva Petr Uhl české vládě toto usnesení:

Vláda uznává historickou odpovědnost české společnosti za protiromská opatření z dob první Československé republiky.

Vláda v roce 1999 návrh nepřijala. Měla by současná česká vláda přijmout takové usnesení?

Vyberte jednu z možností (v případě odpovědi B vyberte i z dílčích možností). Odpovědi vždy zdůvodněte a v návaznosti na přečtené dokumenty uveďte argumenty, které vaši odpověď vysvětlí.

- A. Vláda by takové usnesení neměla přijmout.
- B. Vláda by měla usnesení přijmout a zároveň:
 - i. se omluvit potomkům českých a slovenských Romů,
 - ii. financovat vzdělávací projekty, které by dějiny českých Romů přiblížily co nejširší veřejnosti,
 - iii. finančně odškodnit potomky českých a slovenských Romů, na které měl zákon dopad.
- C. Vláda by měla usnesení přijmout, ale v jiném znění (navrhněte v jakém).

Příloha B. 0:

Test historického myšlení – první verze, otevřené otázky
a kritéria hodnocení (červen 2022)

Otevřené otázky**Otázka č. 7**

Jaký vliv mohla mít na názor Irene Kirpalové skutečnost, že sama patřila k (německé) menšině a že zastupovala stranu hlásící se k rovnosti občanů? Vysvětlete svou odpověď ve dvou větách. V každé použijte jeden argument.

Otázka č. 10

Byl návrh vládního zákona o „potulných cikánech“ oprávněný? S využitím protichůdných pohledů v dokumentech vysvětlete, proč pro některé politiky a političku ne a proč pro jiné ano. Uvedte argumenty v rozsahu alespoň 40 slov.

Otázka č. 11

V roce 1999 navrhl tehdejší vládní zmocněnec pro lidská práva Petr Uhl české vládě toto usnesení: „*Vláda uznává historickou odpovědnost české společnosti za protiromská opatření z dob první Československé republiky.*“

Má podle vás dnešní česká vláda přijmout odpovědnost za opatření vůči Romům včetně zákona „o potulných cikánech“ z roku 1927? Vyberte jednu z možností. V případě odpovědi B vyberte i z dílčích možností.

A. Vláda by takové usnesení neměla přijmout.

B. Vláda by měla usnesení přijmout a zároveň:

- i. se omluvit potomkům českých a slovenských Romů,
- ii. financovat vzdělávací projekty, které by dějiny českých Romů přiblížily co nejširší veřejnosti,
- iii. finančně odškodnit potomky českých a slovenských Romů, na které měl zákon dopad.

C. Vláda by měla usnesení přijmout, ale v jiném znění (navrhněte v jakém).

Uvedte argumenty pro tvrzení, která jste vybrali. Vaše odpověď musí obsahovat alespoň 40 slov.

Kritéria hodnocení

Otázka č. 7 (2 body)

2 body Žák/žákyně díky porozumění kontextu vysvětlí, že poslankyně Kirpalová jako příslušnice menšiny by mohla mít více pochopení pro jinou menšinu, a současně uvede, že jako poslankyně sociální demokracie by se mohla ztotožňovat s jejím programem usilujícím mimo jiné o rovnost a solidaritu.

1 bod Žák/žákyně uvede buď jen příslušnost poslankyně Kirpalové k německé menšině, nebo její členství v sociální demokracii a svůj výběr jasně nevysvětlí.

0 bodů Žák/žákyně uvede nevěrohodná vysvětlení, nebo neodpoví vůbec.

Otázka č. 10 (3 body)

3 body Žák/žákyně uvede nejméně dva protichůdné pohledy obsažené v dokumentech a přesně vysvětlí, proč se zastánci každého z nich domnívali, že návrh vládního zákona je oprávněný, nebo neoprávněný. Neopomene zohlednit, z jakých pozic autoři uvedených dokumentů vycházejí.

2 body Žák/žákyně uvede pouze jeden pohled obsažený v dokumentech. Přesně vysvětlí, proč se jeho zastánci domnívali, že návrh vládního zákona je oprávněný, nebo neoprávněný. Neopomene zohlednit, z jakých pozic autoři uvedených dokumentů vycházejí. Žák/žákyně může zmínit i protichůdný pohled, ale bez argumentace s využitím dokumentů.

1 bod Odpověď žáka/žákyně je příliš obecná a založená jen na vlastních názorech, aniž by argumentoval/a pomocí dokumentů.

0 bodů Žák/žákyně neodpoví vůbec, nebo odpoví zcela mimo zadání.

Otázka č. 11 (2 body)

Odpověď A

2 body Žák/žákyně oddělí dobu první Československé republiky a současnou situaci, přičemž své tvrzení doloží jednoznačnými argumenty; dobový kontext a dobové aktéry neposuzuje na základě dnešních etických standardů.

1 bod Žák/žákyně oddělí dobu první Československé republiky a současnou situaci, ale své tvrzení jen nedostatečně doloží vysvětlujícími argumenty.

0 bodů Odpověď žáka/žákyně chybí, nebo obsahuje jen povrchní osobní názor.

Odpověď B:

2 body Žák/žákyně rozpoznává rozdíly mezi první republikou a současností a zároveň chápe spojitost obou období prostřednictvím a) trvajících kolektivních identity obyvatel českých zemí (např. užitím zájmen „my“, „naši“), b) státní kontinuity ČSR a ČR, či c) morální povinnosti na činy předků reagovat, ne si je jen připomínat.

1 bod Argumenty žáka/žákyně nezohledňují buď kolektivní odpovědnost, nebo přínosy a negativa takového usnesení pro současníky.

0 bodů Odpověď žáka/žákyně chybí, nebo obsahuje jen povrchní osobní názor.

Odpověď C:

2 body Žák/žákyně rozpoznává rozdíly mezi první republikou a současností a zároveň chápe spojitost obou období. Jeho návrh zohledňuje dobový kontext, tehdejší aktéry posuzuje obezřetně. Současně však rozumí tomu, že každé „poučení z chyb minulosti“ má pro současnost jen omezenou platnost. Chápe, že poctivé zhodnocení minulosti neznamená pouze si minulost pamatovat, ale také na činy předků reagovat.

1 bod Návrh žáka/žákyně je z části ahistoricky moralizující vycházející ze současných etických standardů, nebo přeceňuje vliv „poučení z chyb minulosti“ pro současnost a budoucnost.

0 bodů Odpověď žáka/žákyně chybí, nebo obsahuje jen povrchní osobní názor.

Příloha C**Test historického myšlení – záznamový arch****Jméno a příjmení, třída:**

.....

.....

Otázka č. 1 (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. **Otázka č. 2** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. D. **Otázka č. 3** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. **Otázka č. 4** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. D. **Otázka č. 5** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. D. **Otázka č. 6** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. **Otázka č. 7** (odpovězte ve dvou větách)

.....

.....

.....

.....

Otázka č. 8 (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. D. **Otázka č. 9** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. D. **Otázka č. 10** (zakřížkujte správnou odpověď) A. B. C. D.

Otázka č. 11 (zakřížkujte vybranou odpověď)

A. B.i

B.ii

B.iii C

1. Zdůvodnění:

.....

.....

.....

.....

.....

Příloha D

Metodický list

Test historického myšlení:

- A) ověřuje tyto badatelské činnosti: zkoumání povahy zdrojů, popisování zdrojů, porovnávání zdrojů, zohledňování dobových souvislostí a sestavování podložené odpovědi;
- B) ověřuje tyto principy historického myšlení: výpověď pramenů, dobové perspektivy, etická dimenze (podle Petera Seixase), nebo dobové perspektivy, vztah k minulosti (podle projektu Dějepis+);
- C) je koncipován na jednu vyučovací hodinu (45 minut);
- D) žactvo pracuje se zadáním, v němž najde kontext, zdroje a otázky; odpovědi píše do samostatného záznamového archu;
- E) se vyhodnocuje na základě následujících kritérií hodnocení;
- F) pokud je v otázce „Vyberte nejvýstižnější odpověď“, žáci mohou získat 2, 1, 0 bodů (weighted multiple-choice).

Otázka č. 1 (2 body)

2 body Odpověď B: Žák/žákyně zcela rozumí perspektivě poslance Viškovského. Chápe, že poslanec Viškovský vnímá postavení Romů jako problematické a také že ho nelze vyřešit okamžitě. Současně odliší, že kromě zákona, který má umožnit řadu dílčích opatření, chce poslanec do budoucnosti plné přizpůsobení se Romů většině.

1 bod Odpověď C: Žák/žákyně chápe, že poslanec Viškovský vnímá postavení Romů jako problematické a také že ho nelze vyřešit okamžitě. Současně neodliší, že kromě zákona, který má umožnit řadu dílčích opatření, chce poslanec do budoucna plné přizpůsobení se Romů většině.

0 bodů Odpověď A: Žák/žákyně nerozpoznal/a, že poslanec Viškovský vidí postavení Romů jako problematické, ani nechápe význam navrhovaných opatření.

Otázka č. 2 (1 bod)

1 bod Odpověď C: Žák/žákyně rozumí tomu, že pramen je psán z perspektivy poslance Viškovského, který patřil k většinové části obyvatel Československa. Tato dobová perspektiva může být pro historiky a historičky užitečná, aby například porozuměli, jak někteří lidé a současně i příslušníci politických elit v minulosti přemýšleli.

o bodů Odpověď A: Žák/žákyně se nesprávně domnívá, že pramen je pravdivým obrazem minulé skutečnosti.

o bodů Odpověď B: Žák/žákyně se nesprávně domnívá, že pramen je pravdivým obrazem minulosti a současně že obsahuje porovnání s životem většiny.

o bodů Odpověď D: Žák/žákyně se nesprávně domnívá, že pramen reprezentuje perspektivu většiny, pro což chybí v úryvku opora.

Otázka č. 3 (1 bod)

1 bod Odpověď A: Žák/žákyně rozumí tomu, že poslanec Viškovský si od zákona sliboval například lepší budoucnost romských dětí, a naopak poslanec Nečas se domnívá, že daný zákon ke zlepšení života Romů nijak nepřispěje.

o bodů Odpověď B: Žák/žákyně se nesprávně domnívá, že poslanec Nečas vnímá zákon jako potřebný.

o bodů Odpověď C: Žák/žákyně se nesprávně domnívá, že oba poslanci mají na potřebnost zákona téměř shodný názor.

Otázka č. 4 (1 bod)

1 bod Odpověď D: Žák/žákyně rozumí tomu, že Nečas vnímá způsob života a postavení Romů jako sociokulturní problém, který je možné řešit.

o bodů Odpověď A: Žák/žákyně mylně učinil/a svůj názor obecně platným.

o bodů Odpověď B: Žák/žákyně mylně s ČSDSD ztotožnil/a rasové předsudky například proto, že tato strana měla v názvu „dělnická“, stejně jako například Národně socialistická německá dělnická strana (němečtí nacisté) či dnešní Dělnická strana sociální spravedlnosti.

o bodů Odpověď C: Žák/žákyně se mylně ztotožnil/a s předsudky vůči politikům.

Otázka č. 5 (1 bod)

1 bod Odpověď B: Žák/žákyně rozumí tomu, jak je možné daný pramen využít pro porozumění dobové situaci.

o bodů Odpovědi A, C, D: Žák/žákyně neporozuměl/a sdělení textu.

Otázka č. 6 (2 body)

2 body Odpověď C: Žák/žákyně zcela rozumí perspektivě poslankyně Kirpalové. Chápe, že poslankyně vnímá návrh zákona jako nepotřebný, ale ne proto, že by nějaký zákon zaměřený na protizákonné jednání Romů, respektive všech menšin již existoval. Současně rozumí tomu, že takový zákon podle poslankyně vzniknout nesmí, protože stávající zákony jsou dostačující a zákony namířené proti skupinám obyvatel vymezeným například jazykem či rasou by byly protiústavní.

1 bod Odpověď B: Žák/žákyně chápe, že poslankyně Kirpalová vnímá návrh zákona jako nepotřebný, ale ne proto, že by nějaký zákon zaměřený na protizákonné jednání Romů již existoval. Žák/žákyně však správně nezváží hlavní argument poslankyně, a sice, že speciální zákon vzniknout nesmí, protože stávající zákony jsou dostačující a zákony namířené proti skupinám obyvatel vymezeným například jazykem či rasou by byly protiústavní.

0 bodů Odpověď A: Žák/žákyně se mylně domnívá, že poslankyně Kirpalová vnímá schválení zákona zaměřeného na protizákonné jednání Romů jako potřebné.

Otázka č. 7 (2 body)

2 body Žák/žákyně vysvětlí, že poslankyni Kirpalovou mohly ovlivnit alespoň dvě z následujících okolností: příslušnost k německé menšině; členství v sociální demokracii; příslušnost k právě opoziční straně; ženské pohlaví, od něž byla očekávána hlubší citovost.

1 bod Žák/žákyně vysvětlí pouze jednu z výše uvedených okolností, nebo jich uvede víc, ale jasně je nevysvětlí.

0 bodů Žák/žákyně uvede nevěrohodná vysvětlení, nebo neodpoví vůbec.

Otázka č. 8 (1 bod)

1 bod Odpověď D: Žák/žákyně rozumí tomu, že senátor Lukeš se snaží odlišit sociálně integrační aspekty od diskriminace Romů jako celku z důvodu jejich rasové příslušnosti. Současně chápe záměr autora podmínit kočování zvláštním povolením a zřizovat pracovní kolonie, jež by změnily způsob života Romů.

0 bodů Odpověď A: Žák/žákyně porozuměl/a záměru zákona kočování regulovat pomocí povolení, avšak nepostihl/a, že zákon chce zavádět pracovní kolonie pro Romy. Taktéž nereflektoval/a snahu senátora odlišit Romy „usedlé“ a „potulné“.

o bodů Odpověď B: Žák/žákyně porozuměl/a záměru zákona (nejen) neusedlé Romy převychovávat v pracovních koloniích, avšak nepostihl/a, že zákon chce kočování regulovat pomocí povolení. Taktéž nereflektoval/a snahu senátora odlišit Romy „usedlé“ a „potulné“.

o bodů: Odpověď C: Žák/žákyně porozuměl/a snaze senátora Lukeše dělit Romy na usedlé a potulné, avšak nepostihl/a, že zákon chce zavádět pracovní kolonie pro Romy a podmínit kočování zvláštním povolením.

Otázka č. 9 (1 bod)

1 bod Odpověď A: Žák/žákyně rozumí tomu, že poslanci opoziční radikálně pravicové nacionální strany, za něž mluvil poslanec Matzner, volali po vysídlení Romů. Současně chápe, že tvrzení poslance Matznera nelze ověřit.

o bodů Odpověď B, C, D: Žák/žákyně nezohlednil/a fakt, že tvrzení poslance Matznera, jimiž argumentuje pro přijetí zákona, nelze bez práce s dalšími zdroji ověřit.

Otázka č. 10 (2 body)

2 body Odpověď D: Žák/žákyně porozuměl, že podporovatelé i odpůrci zákona vnímali, že soužití s osobami považovanými za cikány je problematické a veřejnost jej jako takové vnímá. Neshodovali se v tom, jak toto soužití napravit.

o bodů Odpověď A, B, C: Žák/žákyně svým výběrem dokládá, že neporozuměl dobovému nahlížení soužití s osobami považovanými za cikány. Zvolil sice jednu ze tří správných možností, jak vnímali politici návrh zákona, avšak nespojil si, že pro ně všechny bylo soužití vnímáno jako problematické a situaci potřebovali řešit, byť se neshodli na jeho způsobech.

Otázka č. 11 (2 body)

2 body Žák/žákyně pomocí argumentů uvede rozdíly mezi první republikou a současností (dobový kontext a dobové aktéry neposuzuje na základě dnešních etických standardů). Zároveň pomocí argumentů popíše kontinuitu obou období prostřednictvím a) trvajících kolektivní identity a odpovědnosti obyvatel českých zemí (například užitím obrátů naše republika; náš stát; naši předci), b) státoprávní kontinuity ČSR a ČR, či c) obecné morální povinnosti na činy předků reagovat, ne si je jen připomínat.

Příklad odpovědi za 2 body:

Protože mezi tehdejší ČSR (1927) a současnou ČR jsou sice rozdíly, byla to jiná doba a jiní voliči i politici, ale na druhou stranu můžeme mít současně odpovědnost za činy „našich předků“, „našeho státu“ – ČR totiž navazuje na ČSR například tím, že ji považujeme za předchůdce, nebo některé zákony, vlajka.

1 bod Argumenty žáka/žákyně jsou z části ahistoricky moralizující, vycházející ze současných etických standardů, a nikoliv ze studovaných dokumentů. Současně z nich není zcela zřejmé porozumění kontinuitám uvedeným výše.

0 bodů Odpověď žáka/žákyně chybí, nebo obsahuje jen osobní názor.

Celkem lze získat 16 bodů.

F) Kritéria hodnocení lze škálovat na nerozvinutou (0 bodů), rozvíjející se (1 bod) a pokročilou (2 body) míru rozvoje historického myšlení.

Příloha E

Příklad kontrolního nezávislého hodnocení
otevřených otázek, Gymnázium Duhovka, červen 2022

■ - úplná shoda hodnotitelů

■ - nízká shoda hodnotitelů

Číslo otázky	7	7	7	10	10	10	11	11	11
Hodnotitel	Kaška	Sedlák	Sokol	Kaška	Sedlák	Sokol	Kaška	Sedlák	Sokol
Studující 1	1	1	1	1	1	0	0	0	0
Studující 2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Studující 3	1	1	2	1	3	1	1	2	1
Studující 4	1	1	2	1	2	1	1	1	2
Studující 5	2	2	2	2	1	2	1	2	1
Studující 6	0	0	0	1	1	0	1	1	1
Studující 7	2	2	2	1	2	2	2	2	2
Studující 8	0	1	2	1	0	1	1	1	1
Studující 9	0	0	0	1	0	2	0	2	1
Studující 10	0	0	1	1	3	1	1	1	1
Studující 11	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Studující 12	0	0	0	0	1	1	0	0	0
Studující 13	0	1	0	0	0	0	2	0	1
Studující 14	0	0	2	0	0	0	0	0	1
Studující 15	0	0	0	1	1	2	1	1	1
Studující 16	0	1	1	1	1	1	2	1	1
Studující 17	2	2	2	3	1	2	0	0	1
Studující 18	1	1	1	1	1	1	2	2	2

RECENZE A ZPRÁVY

Stefan ZWICKER, „Národní mučedníci“: Albert Leo Schlageter a Julius Fučík: Hrdinský kult, propaganda a kultura vzpomínání

Praha, Academia 2023, 408 stran, ISBN 978-80-200-3221-8

Publikace německého historika Stefana Zwickera není mezi tituly odborné literatury úplnou novinkou. Původně vyšla kniha v německém jazyce totiž již roku 2006,¹ ale teprve v roce 2023 vydalo nakladatelství Academia aktualizovanou verzi knihy v českém překladu. Zwicker v této rozsáhlé prosopografické studii předkládá čtenáři životy dvou „národních mučedníků“, současně srovnává podobnosti a rozdíly jejich osudů na pozadí vytváření hrdinského kultu a jeho proměn v různých zemích a v rozdílných dobách. Objekty autorova zájmu se stali německý bojovník tzv. freikorpsu (německých dobrovolnických vojenských jednotek) Albert Leo Schlageter (1894–1923), jehož životem se Zwicker zabývá dlouhodobě, a Julius Fučík (1903–1943), popravený český komunistický novinář a člen protinacistického odboje.

Hlavním cílem autora ale nebylo podat vyčerpávající životopisné informace o těchto mužích, a proto také publikace rozhodně není jen biografií dvou osobností s podobným osudem. Nabízí rovněž důležitý přesah do politiky paměti, týkající se náhledu do fungování propagandy totalitních režimů a současně recepce jejich „druhých životů“ na pozadí různých historických událostí. Autor se v úvahách dostává ještě mnohem dál, a to především k otázce výběru, pojetí a vnímání hrdinského kultu a konstrukce tzv. „národních mučedníků“.

1) Původně jde o disertační práci autora, kterou obhájil už roku 2004 v Mohuči a téma pak nadále rozpracovával do hlubší a rozsáhlejší syntézy. Stefan ZWICKER, „*Nationale Märtyrer*“: *Albert Leo Schlageter und Julius Fučík. Heldenkult, Propaganda und Erinnerungskultur*, Paderborn 2006.

Oba životopisy tak slouží spíše jako kontext k dekonstrukci jejich propagandistického vnímání. Zwickerovi jde jak o vytvoření nezaujatých biografí osvobozených od mýtů a legend, které jsou od minulého století (zejména vlivem propagandy) s těmito osobnostmi nedílně spjaty, tak s odstupem času zhodnotit právě tvorbu těchto kultů a jejich odraz v kolektivní paměti. Předložené portréty obou mužů lze také označit za praktickou syntézu informací, důležitou pro následnou komparaci. Přesto však autor díky podrobnému kritickému zkoumání a pečlivému oddělování faktů od fikce, která vznikla ve 20. století, odhaluje zajímavá zjištění – například zpochybňuje Schlageterův vstup do NSDAP nebo odpovídá na otázku, jak se z člena freikorpsu vlastně stal onen „první voják třetí říše“.

Lze vůbec životy těchto dvou mužů funkčně srovnávat? Vždyť zatímco Fučíkova hvězda začíná zářit až po roce 1948, Leo Schlageter se stává hrdinou už krátce po své smrti na začátku dvacátých let 20. století. Jeho kult naopak upadá s koncem druhé světové války. Osobnost Julia Fučíka si navíc od začátku přisvojoval komunistický režim, kdežto Schlageterův odkaz se během první poloviny 20. století snažily využít různorodé skupiny, od nacistů a příslušníků extrémní pravice přes katolické kruhy až po nepřilíš úspěšný pokus některých členů KPD (Komunistické strany Německa). Od klíčového roku 1933 se pak Schlageter stává už „výhradně“ nacistickým hrdinou, zatímco Fučík byl právě nacisty popraven.

Zwicker však ve své knize záhy ukazuje, že tyto rozdíly pro jeho výzkum nejsou tak zásadní. Ač osobní životy obou mužů byly značně odlišné, autor nachází i styčné body. Oba pracovali jako novináři, zemřeli mladí, násilným způsobem, a posmrtně se stali národními hrdiny. Společnou mají i skutečnost, že zatčení byli do jisté míry kvůli své vlastní neopatrnosti. Mnohem zásadnější je však sdělení, které se skrývá v podtitulu knihy – *Hrdinský kult, propaganda a kultura vzpomínání*. Jedná se totiž především o ukázkou konstrukce heroického kultu pro propagandistické účely, jenž je u obou aktérů budován na základě podobného vzorce.

V kapitole *Jak se z mrtvého stane mučedník?* se Zwicker zamýšlí nad vznikem a konstrukcí národních mučedníků a všímá si zajímavého jevu – totiž že jsou často inspirováni křesťanskými vzorci. Stejně jako v křesťanství byly pro světce důležité relikvie, totéž můžeme nalézt i u moderních mučedníků (například Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce*), rovněž pak místa spojená s hrdinovým životem (hrob, místo úmrtí, narození apod.). Nezřídka životní cesta hrdinů také

nápadně připomínala životní mezníky Ježíše Krista – výjimečné činy a poslání, odvaha zemřít za své ideály nebo motiv zrady (například ve Fučíkově případě byla role domnělého „Jidáše“ přiřknuta Jaroslavu Klecanovi a v rámci pozdějšího vykonstruovaného soudního procesu také Bedřichu Reicinovi, jeho někdejšímu příteli) a mučednická smrt. V rámci budování takového mýtu, dokonalého obrazu mučedníka, pak často musela jít nehodící se historická skutečnost stranou. Tehdejší historiografie si proto zvykla vynechávat informace a prameny, které nevrhaly na „mučedníky“ dobré světlo a nehodily se do jejich hagiografií.

Autor se na stránkách knihy zamýšlí také nad významy a pojetím pojmů „mučedník“, „hrdina“ či „mýtus“, „kult“ nebo „druhý život“. Seznamuje čtenáře s procesem apoteózy, klasifikací národních mučedníků a dalšími historicko-sociologickými konstrukty.² Předkládá fakt, že existence mučedníků a hrdinských kultů je přirozená pro všechna historická období, společnost a kulturu obecně – náboženství, středověkou rytířskou kulturu, starověkou mytologii, ale právě i pro totalitní režimy. Zwicker se sice primárně soustředí na Schlagetera a Fučíka, ale současně ukazuje, že podobné styčné body můžeme najít i v jiných obdobích a ve zcela odlišných historických souvislostech – zmiňuje například Johanku z Arku, Jana Palacha, Jana Husa, Karla Havlíčka Borovského, Zoju Kosmodějanskou aj.

V podkapitole nazvané *Uctívání hrdinů v kontextu výzkumu „míst paměti“ a „kultury vzpomínání“* se autor zaměřuje na šíření kultu, kterému mnohdy (nejen v těchto dvou případech) napomáhají zvučná jména veřejně známých osobností, často umělců (například o Fučíkův život se v době svých literárních začátků zajímali i Milan Kundera nebo Pavel Kohout), kteří se značnou měrou podílejí na heroizaci a idealizaci jejich zobrazování. Jako příklad Zwicker také uvádí Švabinského portrét Julia Fučíka (byť dle jeho názoru idealizaci své osoby Fučík částečně napomohl sám díky vlastním textům a tuto štafetu pak převzala jeho manželka Gusta, jež se stala jakousi ochránkyní a šířitelkou odkazu svého muže). Autor dále ukazuje, že stylizované portréty a výjevy v tomto případě plní funkci podobnou náboženským ikonám – součástí knihy je proto i obrazová příloha, v níž lze některé z takových fotografií či obrazů nalézt a porovnat. Rovněž ale dodává, že idealizace vzhledu není v žádném případě pouze

2) Důležitá je podle Zwickera „zakotvenost hrdiny v lidu“, stejně tak jako jeho výjimečnost, díky níž „z národa současně vyčnívá“. Stefan ZWICKER, *„Národní mučedníci“: Albert Leo Schlageter a Julius Fučík: Hrdinský kult, propaganda a kultura vzpomínání*, Praha 2023, s. 276.

součástí propagandy totalitních režimů (jako příklad uvádí zobrazování Jana Husa, které často také neodpovídá skutečnosti, ale jakési obecné představě asketického světce). Národní hrdinové byli ale lidem neustále připomínáni i v každodenním životě prostřednictvím názvů ulic či nejružnějších organizací a institucí (například škol), jež nesly jejich jména, či formou krátkých úderných hesel (Fučíkův apel „*Lidé, bděte!*“ nebo Schlageterův údajný výrok „*Pozdravujte mé Německo!*“), na čemž také dále dokazuje důležitost odrazu těchto mýtů v kultuře i význam „národních hrdinů“ pro mládež.

V závěru knihy autor nastoluje další důležitou otázku – jak vlastně tyto osobnosti máme hodnotit dnes? Neřídí se kriticky jen na zneužití jejich osudů v období dvou totalitních režimů, ale i na diametrální proměnu jejich vnímání bezprostředně po pádu nacistického a komunistického „panství“. Zmiňuje například fakt, že v případě Julia Fučíka se po roce 1989 ve spojení s jeho jménem nejčastěji objevuje dehonestace a despekt,³ spojené například s odstraňováním soch a dalších připomínek jeho osoby ve veřejném prostoru. O Schlagetera se dnes v Německu zajímají už jen příslušníci německých krajně pravicových hnutí. Dnešní pohled na oba tyto muže je stále přinejmenším kontroverzní, pro mnoho lidí však v současnosti spíše převažuje pocit apatie, lhostejnost či zapomnění. Sám autor je ale současně toho názoru, že „*historický odstup diskuzím rozhodně prospěl*“ (s. 315)

Zwicker ve své práci dokázal čtivě a přirozeně propojit historické bádání s poznatky kulturními, politickými, antropologickými a sociologickými. Čerpal jak z německých, tak českých pramenů, ego-dokumentů, titulů odborné literatury (mezi nimiž se objevují také knihy českých historiků) i z dobových propagandistických materiálů a dokázal od sebe odlišit fakta od silného nánosu idealizace a účelových polopравd. Zwickerova publikace tak tvoří nejen ucelenou syntézu předkládající shrnující životopisy obou aktérů, ale současně má i další (dle mého názoru ještě zásadnější) přínos k diskuzi o tématu druhých životů historických osobností a kolektivní paměti. Potvrzuje, že touha a potřeba hrdinských kultů a mučedníků osciluje ve společnosti napříč historií a není pouze otázkou mytologie či náboženství, ale bývá i součástí le-

3) Zwicker hovoří o tom, že každý z těchto „národních hrdinů“ má také svůj „poločas rozpadu“ a že u Fučíka byla po roce 1989 dokonce „zpochybněna oprávněnost jeho uctívání“. Tamtéž, s. 312 a s. 256.

gitimizace politických režimů. Zásadní však je vždy uvědomění, jakým cílům tyto „pomníky“ slouží a fakt, že se jejich význam a důležitost v historii může měnit.

PhDr. Kristýna Tietz Bernardová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty

Univerzity Karlovy

(studentka doktorského programu)

bernardovakristyna@seznam.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.4

Martin GROMAN, Kriegel: Voják a lékař komunismu

Praha, Nakladatelství Paseka – Ústav pro studium totalitních režimů 2023,
576 stran, ISBN-80-7637-379-2, ISBN-80-7516-023-2

„Podivně odešel básník Holan / na státní útraty pochován / a jejich ústy chválen / V dobách kdy bez pocty je spálen / František Kriegel a navíc – ach – / šakaly z hrobu vyhrabán / na Olšanech Jan Palach,“¹ připomínal ve svých *Magorových labutích písních* posmrtný osud levicového politika, interbrigadisty, lékaře a protagonisty pražského jara básník Ivan Martin Jirous. I několik desítek let po smrti přitom Krieglovo jméno dokáže vzbudit vášnivé rozepře. V roce 2014 se kupříkladu vedl na radnici Prahy 2 ostrý spor o udělení čestného občanství právě Františku Krieglovi (1908–1979). Tehdejší starostka městské části Jana Černochová (ODS) tento návrh odmítala se zdůvodněním politikova podílu na budování komunistické diktatury, včetně organizování Lidových milic v únoru 1948. Naproti tomu navrhovatel tohoto usnesení, radní Michal Uhl (Strana zelených) chápal Kriegla jako jednoznačného hrdinu, který se v srpnu osmašedesátého roku statečně vzepřel nátlaku moci. Zamítavý postoj pravicového zastupitelstva tehdy popsal jako „přepisování dějin“.² V nedávné době vyšel

1) Ivan Martin JIROUS, *Magorovy labutí písně*, Praha 2006, s. 80.

2) Viz Michal UHL, *Proč nemůže být František Kriegel čestným občanem Prahy 2?*, Deník Referendum, [online], 7. 8. 2014 [citováno dne: 1. 10. 2023]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/18519-proc-nemuze-byt-frantisek-kriegel-cestnym-obcanem-prahy-2>.

o Krieglovi historický román Ivana Fíly *Muž, který stál v cestě*,³ podle něhož byl natočen i celovečerní film.

Krieglovo jméno přitom bývá nejčastěji asociováno s jeho odmítnutím podpisu tzv. moskevských protokolů v kritických dnech po zahájení srpnové invaze vojsky zemí Varšavské smlouvy. Také v Gromanově biografii je nejvíce místa ponecháno líčení Krieglova angažmá v reformním procesu konce šedesátých let, jeho postoji k okupaci a následujícím letům pronásledování a šikanování ze strany státních orgánů. Život svého protagonisty i motivy jeho jednání se však autor pokouší pochopit vcelku, a vylíčit tak i delší peripetie jednoho nezvykle dobrodružného a dramatického života. Jeho práci lze vyzvednout díky spojení odpovědného přístupu k historickým pramenům a práci s nimi, spolu s poutavou, čtivou a přehlednou formou zpracování jednoho složitého osudu. Groman se přitom dostal i k pramenům osobní povahy a obzvlášť plasticky líčí především poslední léta politikova života. Jen výjimečně se přitom dopouští zjednodušujících „žurnalistických“ zkratk a spojení (mezi ně patří například srovnávání meziválečné Pětky a Národní fronty, jinde například používá pojem *zcizení* jako výraz pro odcizení, přestože v občanském právu má zcela jiný význam).

Ačkoliv se vedou v posledních letech seriózní i spíše povrchní polemiky o charakteru státního socialismu (někdy trochu schematicky interpretované jako spory mezi „totalitarismem“ a „revizionismem“), či se pomalu otevírá diskuze o možnostech i limitech psaní politických biografii, Groman deklarativně zastává „antiteoretický“ přístup, kdy se širší konceptualizaci Krieglova životopisu v těchto sporech vyhýbá. Ve svém hlavním protagonistovi vidí mnohovrstevnatou osobnost, jehož příběh protkává celá řada témat a námětů ze života politické levice ve 20. století (osudy interbrigadistů ze španělské občanské války, vztahy mezi komunismem a antisemitismem, hledání nových modelů demokratického socialismu po selhání sovětského experimentu). U některých z nich se autor pozdržel déle, jinde jim naopak mohl věnovat větší pozornost. Snaží se ze svého hlavního cíle (tedy vylíčení Krieglova života s důrazem na jeho pozdní politické angažmá) příliš neodbočovat, někdy možná ku škodě v nevyřčení některých otázek. Hlouběji by mohlo být zpracováno například téma Krieglova potýkání s antisemitismem. Protagonista knihy pocházel z židovské rodiny z Haliče, a ačkoliv se s židovským (ani jiným) náboženstvím

3) Ivan FÍLA, *Muž, který stál v cestě*, Praha 2018.

neztotožňoval, už od dětství narážel na hradby předsudků. Ty se s ním táhly i v období antisemitismem podbarvených procesů padesátých let až do doby normalizace, kdy je viněn z podpory sionismu. Právě téma vlivu židovských kořenů na Kriegelovu osobnost mohlo být Gromanem zpracováno důkladněji. Formativním zážitkem pak bylo pro hrdinu knihy působení v interbrigádách během španělské občanské války, kde na válečném poli naplno využil své lékařské vzdělání. Autor popisuje na příkladu jednání svého protagonisty projevy jisté svéhlavosti a neústupnosti, i jeho vztahy s ostatními interbrigadisty. Je přitom s podivem, že se muž židovského původu a se „španěláckou“ minulostí jako Kriegel nestal v padesátých letech obětí politických procesů. Plné vysvětlení Kriegelovy pozice v období stranických čistek zůstane zřejmě neobjasněno. Autor spatřuje možné vysvětlení v zákulisním vlivu Antonína Novotného, který s Krieglem úzce spolupracoval v rámci stranické organizace pražského kraje.

František Kriegel je pro Gromana prototypem idealisticky orientovaného politika, jehož hlavní snahou bylo vytváření spravedlivé společnosti, založené na rovnostářských ideálech. Během života pak podle něj prožil řadu zkoušek, kdy jeho představy procházely otřesy, či pochybnostmi (zmíněn je dosud nepřilíší známý Krieglův pobyt na Kubě v šedesátých letech, kdy se pokoušel o modernizaci zdravotnictví a vůči Castrovu režimu nakonec zaujal kritický postoj). Zároveň je ovšem Gromanův přístup prostý blahosklonnosti, s níž se psávalo o generaci, nazývané poněkud ironicky „osmašedesátníky“, jejich „prozření“ apod. Biografie není ani pokusem o vystavění Kriegelova „pomníku“. Autor například poukazuje na některé rysy jeho neústupné a konfliktní povahy, které nevyvolávají mnoho sympatií. Nevyhýbá se ani líčení Kriegelovy role v únorových dnech roku 1948. Tehdy spolu s dalším „španělákem“, pozdějším ministrem vnitra Josefem Pavlem organizoval vyzbrojování Lidových milic i dodávky zbraní do pražského centra.

Nejobšírnější pozornost věnuje autor pochopitelně Kriegelově činnosti v rámci reformní skupiny uvnitř Komunistické strany Československa (dále jen KSČ). Podle něj stál jednoznačně na pozicích progresivního stranického křídla a ze strany sovětského vedení byla jeho činnost v interních jednáních a dokumentech opakovaně kritizována. Politik měl podle Gromana blízko k reformním literárním kruhům, zajímaly jej otázky vztahu mladé generace k státně socialistickému zřízení. Stejně tak usiloval o posílení významu a kontrolních funkcí zákonodárné moci. Na druhou stranu si byl vědom limitů

reformního procesu, odmítal obnovu sociální demokracie, nebo vytváření politické opozice v podobě Klubu angažovaných nestraníků (KAN), nebo aktivity Klubu 231, sdružujícího někdejší vězně z politických procesů předcházející dekády.

Pozoruhodná je i Gromanova interpretace Krieglova gesta ze srpna osmašedesátého roku, které má u něj komplikovanější vysvětlení než jen jako pouhý příklad heroického činu. Jedním z jeho vysvětlení (které však není snižováním politikovy osobní statečnosti) je skutečnost, že na rozdíl od Dubčeka, Černíka a jiných stranických vůdců nemohl počítat s pokračováním své politické kariéry, jejíž konec mohl už bezprostředně po okupaci předvídat. Autor se ovšem přiklání k jinému typu výkladu. Významné je pro něj Krieglovo legalistické zdůvodnění odmítnutí podpisu tzv. moskevského protokolu. Unesené členstvo předsednictva Ústředního výboru KSČ podle něj nemělo právo ratifikovat dokument bez souhlasu vlády a parlamentu. Groman se tak přiklání k perspektivě, vyjádřené již dříve publicistou Emanuele Mandlerem. Podle ní nebylo politikovo jednání pouze vyjádřením jeho morálního rozhodnutí, nýbrž důsledného státoprávního postoje. Ten však znamenal zároveň vážný rozchod s dosavadní stranickou praxí.

Autor podrobně líčí poslední roky života svého hrdiny, poznamenané vyložením ze strany, permanentním sledováním Státní bezpečností a šikanou, která vyústila i ve fyzické napadení jeho manželky Rivy. V sedmdesátých letech si podle něj Kriegel zachoval své socialistické přesvědčení, své naděje však upínal především k západním eurokomunistickým stranám. Po podpisu Charty 77 poznával i prostředí kolem tzv. undergroundu a docházel k vnitřní sebereflexi své někdejší politické činnosti. Netušil přitom, že jeho nejbližší okolí je protkáno agenty Státní bezpečnosti, kteří na něj a jeho manželku pilně a pravidelně donášeli. Groman podrobně popisuje případ jednoho z nejbližších Krieglových přátel – historika Václava Hyndráka. Ten poskytoval Státní bezpečnosti informace o Krieglovi z první ruky, jeho činnost pak byla odhalena až v polistopadovém období, ale ještě za života Rivy Krieglové. Politikův pohřeb v prosinci 1979 provázely obstrukce ze strany vládních orgánů, obávajících se jeho manifestačního rázu.

Martin Groman v závěru hodnotí Kriegla jako politického idealistu a romantika, píše o jeho donkichotství apod. Přistupuje tak ke svému protagonistovi z jisté soudcovské perspektivy, ačkoliv mu v mnohém vyslovuje své sympatie. Krieglovu životu jako by největší smysl dávala poslední léta jeho

činnosti v disentu. Ačkoliv Gromanova biografie zatím jistě zůstává nejuplnějším a nejhodnověrnějším Krieglovým životopisem, témata osudů interbrigadistů v státně socialistických režimech, nebo postavení Židů v komunistických stranách ještě čekají na své zpracování.

Mgr. Vojtěch Čurda, Ph.D.

Pražská konzervatoř
vojtechcurda@seznam.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.5

Lenka KRÁTKÁ – Pavel MÜCKE (eds.), Za hranice služebně: pracovní cesty z Československa do zahraničí v letech 1945 až 1989

Praha, Karolinum 2022, 575 stran, ISBN 978-80-246-4998-6

Recenzovaná monografie zkoumá a představuje fenomén z oblasti dějin každodennosti: pracovní cesty z Československa do zahraničí v letech 1945–1989. Za touto prací stojí dvojice autorů z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, historici Lenka Krátká a Pavel Mücke. Kniha svým tematickým zaměřením navazuje na předešlé publikace obou autorů,¹ vycházející v rámci edice *Orální historie a soudobé dějiny*, které se ve velké míře věnují doposud nezpracovaným tématům z oblasti dějin každodennosti a využívají za tímto účelem četně orálně historické prameny. Dílčí kapitoly do knihy dodaly také historičky Šárka Rámišová, věnující se zahraničním cestám československých sportovkyň a sportovců, nebo Lucie Marková, dokumentující historii výjezdů České filharmonie.

Z obecně platného společenského konsenzu vyplývá, že dostat se za hranice socialistického Československa nebylo jednoduché. Navzdory restrikcím a omezeným možnostem cestování ale někteří občané mohli navštívit zahraničí díky plnění svých pracovních povinností. V mnohých případech

1) Pavel MÜCKE – Lenka KRÁTKÁ (eds.), *Turistická odysea: krajinou soudobých dějin cestování a cestovního ruchu v Československu v letech 1945 až 1989*, Praha 2018; Lenka KRÁTKÁ, *Domovský přístav Praha: Československá námořní plavba v letech 1948 až 1989*, Praha 2016; Lenka KRÁTKÁ (ed.), *Všechno bylo nové: česká ekonomika po roce 1989 – několik pohledů na transformační proces očima dobových protagonistů*, Praha 2023.

navštěvovali země i zcela mimo východní blok. Recenzovaná kniha nejenže důsledně analyzuje systémová opatření a předpisy, které tyto cesty rámovaly, ale následně také prezentuje osobní zkušenosti lidí vyslaných za prací. Autoři se v úvodu zabývají dobovými právními předpisy, přičemž možná poněkud překvapivě nevěnují velký prostor tématu výjezdních doložek. Velmi podrobně jsou například popsány předpisy upravující výši finančních prostředků (tzv. diet) přidělovaných vyjíždějícím pracovníkům. Lze konstatovat, že úvodní kapitola předkládá čtenáři obecný rámec, do kterého jsou následně zasazeny další kapitoly této historické mozaiky.

Editoři se zaměřují na širokou škálu povolání, od techniků a lékařů až po umělce a sportovce, přičemž rozebírají specifika ovlivňující jejich výjezdy do zahraničí i samotné zahraniční působení. Zatímco některá povolání nabízela rozmanité možnosti cestování i do západního světa (letušky, piloti, lékaři, strojní či stavební inženýři), například vojáci byli z logických důvodů vysíláni téměř výhradně do spřátelených zemí.

Kniha představuje rozdíly mezi cestováním soukromého charakteru a mezi služebními cestami. Prezentuje totiž skutečnost, kdy podniky mohly své zaměstnance vyslat téměř do jakékoliv země, pokud obhájily ekonomický či jiný přínos výjezdu. Jednou z výjimek bylo například Španělsko, v jehož čele stál v té době Francisco Franco. V této souvislosti autoři představují nejrozličnější strategie chování zaměstnanců, kteří byli vysláni na služební cestu. Jednou z nich byla snaha pracovníků ušetřit na dietách. Někteří zaměstnanci využívali cesty k nákupu nedostatkového zboží, zatímco jiní, jako například sportovci, byli pod přísným režimem, který jim takové aktivity neumožňoval, a navíc by se přímo podepsal na jejich fyzické kondici a připravenosti k závodům. Svůj prostor dostalo na stránkách recenzované knihy také téma rodinného života ve vztahu ke služebním cestám do zahraničí. Zatímco u diplomatů bylo cestování s rodinami samozřejmostí, členové souboru České filharmonie takové štěstí neměly. Při již tak vysokém počtu hudebníků bylo z logistických důvodů proto vyloučeno, aby cestovali ještě se svými nejbližšími.

Autoři představují také otázku emigrace. Ta byla přirozeným rizikem/příležitostí, a proto režim zavedl různá opatření, aby jí předcházel. Mezi taková opatření patřilo v první řadě oddělení od rodiny, ve druhé řadě pak povinnost úschovy osobních dokladů u Veřejné bezpečnosti. K emigracím docházelo jen výjimečně. V této souvislosti stojí za pozornost vzpomínky narátorů. Čtenář by si totiž mohl pomyslet, že pracovníci vysíláni do zahraničí byli režimem

dobře prověřeni, popřípadě se jednalo o loajální komunisty. Prakticky všichni pamětníci v dané monografii však tuto interpretační rovinu odmítají a tvrdí, že zásadní podmínkou pro umožnění jejich výjezdu z Československa byla míra odbornosti.

Ačkoliv je zřejmé, že se autoři nemohli věnovat všem profesím, považuje autor recenze za podstatné upozornit na skutečnost, že zatímco zaměstnancům námořních a leteckých společností je na stránkách této monografie věnován velký prostor, chybí zde například detailnější přehled o zaměstnancích železnice nebo nákladní dopravy. Důvodem je bezpochyby dlouhodobé zaměření spoluautorky knihy Lenky Krátké právě na téma československých aerolinek nebo námořní plavby.

Monografie kombinuje orálně historické rozhovory a jejich interpretace s archivním výzkumem a nabízí tak ucelený pohled na tuto méně známou stránku života v socialistickém Československu. Kniha svým čtenářům přibližuje také další příbuzná témata jako například organizaci zahraničních podniků a ekonomických struktur, které měly velký vliv na služební výjezdy, okrajově se věnuje také výjezdům na události jako byly světové výstavy EXPO. Publikace obsahuje rovněž přílohy v podobě fotografií a dalších doprovodných materiálů, které jsou jejím příhodným a názorným doplňkem.

Kniha je vhodným materiálem ke studiu dějin každodennosti v socialistickém Československu a je adekvátní také pro laickou veřejnost, pro kterou může působit jako atraktivní titul. Dokumentuje totiž historické období, které má stále významná část populace v živé paměti a představuje originální téma, kdy do kontrastu k uzavřeným hranicím staví specifickou oblast služebních výjezdů.

PhDr. Filip Jiroušek

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty

Univerzity Karlovy

(student doktorského programu)

filip.jirousek@seznam.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.6

**Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA – František ZÁRUBA
a kol., *Dvory a rezidence v proměnách času***

Praha, Nakladatelství Academia, Historický ústav Akademie věd
České republiky, v. v. i. 2023, 441 stran, ISBN 978-80-200-3476-2,
ISBN 978-80-7286-416-4

Desáté výročí Výzkumného centra Dvory a rezidence (původně Dvory a rezidence ve středověku) působícího na Oddělení dějin středověku v Historickém ústavu Akademie věd ČR dalo vzniknout publikaci *Dvory a rezidence v proměnách času*. Tato kolektivní monografie prostřednictvím jedenácti studií, úvodu a doslovu mapuje dosavadní stav dvorského výzkumu, jeho možnosti i omezení. Jednotlivé studie jsou rozděleny do tří základních sekcí: *Prameny a metodika*, *Prostor a čas a Lidé a území*. Kromě trojice editorů – Dany Dvořákové-Malé, Jana Zelenky a Františka Záruby – svými texty přispěli i další přední čeští badatelé a badatelky.

Velmi vhodně koncipovaný úvod z pera Dany Dvořákové-Malé nesoucí název *Ke genezi dvorského bádání* (s. 7–13) uvede i neobeznámeného čtenáře do problematiky dvorského výzkumu, do jeho minulosti, současnosti i budoucnosti. Dvořáková-Malá stručně charakterizuje, co dvůr je (ve zkratce klíčová instituce monarchického zřízení) a zdůrazňuje intenci celé publikace.

Po úvodu se dostáváme k první ze tří hlavních sekcí knihy. *Prameny a metodika* otevírá příspěvek Jana Zelenky nesoucí název *Raný středověk a dvorské bádání v evropských souvislostech* (s. 17–35). Studie začíná citátem z díla *O lehkováznosti dvořanů* klerika Waltera Mapa, jenž přirovnává dvůr k peklu a upozorňuje na neustávající ctižádost dvořanů, která nemá nikdy konce a nevede k ničemu dobrému. Zelenka dále připomíná, že dvůr byl klíčovou institucí hluboko do moderní doby, popisuje základní dvorské úřady a věnuje se též vzniku a vývoji dvora, a to jak v evropských, tak domácích souvislostech. Studii uzavírá polemikou nad výsledky a výhledy bádání.

Jakub Razim se ve studii *O povaze a výzkumu úřadů panovnického dvora* (s. 36–57) zabýval především historií a současným stavem bádání o tomto tématu. Kromě Františka Palackého zmínil Václava Vladivoje Tomka, jenž dvůr rozdělil na užší a širší, kteréžto dělení je relevantní dodnes. Dále upozornil na fakt, že po roce 1948 na dlouhou dobu dvorské bádání prakticky vymizelo. V samotném závěru pak předestřel možnost vytvořit seznamy úřednictva, které by byly dovedeny až do novověku a komplexně analyzovány.

Dana Dvořáčková-Malá upozornila ve studii nazvané *Narativní prameny středověku a dvorské bádání* (s. 58–77) mimo jiné na fakt, že bádání může těžit i z pramenů literárních, které nejsou jen pouhou fantazií, jak chápeme krásnou literaturu my. Naopak odrážejí středověký svět a jeho myšlenky. Ostatně středověká literární teorie pracovala s principem, že literatura vypravuje o věcech, „*teré se staly nebo se mohly stát*“¹; tudíž ji můžeme s jistou mírou opatrnosti pro výzkum využít. Dvořáčková-Malá dále akcentovala potřebu studia německy psaných literárních pramenů, které vznikaly na přemyslovském dvoře, ale nebyla jim až do 21. století věnována dostatečná pozornost.

První sekci monografie uzavírá studie *Účetní prameny a dvorský výzkum Petra Kozáka*. (s. 78–103) Velkou potíží účetních pramenů je jejich žalostné dochování – jednalo se totiž o pomocnou agendu, která velice brzy ztrácela význam a nebyla vědomě uchovávána. Až do roku 1471 a nástupu Vladislava Jagellonského na trůn máme k dispozici jen tzv. zlomek účtů mistra královské kuchyně z doby Karla IV. Jiné dvorské účty se nedochovaly, je však možné využít účty městské, které mohou obsahovat informace o dvorech.

Sekci *Prostor a čas* tvoří také čtyři studie. Zdeněk Beran a Martin Šandera publikovali studii *Dvorský výzkum a 15. století* (s. 107–146). V samotném úvodu upozorňují na specifčnost dvorského výzkumu tohoto věku, který je charakteristický nestálostí, prudkými změnami, střídáním dynastií apod. A ačkoliv již vzniklo několik prací, které se dvorům 15. století věnují, nejedná se zatím ani zdaleka o uzavřené téma. Mnoho otázek čeká na svou odpověď, též je třeba edičně zpřístupnit další prameny.

Studie *Královské rezidence optikou architektury a umění* z pera Františka Záruby (s. 147–166) přibližuje relativně nové téma. Je však nutno dodat, že rezidence, především hrady, přitahovaly pozornost badatelů již od konce 18. století, nicméně tito badatelé si kladli za cíl popsat všechny hrady a tvrze bez rozdílu. Nerozlišovali mezi objekty královskými, šlechtickými a církevními. Architektuře se pak ve větší míře začali věnovat až Dobroslava a Václav Menclovi, na něž navázal Tomáš Durdík. V současnosti je kladen velký význam na studium podoby a výzdoby obytných a reprezentativních prostor daných rezidencí, mezi něž se kromě hradů řadí i paláce, dvory a domy.

1) Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968, s. 98.

Ze středověku se přesouváme na přelom 16. a 17. století ve studii Václava Bůžka titulované *Rudolf II. – jeho vláda, dvůr, mecenát a kulturní reprezentace ve šlechtických sídlech* (s. 167–208). Je všeobecně známo, že Rudolf II. přesídlil do Prahy, kam ho následoval i jeho dvůr. V průběhu Rudolfovy vlády pak rostl počet dvořanů, kterých bylo ve svém maximu přes tisíc.

V novověku zůstáváme i u dalšího příspěvku s titulem *Proměny ceremoniálu v raném novověku*, jehož autorem je Jiří Hrbek (s. 209–234). Jednotlivé slavnostní úkony (a jimi tvořený ceremoniál) vznikaly již ve středověku. Postupně se vyvíjely, ačkoliv jejich změna bývala obtížná. Svazující pravidla, která každý ceremoniál doprovázela, se současníci snažili i obházet, například pořádáním maškarních plesů, kde sociální žebříček skrývaly masky a převleky. S postupujícím osvícenstvím pak klesala role církve a náboženství v rámci ceremonií, důležitější se stávala armáda a akty s ní spojené (například vojenské přehlídky).

Poslední tematická část publikace nazvaná *Lidé a území* obsahuje tři studie. První příspěvek *Dvory a rezidence české středověké šlechty* je z pera Roberta Šimůnka (s. 237–278). Šlechtickou rezidencí mohl být hrad, hospodářský dvůr, ale také sídlo ve městě. Taková rezidenční města se pak stávala kulturními a obchodními centry regionu. Šimůnek se dále věnuje i významu architektury a rodovým tradicím, jejichž vývoj sleduje až do 16. století.

Předposlední studie – *Řádové duchovenstvo v kontextu dvorského bádání v českých zemích* – se ujala dvojice autorů Kateřina Charvátová a Josef Šrámek (s. 279–301). Studie obsahuje užitečný přehled dosavadního výzkumu s výčtem relevantních publikací a autorů. V rámci modelového příkladu je pak představena role cisterciáků ve dvorském prostředí a zároveň je vysvětlen fakt, proč je právě šedým mnichům věnována taková pozornost. Není těžké odhadnout, že hlavním faktorem je existence relevantních pramenů, zejména *Zbraslavské kroniky*, a jejich absence v případě ostatních řádů.

Publikaci uzavírá studie *Česko-lucemburské vztahy a dvorský výzkum* od Jany Fantysové Matějkové a Zdeňka Žaluda (s. 302–323). Příspěvek především upozorňuje na fakt, že se v minulosti výzkum dvora Jana Lucemburského opíral o ne úplně šťastný model, který byl založený na dříve existujících dvorech, jež měly jedno hlavní centrum. Janův dvůr byl naopak budován na česko-lucemburské ose, vyznačoval se vysokou mobilitou a s trochou nadsázky platilo, že kde je král, tam je i dvůr.

Co říci na závěr? Cílem publikace nebylo primárně přinést nové informace, naopak mělo jít o souhrn dosavadního bádání. To se dle mého názoru podařilo naplnit. Kromě toho se však autoři jednotlivých studií pokoušeli hledat nové otázky, metody a postupy. A také nastínili možnosti dalšího výzkumu, které jsou často velmi omezené, zejména dochovanou pramennou základnou. V některých případech se dokonce pokračování výzkumu jeví téměř nemožné, jak zmínil například Jan Zelenka v souvislosti s raným středověkem a přemyslovským dvorem. Ani nové otázky zkrátka nemusí pomoci, pokud jsou kladeny již mnohokrát vytěženým pramenům.

Mgr. Matěj Pros

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty
Univerzity Karlovy
(student doktorského programu)
matejpros@gmail.com

DOI: 10.14712/30298393.2025.7

DIDAKTIKA

Zpráva z konference *Dějepis. Dějepis? Dějepis!!!*

Olomouc, 14.–15. září 2023

Konferenci pořádala Asociace pro didaktiku dějepisu, z. s.¹ Účastníci a účastnice, studenti a studentky, učitelé a učitelky, didaktici a didaktičky zaplnili přednáškový sál dr. Milady Paulové na Palackého univerzitě v Olomouci. Konference byla rozdělena do sedmi panelů a vystupovalo 22 řečníků.² Zpráva se snaží pokrýt širší témat a následných diskuzí, aby představila, čím se nyní didaktika dějepisu zabývá a jak dokáže reagovat na otázky, které ve společnosti rezonují. V září 2023 to byla například tato témata: Proč nebyl prodloužený projekt *Dějepis+?*³ Proč je ve veřejném prostoru a na sociálních sítích tolik probírána badatelská učebnice *Soudobé dějiny* z nakladatelství Fraus?⁴ Jak bude vypadat nový Rámcový vzdělávací program základního vzdělávání (dále jen

1) Asociace pro didaktiku dějepisu vznikla na podzim 2021 na základě usnesení didaktiků a didaktiček dějepisu z většiny tuzemských kateder vzdělávajících budoucí učitele a učitelky dějepisu a také kolegů a kolegyně z dalších spřízněných pracovišť. ADD – Asociace pro didaktiku dějepisu, z. s. [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://adidej.cz/>. Tato konference byla první, kterou asociace s podporou Katedry historie Filozofické fakulty Palackého Univerzity v Olomouci a Katedry historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci pořádala.

2) *Dějepis. Dějepis? Dějepis!!!* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.upol.cz/nc/fr/kalendar/akce/clanek/dejepis-dejepis-dejepis/>.

3) Např. Markéta BOUBÍNOVÁ, *Chválený projekt Dějepis+ skončí, ministerstvo krok nevysvětlilo* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://denikn.cz/1198899/chvaleny-projekt-dejepis-skonci-ministerstvo-krok-nevysvetlilo/>; Tomáš FEŘTEK, *Nechod Vašku s pány na led aneb jak dějepisiři narazili* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/vzdelavani/nechod-vasku-s-pany-na-led-aneb-jak-dejepisari-narazili-a-dalsi>.

4) Např. Martin GROMAN – Michal STEHLÍK, *Učí se naše děti historii podle špatné učebnice, jak tvrdí Ústav pro studium totalitních režimů?* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://denikn.cz/1204381/uci-se-nase-deti-historii-podle-pochybne-ucebnice-jak-tvrdi-ustav-pro-studium-totalitnich-rezimu/>.

RVP ZV) pro dějepis? A neměl být už dávno hotový? Jak jisté místo má v rámci dějepisného vyučování badatelská výuka podporující historickou gramotnost?

Výše nastíněné aktuální problémy reflektovaly již úvodní příspěvky. Jaroslav Pinkas svoji zkušenost s veřejnou diskuzí nejen na téma *Napište srozumitelný důvod, proč se do učebnice nevejde...* zasadil do mezinárodního kontextu. Kdy skončí často marné vysvětlování, že dnešní cíle vzdělávání už nejsou osvojit si jasně danou interpretaci dějin, ale rozvinout historické myšlení? Že fakta nejsou ústřední nástroj pohledu na minulost, ale nezbytný základ pro rozvoj historického myšlení? V Kanadě probíhaly v roce 1992 diskuze kolem seriálu *The Valour and the Horror*, který opustil tradiční narativ heroických vojáků ve válce a vzbudil poprask nejen ve školství. V Austrálii v letech 2009–2013 vypukla bouře nevole kolem dějepisného kurikula, které je dnes považováno za jedno z nejlépe strukturovaných na světě. V Kanadě byly debaty zapomenuty za dva roky a v Austrálii za několik měsíců. Za jak dlouho utichnou spory kolem učebnice u nás? Kamil Činátl představil dějepis jako metaforu ekosystému lesa, který se proměňuje. Dějepisáři jsou lesníci řešící situace, jež v lese nastávají (například radikalizace společnosti, pandemie covid-19, ruská agrese na Ukrajině, nová média a technologie...). V lese jsou i houbaři, myslivci, developeři, kteří mají také své zájmy. Jak reagovat na proměny ekosystému? Co zmůže dějepis s prezentismem? Jak reagovat na kulturní války o minulosti? Dozrál čas na revizi chronologie a velká vyprávění? Jak využívat AI v rámci dějepisné badatelské výuky? Václav Sixta navázal otázkou: *Proč uvažovat o historickém vzdělávání ve vztahu k antropocénu?* Inspirací nám může být *Thinking historically for Canadian's future*.⁶ Jak lidé čelili výzvam v minulosti? Lze využít historickou zkušenost života v udržitelném vztahu s životním prostředím?

V panelu *Spolupráce škol s institucemi* Xenie Penížková (Archiv bezpečnostních složek) a Martin Sovák (Státní oblastní archiv v Praze) představili svůj pohled na současný počáteční stav archivní edukace. Příležitost vidí v tom, že archivy mohou učit kritice pramenů (to, co je psáno, bylo tak i ve skutečnosti?) a mohou vybírat vhodné zdroje pro badatelskou výuku. Představili aktuální

5) Jan ZEMAN, *Jak probíhá revize RVP?* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.eduin.cz/clanky/jak-probiha-revize-rvp-zeptali-jsme-se-clenu-jednotlivych-pracovnich-skupin/>.

6) *Thinking Historically for Canada's future* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://thinking-historically.ca/>.

podobu exkurzí a edukačních programů pro žáky ve svých archivech.⁷ V rámci navazující diskuze byly jak ryze praktické dotazy: „*Co dělat, když místní archiv odmítá dělat exkurze?*“, tak didaktické: „*Jak se pozná kvalitní program v archivu?*“, což byla předehra dalšího vystoupení o revizi RVP ZV, protože jeden z navrhovaných očekávaných výstupů RVP ZV tehdy zněl: „*Žák absolvuje kvalitní edukační program v paměťové instituci.*“ V rámci diskuze došlo ke shodě, že konkretizace pomůže oběma stranám. Martina Krsková prezentovala svůj historický kroužek při Základní škole Sv. Čecha v Chocni, v jehož rámci pracují na celoročních projektech zakončených publikací, videi a výstavou s edukačními programy. Během posledních let se žákům podařilo zpracovat témata jako *Choceň za první republiky*,⁸ *Rok 1989 v Chocni*,⁹ či *Objevujeme choceňské památky*.¹⁰ Pohled z druhé strany přidala Hana Stoklasová, která vysvětlovala, jak se snaží jako Univerzita Pardubice navázat kontakt s gymnázii (nabídnout propojení s akademickými a výzkumnými pracovníky, ukázat fungování univerzity, podpořit při prezentaci výsledků), ale nedaří se jim to. Základní školy jsou pro ně spíše doplňkové, ale právě spolupráce se Základní školou v Chocni ukazuje, jak propojení může fungovat. Zaujetí publika bylo zřejmé i podle množství otázek, kterými diskutující Martinu Krskovou zahrnuli. „*Jak se aktivity promítají do hodnocení žáků?*“ „*Nijak, mají dobrý pocit, plně vernisáže, spolužáci rádi chodí na jejich edukační programy. Jo a dostanou na závěr ředitelskou pochvalu.*“

Název panelu *Co s učebnicemi?* představil tři pohledy na učebnice. Pohled historika Jakuba Rašky, který zkoumal korpus pěti učebnic pro 8. třídy a sledoval, jaký příběh vyprávějí. Kristýny Novákové, jež pomocí korpusové lingvistiky prozkoumala tři období v učebnicích 20. století. A Martina Šorma, který představil problémy, s nimiž se setkávají autoři badatelské učebnice pro 7. a 8. třídu základní školy. Z panelu plyne několik doporučení pro práci na učebnicích: hodnotově nesledovat jeden dominantní příběh, ale pluralitu příběhů a zkušeností, snížit počet informací na úkor interpretace a empatie, mít

7) Krok za krokem za našimi (slavnými) předky. Genealogické prameny ve středočeských archivech [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <http://www.soapraha.cz/Aktuality/?id=6239>.

8) Choceň za první republiky [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.zschocen.cz/aktivity/kulturni/chocen-za-prvni-republiky.47>.

9) Rok 1989 v Chocni [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.zschocen.cz/aktivity/kulturni/rok-1989-v-choeni.40>.

10) Objevujeme choceňské památky [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://www.zschocen.cz/aktivity/kulturni/objevujeme-choeenske-pamatky.25>.

promyšlená klíčová slova a opakovaně otevírat diskuze, do jakých funkčních celků rozdělit kapitoly učebnice v 7. a 8. třídách.

Panel *Příklady dobré praxe* byl zároveň i streamován, řada účastníků možnost připojit se online využila. Každý příspěvek byl jiný. Pavel Žalský představil, jak pracuje ve škole se staršími dějinami, aby nebyly upozaděny. Jeho klíč je aktualizace. Je athénská demokracie matkou té naší? Proč byl zavražděn Caesar a jak se projevuje krize společnosti dnes? Proč většina Britů fandí monarchii? Jak se stylizuje absolutistický panovník a existuje dnes ještě někde? Proč je Velká Británie zemí čaje? Jak lidé ve středověku zareagovali na epidemie?¹¹ Zdeněk Polách představil stolní hru Westphalia¹² věnující se závěru třicetileté války. Podle autora příspěvku hra může pochopit motivace a cíle válčících stran, geografii Svaté říše římské a Nizozemí i způsoby, jakými se v tehdejší době vyjednávalo. Štěpán Černoušek popsal průběh a výstupy projektu GULAG XR.¹³ Gulagy nejsou přeměněny na muzea, navíc i z jiných důvodů není reálné je se žáky navštívit, díky projektu je však možné žákům tato vzdálená místa přiblížit pomocí videí, komiksů, rozšířené a virtuální reality.

Druhý den konference umožnil delší diskuze po jednotlivých panelech. Na začátku Jaroslav Najbert a Milan Ducháček nastínili aktuální stav velké revize RVP ZV. Mohli jsme nahlédnout do druhé verze očekávaných výstupů včetně jejich popisů a zdůvodnění. Očekávané výstupy vzbudily nadějná očekávání. Některé záležitosti však vyvolaly obavy, například jak a kdy se vyřeší vztah klíčových kompetencí a gramotností. Martin Šorm naboural posluchačům a posluchačkám zažitý pohled na středověk. Jeho nihilistická analýza, jak ji nazval jeden z diskutujících posluchačů, zbořila zažité stereotypy o středověku a ukázala na bílá místa v didaktice dějepisu. Ta se různě lepí a látají, vznikla například cvičení v aplikaci HistoryLab pro starší období či další badatelské lekce s tímto zaměřením, ale nikdy neproběhla hlubší debata.

Závěrečné dva panely byly věnované měření a hodnocení. Radmila Prchal Pavlíčková a Pavla Sýkorová představily různé přístupy ke zkoumání

11) Některé lekce jsou dostupné veřejnosti, např. *Proč je Velká Británie zemí čaje?* [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/proc-je-velka-britanie-zemi-cape-a-dalsi-v-ramci-vzajemneho-uceni-> [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://sites.google.com/hladnov.info/vzajemneuceniplus/domovsk%C3%A1-str%C3%A1nka?authuser=0>.

12) Westphalia [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://boardgamegeek.com/boardgame/290380/westphalia>.

13) GULAG XR [online], [citováno dne: 26. 11. 2023]. Dostupné z: <https://gulagxr.eu/cs>.

historické gramotnosti žáků pomocí cvičení v aplikaci HistoryLab. Irena Kapustová ukázala výsledky dotazníkového šetření na téma učebnice *Soudobých dějin* z nakladatelství Fraus, HistoryLabu a projektu Dějepis+. Průběžné výsledky těchto dotazníků přinesly řadu grafů, kterým zatím chyběl interpretační rámec. Projekt Dějepis+ byl hodnocen jako šance, která přinesla nový pohled na možnosti výuky, nové materiály a rozšíření používaných metod. Julie Janková představila sebehodnocení tří ročníků studentů učitelství dějepisu v Ostravě. Pomocí otevřeného kódování analyzovala 54 vizí studentů a studentek. Budoucí učitelé se vymezují proti tomu, co zažili ve výuce oni, a výklad považují za přežitou formu výuky. Zároveň chtějí usilovat o kombinaci badatelské a tradiční výuky. Právě tento rozpor byl silným tématem následující diskuze. Z ní vyplynulo, že badatelská výuka a výklad nestojí proti sobě. Součástí badatelské výuky může být výklad, funkční využití faktů je složkou badatelské výuky. Podobně zápis z hodiny může být reflexí toho, co se žáci v hodině naučili (a nejsou to jen fakta, ale i badatelské dovednosti).

Již v rámci konference se objevovala otázka, zda toto setkání zakládá tradici pravidelných konferencí didaktiky dějepisu. Narozdíl od jiných předkládaných otázek se na tuto našla okamžitě jasná odpověď: Na viděnou za rok v Liberci.

PhDr. Pavla Sýkorová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty
Univerzity Karlovy
(studentka doktorského programu)
sykorova.pavla@gmail.com

DOI: 10.14712/30298393.2025.8

KRONIKA

Předkové a potomci státně socialistických elit. Osudy rodin v českých zemích v dlouhém 20. století

Praha, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i.,
15. února 2023

Mnoho inspirativních námětů k promýšlení českých poválečných dějin, jakož i rozmanité pohledy do ne vždy zrovna šťastných domácností mocných představitelů komunistické totality nabídla konference pořádaná Oddělením sociálních a kulturních dějin Historického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., v prostorách Konferenčního centra v staroměstské Husově ulici ve středu 15. února 2023. Za moderování Vojtěcha Čurdy se postupně ve třech tematických okruzích vystřídalo celkem jedenáct mluvčích, přičemž oživením byly i plodné diskuze, které po každém z bloků následovaly.

Dle slov Vojtěcha Čurdy se myšlenka konference zrodila v reminiscenci na současný trend psaní biografii, přičemž organizátory setkání napadlo více se soustředit na rodinné příslušníky známých politických osobností nedávné doby. K tematice se pak ve svém příspěvku vrátil vedle Čurdy i druhý z původců námětu Stanislav Holubec, který připomněl možná poněkud unáhlený starší výrok Michala Kopečka, podle něhož je už téma biografii mrtvé, což bylo ale vzápětí zpochybněno velkým úspěchem povedené monografie Jiřího Křesťana o Zdeňku Nejedlém¹ a následným rozvojem zmíněného žánru. Právě tomuto historikovi a archiváři také patřil úvodní příspěvek konference obohacený o prezentaci s bohatým obrazovým materiálem, která ve zkratce připomněla mnohovrstevnatou rodinnou anamnézu kontroverzního vědce a komunistického politika, jemuž Křesťan věnoval víc jak třicet let práce a v podivuhodné katarzi s ním nyní spojil i osobní život. Holubcův příspěvek se sice měl vrátit k osobnosti popularizátorky astronomie v českém prostředí a „nešťastné revolucionářky“ Luisy Landové-Štychové,² ale byl po hříchu spíše zamýšlením

1) Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeňk Nejedlý. Politik a vědec v osamění*, Praha 2012.

2) Stanislav HOLUBEC, *Nešťastná revolucionářka. Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)*, Praha 2022.

nad žánrem životopisu i jeho budoucností v současném digitálním světě, což ovšem nevyznívalo vždy povzbudivě. První blok, který odkazoval i svým názvem v programu na zakladatelskou generaci socialismu u nás, pak uzavřel Jakub Vrba nedávno skončivší práci na kritické edici paměti komunistického politika Karla Kreibicha.³ V následující diskuzi byly nejprve připomenuty určité společné rysy Kreibicha se Zdeňkem Nejedlým, přičemž Martin Franc poukázal též na otázky mikrohistorie, která by se neměla opomíjet. Stanislav Holubec pak navázal poznámkou o v Čechách více méně chybějícím bádání na téma „malý člověk,“ které by celou problematiku obohacovaly. V pokračující debatě jistě stál za úvahu námět zkoumat i jiné než jen politické elity, u nichž je ale vždy nutné počítat s jistou mírou autostylizace a performativity, jak doplnil jiný diskutující.

V druhém bloku nazvaném *Československý stalinismus a jeho oběti* byli posluchači zavedeni mezi nejvyšší stranické špičky. Marián Loži se zabýval Gottwaldovou rolí po únoru 1948 a kromě obecných politických souvislostí připomněl v duchu hlavního motivu konference rodinné poměry prvního dělnického prezidenta, vztahy jeho manželky a dcery k ostatním komunistických funkcionářům a též sociální vzestup celé rodiny, která jedinou dceru poslala v symptomatickém paradoxu vystudovat prestižní gymnázium a pak obor historie na moskevskou univerzitu. Na příspěvek vhodně a logicky navázal Jan Chadima připomenutím osudů rodiny Rudolfa Slánského, která tvrdě zaplatila hned trojnásobně jak za židovský původ, tak i za angažmá v nelítostném prostředí totalitní strany a pak i za neochvějnou víru v ideologii tolik prodchnutou násilím. Trochu jiný příběh zprostředkoval účastníkům konference Zdeněk Doskočil poutavým líčením rodinných poměrů a politických vazeb slovenského komunistického básníka a politika Ladislava Novomeského. Zaujaly tu ženské osobnosti, zejména klíčová úloha matky mladého levicového intelektuála, a dále specifická role náboženství i osobitý vztah kulturně založeného Novomeského ke Klementu Gottwaldovi. Nejen téma interbrigadistů a španělské občanské války se ozvalo v následujícím příspěvku Milana Bárty věnovanému osobnosti Josefa Pavla, jemuž bylo dáno v rámci komunistické hierarchie hned dvakrát prožít prudký vzestup a tvrdý pád. V diskuzi pak Vojtěch Čurda připomenul nevydané rodinné paměti a krátce i samo působení v Praze žijící dcery Ladislava Novomeského Eleny Bútorové Novomeské.

3) Karel KREIBICH, *Těsný domov – širý svět a jiné texty*, Jakub Vrba (ed.), Praha 2023.

Stanislav Holubec poté myšlenku rozvedl obecnějším zamyšlením nad roli manželek popravených a vězněných vysokých funkcionářů, jež spojovala obdobná životní situace a které si také vzájemně pomáhaly. Martin Franc s Mariánem Ložim pak v krátké reakci na diskutující znovu připomněli osobnost Marty Gottwaldové, jejíž pojmání se snad již definitivně přesunulo od plochého zesměšňování k serióznímu hodnocení.

Třetí a závěrečná část konference se věnovala chronologicky nejméně vzdálenému období – poststalinismu a normalizaci. Během této pasáže dvakrát vystoupili se svým příspěvkem přímí potomci postižených stranických funkcionářů. Prvním z nich byl profesor sociologie Martin Potůček, syn Jarmily Potůčkové Taussigové, jejíž dramatický úděl dlouholeté vězenkyně obou totalit i oddané komunistky, která prozřela, inspiroval nejen historiky,⁴ ale i filmové dokumentaristy.⁵ S nimi Potůčkovo vystoupení i široce pojatá vlastní monografie⁶ do jisté míry polemizovala, i když se autor patrně nevyhne výtkám stran zákonitě snížené míry objektivitu. Michal Macháček navázal reflexí osobnosti, která je s obdobím normalizace spojena nejvíce, Gustávem Husákem. Mezi dobře informovanými reminiscencemi na rodinný život pozdějšího osmého prezidenta, jemuž ostatně Macháček věnoval pozoruhodnou monografii,⁷ vynikala až anekdoticky působící perlička o Husákově vnukovi Jánovi provozujícím v kubánské Havaně bar nazvaný El Presidente, kde si návštěvník může na stěně prohlédnout fotografii Gustáva Husáka s Fidelem Castrem. Velmi viditelnou figurou normalizačního režimu byl ale také Husákův souputník a dlouholetý generální tajemník Komunistické strany Slovenska Jozef Lenárt, jímž se zabýval předposlední příspěvek celé konference Lukáše Cvrčka. Lenárt jistě zaujme tím, že absolvoval Baťovu školu práce, a též uměním skrývat své názory, což pro něj znamenalo setrvalý pobyt vysoko ve stranické hierarchii. Závěr celé konference pak obstarala historička umění a zároveň dcera Zdeňka Mlynáře Milena Bartlová. Ve svém příspěvku jako by vyšla z výše zmíněných poukazů na roli manželek vysokých stranických funkcionářů a zmínila feministické hledisko, které ostatně i vtělila do své

4) Např. Jiří PERNES, *Komunistky s fanatismem v srdci*, Praha 2006, s. 105–132.

5) *Strážkyně ideálů* [dokumentární film]. Scénář Jiří PERNES a Karel FUKSA, režie Karel FUKSA, Česká republika 2008.

6) Martin POTŮČEK, *Anatomie komunismu. Skutečný příběh jedné rodiny*, Praha 2022.

7) Životopis vyšel od roku 2017 již třikrát, zatím poslední vydání: Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2023.

nedávné vzpomínkové monografie *Ženy, které nechtěly mlčet*.⁸ V konferenčním vystoupení Bartlová feministický přístup omezila, ale úplně ho neopustila, a tak se Mlynářovo působení prolínalo zejména s odkazy na různé ženské osobnosti z okruhu rodiny, mezi nimiž vynikala samozřejmě matka Mileny Bartlové Rita Klímová.

V závěrečné diskuzi pak Stanislav Holubec upozornil na přítomnost i jiných rodinných příslušníků, neboť v obecnstvu se nacházely ještě například vnučka vrcholného předválečného komunistického politika Jana Švermy či příbuzné levicového historika, odbojáře a disidenta Miloše Hájka a stejně tak i vojáka, novináře a dalšího „španěláka“ Otto Hromádky. Jejich příběhy, a zejména životy jejich příbuzných, se už do itineráře konference nevešly, i když by sem jistě patřit mohly. Ostatně Stanislav Holubec to i v závěrečném resumé zmínil s tím, že by se téma mohlo dobře konfrontovat s příběhy normalizátorů. Úplný závěr se pak nesl v duchu debaty nad žánry a metodickými přístupy a položena byla také otázka, proč se některé postavy vrcholných komunistů, třeba i ne úplně jdoucích po hlavní ideologické linii, do procesů nedostaly a byly z pronásledování vynechány. Tato otázka ale už trochu směřovala mimo rámec setkání, jehož účastníci čile debatovali v kuloárech i po jeho skončení.

Seminář celkově splnil svůj cíl, byl v mnoha ohledech podnětný a jistě by nebylo od věci, kdyby se podařilo vydat jednotlivé příspěvky ve sborníku, aby jej mohli ocenit rovněž další zájemci z řad historiků a dalších zájemců o moderní české dějiny.

Mgr. Václav Nájemník, Ph.D.

Gymnázium J. Seiferta, Praha
v.najemnik@gymjs.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.9

Zpráva z letní školy *Medieval Manuscripts: From Digital to Material*

V září 2024 proběhla letní škola s názvem *Medieval Manuscripts: From Digital to Material*, již organizovala Univerzita Karlova (konkrétně její Filozofická fakulta) ve spolupráci s École Pratique des Hautes Études (EPHE-PSL) a s Humboldtovou univerzitou v Berlíně. Toto setkání bylo financované

8) Milena BARTLOVÁ, *Ženy, které nechtěly mlčet*, Praha 2022.

z programu ERASMUS+ v rámci Blended Intensive Program, za Univerzitu Karlovu jej vedla Lucie Doležalová z Ústavu řeckých a latinských studií Filozofické fakulty, za École Pratique des Hautes Études Peter Strokes a z Humboldtovy univerzity jej organizoval Dominique Stutzmann. Celkem se akce zúčastnilo 25 studentů a 10 vyučujících, a to z České republiky, Francie, Německa, Rakouska a Slovenska, a společně se zaměřili na propojení tradičních metod zkoumání středověkých rukopisů s moderními digitálními technologiemi a umělou inteligencí.

Letní škola proběhla ve dvou fázích: první část představovalo několik online setkání v průběhu května a června 2024, během nichž se účastníci – rozdělení do skupin – seznámili s vybranými rukopisy dostupnými v rozhraní digitální knihovny *Manuscriptorium*. Jak napovídá název programu, tato část byla zaměřena na analýzu pramenů výhradně pomocí digitálních technologií. Nadto proběhlo několik přednášek, které přiblížily možnosti automatického rozpoznávání rukopisného textu pomocí technologie HTR v prostředí *eScriptorium* či využití kodikologického nástroje VCEditor (Visual Collation Editor),¹ který umožňuje vizuálně popsat rukopis a jeho strukturu. Účastníci se také seznámili se způsoby identifikace a datování papíru prostřednictvím vodotisků. Cílem teoretických lekcí bylo poskytnout studentům znalosti, jež mohli aplikovat při následné praktické práci s rukopisy.

Druhá fáze programu proběhla ve dnech 22.–29. září 2024 v Praze a Třeboni. Díky laskavé spolupráci Národní knihovny ČR měli účastníci příležitost fyzicky prozkoumat vybrané rukopisy, a přejít tak z digitálního prostředí k fyzickému materiálu. Vrcholným výstupem této části byla virtuální výstava zkoumaných rukopisů ve vznikající aplikaci *Manu*, na níž studenti pracovali ve svých mezinárodních skupinách. Při této práci tak měli možnost využít veškeré nabyté znalosti a dovednosti.

Vedle zkoumání samotných rukopisů a přípravy výstavy si účastníci akce také vyzkoušeli různé metody, jež souvisejí s tvorbou rukopisů a jejich zachováním. Mezi klíčové body programu patřil restaurátorský workshop ve Státním oblastním archivu v Třeboni, kde bylo možné si pod vedením odborníků vyzkoušet metody používané při konzervaci rukopisů. Zvláštním bodem programu byla možnost využití multispektrálního zobrazování rukopisů. Snímání folií tímto speciálním přístrojem, jež přivezli účastníci

1) Projekt VCEditor byl v dubnu 2025 ukončen z rozhodnutí iniciativy DOGE při vládě USA.

z francouzského národního centra pro vědecký výzkum Centre national de la recherche scientifique (CNRS), umožnilo identifikaci pasáží, které byly seškrábány nebo ztmaveny. Pomocí této technologie se tak podařilo dešifrovat několik dosud nečitelných palimpsestů.

V rámci dalšího programu se studenti zúčastnili zahájení výstavy písarské dílny v popularizačním a vzdělávacím centru Univerzity Karlovy Didaktikon, a získali tak další vhled do procesů, kterými rukopisy procházely při svém vzniku, a především měli možnost vidět, jakým způsobem je možné tyto znalosti předávat veřejnosti. Dále navštívili Nostickou knihovnu i pražské Židovské město, a mohli tak vnímat širší kulturní a historický kontext středověkých rukopisů.

Inovativní forma, jíž byla letní škola *Medieval Manuscripts: From Digital to Material* vedena, nabídla studentům platformu, která spojila možnosti studia středověkých textů s technologiemi digitálního světa. Díky mezinárodnímu složení účastníků také došlo k navázání nových vazeb a k posílení těch stávajících mezi evropskými institucemi a jejich studenty. Tato akce tak představuje příklad, jak je možné implementovat moderní metody do tradičních způsobů zkoumání starých pramenů a jak mohou přispět k zachování kulturního dědictví a jeho zpřístupnění široké veřejnosti.

Mgr. Anna Michalcová

Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy
anna.michalcova@ff.cuni.cz

Mgr. Jitka Filipová

Ústav českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy
jitka.filipova@ff.cuni.cz

DOI: 10.14712/30298393.2025.10

E. B.

Předčasná smrt historika a literárního vědce Eduarda Burgeta (1972–2023) je právem reflektována jako nečekaný odchod významné osobnosti svého oboru. Rád bych ale připomněl také jeho rozsáhlou popularizační práci, kterou odvedl pro veřejnoprávní Český rozhlas.

Cesta ke studiu historie v jeho případě nebyla přímá: maturoval na hotelové škole a až ve 22 letech nastoupil na Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy, kde tehdy začínalo obnovené studium dějin a didaktiky dějepisu. Na stránkách časopisu *Marginalia Historica* je nutné též připomenout, že to byl právě Eda, kdo stál u jeho zrodu a po nějaký čas v druhé polovině devadesátých let působil i jako jeho hlavní redaktor. Studium ukončil v roce 2000 a následně vystřídal několik zaměstnání v rámci svého oboru, z nichž za zmínku stojí post šéfredaktora respektovaného časopisu *Dějiny a současnost* (2006–2011). Z něj přešel do Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR. V roce 2013 obhájil na Pedagogické fakultě dizertační práci o spisovateli Františku Zavřelovi, která později vyšla v rozšířené podobě i knižně. Vedle vědecko-badatelského působení také učil nejprve na Literární akademii Josefa Škvoreckého a poté na Vysoké škole kreativní komunikace v Praze.

Zásadní součástí jeho publikační činnosti byla spolupráce s Českým rozhlasem. Už v roce 2005 ho Milan Kudrys přivedl do tehdejší publicistické stanice Český rozhlas 6; Eduard Burget se podílel na výrobě pořadů *Historie věčně živá*, *Téma* a *Portréty*. Ve spolupráci s rozhlasem pokračoval později i na stanici Český rozhlas Plus, kde se navíc věnoval i recenzím knížek v pořadu *Ex Libris*. Pro Český rozhlas připravil více než 150 původních pořadů, v dalších desítkách se objevil jako host. Setkali jsme se poprvé v létě 2011 při práci na dokumentárním pásmu o Konstantinu Bieblovi. Od té doby byl hostem v mnoha dalších, které jsem pro Český rozhlas připravil. Kdybych pročítal zpětně scénáře, našel bych množství poznámek nebo nápadů, které přinesl, a které by dokreslily jeho smysl pro detail, jeho vnímání světa a zejména jeho pozoruhodnou (a pro některé možná ne zcela srozumitelnou) schopnost pohybovat se na pomyslných „periferiích“. V místech, kde se svět černobílých pravd a jistot začíná rozmlžovat do šedé. Kde nic není pevně dané, kde příslovečný padouch může být zítra hrdinou, není-li jím už dnes. „*Na periferii, tam to žije,*“ řekl mi jednou, a nebyla řeč (jen) o okrajových částech měst, myslel tím hlavně hranice našich myšlenkových světů. Měl smysl pro objevování osobností, které právě v onom prostoru šedivých nejistot musely prokazovat schopnost komunikace s oficiálním i neoficiálním, které dokázaly alespoň v rámci možností měnit zavřené v tolerované.

Coby dramaturg se setkávám s desítkami autorů a mohu tak sledovat jejich vztah k práci. Pokud jsem si něčeho na Edovi cenil, byla to opravdovost přístupu k tématu. Když se objevila možnost natočit pořad o spisovateli Dušanu

Hamšíkovi, vzali jsme auto a jeli do Třeboně za jeho první manželkou. Tři hodiny jsme hovořili o všem možném, Eda s ní probral všechno, čím mohla být literární vědě prospěšná. Co komu dnes řekne jméno František Lederer? Z pátrání po zapomenutém redaktorovi *Prager Tagblatt* vzešlo dvouhodinové pásmo o muži, jehož útěk z okupovaných Čech před nacismem by vydal na film, stejně jako poválečné působení u norimberského tribunálu. Cesta do Lokte nad Ohří, kde se narodil, byla nutností – najít jeho rodný dům jsme museli. Když po čase přišel s nápadem připomenout herečku Světlou Svozilovou, další cesta vedla do myslivny v Mařenicích za její dcerou. A když měla být řeč o postrachu českých umělců, nezapomenutelném vedoucím oddělení kultury Ústředního výboru Komunistické strany Československa v sedmdesátých a osmdesátých letech Miroslavu Müllerovi, jeli jsme za vdovou po tomto politikovi. Natáčení odmítla, bavila se s námi dvě hodiny a já si přivodil málem svalové křeče, když jsem zapisoval, co říkala. Většina takových cest znamenala hodiny nahrávek, někdy stohy starých fotografií, dopisů, novin. Na jaře 2019 jsme jeli do Českých Budějovic za příbuznými spisovatele Věroslava Mertla. Možná by Eda nesouhlasil, ale právě Mertl byl pro mě nejtypičtějším příkladem lidí, kteří ho zajímali: spisovatel vycházející z křesťanských pozic, v sedmdesátých letech tajemník okresního výboru Československé strany lidové, jedné z politických stran, které v rámci „znormalizované“ Národní fronty vytvářely dojem politické soutěže. Mertl sice mohl psát a jeho knížky v nevelkých nákladech vycházely, nesměly ovšem být v tisku recenzovány. Ve svých denících výstižně popsal pozici mezi dvěma světy – pro komunisty ve vedoucích funkcích byl tolerovanou přítěží a věčně podezřelý, pro disent byl ale podezřelý taky, protože mohl občas publikovat. Nepatřil vlastně „nikam“. Jak takový člověk žije, co píše, jak se snaží své texty uplatnit v nakladatelstvích? Otázky, které jsme si s Edou pokládali, a které on promýšlel daleko zásadnějším, vědecktějším způsobem.

Nepopisoval jsem naše cesty za pamětníky náhodou. Rodila se z nich nová témata, nacházeli jsme spojení na další lidi. Cítím-li dnes ve svém mikrosvětě prázdné místo, které „zbylo“ po Edovi, zjišťuji, že mi chybí právě jeho schopnost poznávat a propojovat lidi a jejich témata. Dnes se tomu říká „networking“ a mám dojem, že tohle jsme s Edou provozovali v době, kdy se tomu říkalo „kollegialita“. Nedopočítám se, do kolika pořadů mých nebo mých kolegů nepřišel kvůli časovému zaneprázdnění, ale doporučil kolegy, kteří měli co říct. Knihy, které mi navrhl ke čtení, nespočítám vůbec – mám výhodu v tom, že nemalou část jsem si jich zapsal. V posledních letech mi pravidelně nezapomínal říci,

kteřé filmy bych neměl vynechat. Někdy jsem se sám sebe ptal, jak to všechno zvládá... Když si tak vybavím naše setkání nad připravovanými pořady, naše „dramaturgické porady“, mám pocit, že pořady vznikaly jakoby na okraji našich nekonečných debat o všech možných jiných tématech.

Styděl bych se napsat, že to byl „výměnný obchod“, protože nikdo z nás nepřicházel s potřebou dostat protihodnotu za to, co poskytl. Narazil-li jsem na něco zajímavého, o čem jsem věděl, že by Edu zaujalo, vyfotil jsem, poslal, předal. Přišlo poděkování – a za rok jsem si všiml, že právě to či ono Eda využil v nějaké své práci. Měl jsem pocit, že opačně toho přichází daleko víc: zajímavé objevy z archivů, nápady na další pořady, propojení na osoby, které „zrovna teď píšou“, co by se mohlo hodit.

Asi by se dalo definovat, jaké vlastnosti má mít dobrý historik, co všechno by měl zvládat, co mít nastudované a jak se orientovat v problematice. Předpokládám, že tohle všechno Eda ovládal, výčet jeho publikovaných prací o tom svědčí. Nechci stavět pomníky, všichni jsme jen omylní lidé se svými radostmi i starostmi, Eda takový určitě také byl. Nikdy jsem si ale nepřestal vážit právě té míry kolegiality, kterou jsem zmínil. Je to určitě to podstatné, co mi chybí.

O jeho povaze už jen drobné svědectví. Také naše rozhlasové pořady byly „postiženy“ výrazným zkrácením stopáže na polovinu – z padesátiminutovek se v roce 2014 staly čtyřiadvacetiminutovými, stanice zásadním způsobem změnila vysílací schéma. Historikové, kteří do pořadů přicházeli, si stěžovali: jak mají málo prostoru, jak nestihnou nic důležitého říct, jak se všechno bulvarizuje a tak podobně. Čekal jsem, co to udělá s Edou. Když jsem mu to oznámil, zamyslel se a povídá: *„Dobrá, máme čtyřiadvacet minut a musíme během nich něco říct o téhle osobnosti. Co je pro dnešního posluchače zásadní, co o té osobnosti musí vědět, čím je dnes důležitá? Jak ten čas využijeme, aby to bylo zajímavé a zároveň dobře udělané?“*

Nikdo z nás nevíme, jaký čas máme vyměřený. Přijde mi, že Edova předčasná smrt je vlastně pokračováním toho zamyšlení: Jak ten čas využijeme, aby to bylo zajímavé i dobré zároveň?

David Hertl
Český rozhlas
david.hertl@rozhlas.cz

